

T.C
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

III. AHMED'İN KIZI BÜYÜK ESMA SULTAN
(1726-1788)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eylül AYKAN

Balıkesir, 2019

T.C
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

III. AHMED'İN KIZI BÜYÜK ESMA SULTAN
(1726-1788)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eylül AYKAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

Balıkesir, 2019

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih AnabilimDalı'nda 201412517006 numaralı Eylül AYKAN'ın hazırladığı " III. Ahmed'in Kızı Büyük Esma Sultan (1726-1788) "konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI,Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 14/06/2019 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT

Üye

Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI
(Danışman)

Üye

Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet AKGÜN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

02/07/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Müdür

Bu Yüksek Lisans tez çalışması, Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından (BAP) 2015/161 no'lu proje ile desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

Lale Devri sona ermeden önce dünyaya gelen Esmâ Sultan'ın hayatı, bu çalışmanın konusudur. XVIII. yüzyılda görülen eğlence ve yeniliğin yansımaları özellikle Sultan kızlarının sahil saray adında Boğaziçi ve Haliç'te inşa faaliyetlerine başlamalarında görülmektedir. Bundan böyle Topkapı sarayı tek saray olma algısını kaybetmiş ve yaptırılan sahil saraylara zaman zaman padişahların da gittiği görülmüştür.

Bir sultan kızının hayatını bilebilmek birçok açıdan da bizlere yardımcı olabilir. Dönemin nasıl olduğuna ve bunların etkilerine dair bizlere ipucu verebilir. Bu çalışmanın seçilmiş olmasındaki sebep, III. Ahmed dönemine olan merak ve hanedan kızları hakkında yapılan çalışmaların artmasına destek olmaktır.

III. Ahmed'in kızı olan "Büyük" Esmâ Sultan ile özellikle isim benzerliğinden dolayı karışıklığın olabileceği muhtemeldir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde padişah kızlarına, Arapça isimleri tercih etmelerinin yanı sıra isimlerin tekrarını ve aynısını da seçtiklerini görmekteyiz. Bu durum ise isimlerin tespit edilmesinde büyük bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim çoğu hanedan kızının doğum tarihleri de belli değildir.

Esmâ Sultan'ın hayatı ile ilgili yapılan araştırmada literatür ve arşiv kaynaklarından yararlanılmıştır. Esmâ Sultan'a dair bilgilerin netleştirilmesi aşamasında kullanılan arşiv belgeleri, çalışmanın çerçevesinin oluşmasını sağlamıştır. Tezin ilk bölümünde III. Ahmed'in padişah olduğu esnada yaşanan siyasi olaylar ve Lale Devri'nden söz edilmiştir. Bu dönemin ele alınması Esmâ Sultan'ın doğduğu zamanı anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Tezin ikinci bölümünde, Esmâ Sultan'ın ailesi üzerinde durulmuştur. Burada babası, annesi ve kardeşleri ele alınarak padişah ailesinin yapısı verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Esmâ Sultan'ın doğumundan başlayarak, çocukluğu, eğitimi ve son olarak evlilikleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölüm ise, Esmâ Sultan'ın gelir ve giderlerinin yer aldığı başlıktır. Öncelikle gelir kaynakları bahsedilmiş ve sonrasında bir sultanın harcamalarının neler olacağına dair bilgiler verilmiştir.

Son bölüm olan beşinci bölümde de evlendikten sonra sultanın yaşadığı mekân olan sarayı hakkında bilgi verilip, sarayın tamirlerinden de içerikte söz edilmiştir.

Tez konumu tavsiye eden ve çalışmamın her aşamasında, bilgisinin, yol göstermesinin yanı sıra kıymetli zamanını da benden esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı'ya ve yine eğitim hayatım boyunca üzerimdeki emeği büyük olan değerli hocam sayın Prof. Dr. Hasan Babacan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu zamana kadar benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Annem Sevinç Aykan, Babam İlhan Aykan ve isimlerini sayamadığım biricik aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Eylül Aykan

ÖZET

III. AHMED'İN KIZI BÜYÜK ESMA SULTAN (1726-1788)

AYKAN, Eylül

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı

2019, 106 sayfa

III. Ahmed'in kızı Esmâ Sultan 14 Mart 1726 tarihinde doğmuştur. III. Ahmed'in çok sayıda dünyaya gelmiş çocuklarından birisi olan Esmâ Sultan, babasını on yaşındayken kaybetmiştir. Onun çocukluğu ve gençliği amcasının oğlu I. Mahmud, kardeşleri III. Mustafa ile I. Abdülhamid'in padişahlığı dönemlerine denk gelmektedir. Aynı dönemde yaşayan I. Abdülhamid'in kızından ayırt edebilmek için "Büyük Esmâ Sultan" denilmiştir.

Bütün sultan ve şehzadelerde olduğu gibi Esmâ Sultan'da iyi bir eğitim almış ve ilk evliliğini 1743 yılında, on yedi yaşındayken yapmıştır. Aslında Esmâ Sultan'ın kaderi, babasının küçük yaşta evlendirdiği ablaları Fatma Sultan ve Ümmügülsüm Sultan gibi olmamıştır. Esmâ Sultan ilk olarak Yakûb Paşa ile evlendirilmiş ve eşi bir yıl sonra vefat edince, yine Sultan I. Mahmud tarafından başka birisiyle evlendirilmiştir. Ama Esmâ Sultan İkinci eşini de çok geçmeden kaybetmiştir. Son evliliğini ise abisi III. Mustafa'nın tahta geçmesiyle yapmıştır. Padişah, kardeşine önemli görevlerde bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı uygun görmüştür. Sultan'ın evliliği, son eşi Muhsinzâde Mehmed Paşa vefat edene kadar on altı yıl sürmüştür.

Esmâ Sultan evlilikleri boyunca kendisine tahsis edilmiş olan Kadırga Sarayı'nda yaşamıştır. Sarayın tamirine ve bakımına önem vermiştir. Diğer hanedan kızlarında olduğu gibi Esmâ Sultan'a da uygun görülen mukataalar, sultanın yaşamı

boyunca önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Para harcayan bir sultan olmamasından dolayı ölümünden sonra sarayından bir servet çıkacağı düşünülmüş fakat beklenildiği gibi olmamıştır. Aksine Esmâ Sultan'ın çevresinde olan adamları büyük bir servet edinmişlerdir.

I. Abdülhamid'in tahtan indirilip, yerine III. Selim'in geçirilme planının haberini alması ve bunu kardeşine söylemesi, padişahın gözünde Esmâ Sultan'ın değerini daha da arttırmıştır. Bilinen bir rahatsızlığı olmayan Esmâ Sultan, altmış iki yaşında vefat etmiştir ve Eyüp'teki Muhsinzâde Mehmed Paşa Türbesine gömülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Esmâ Sultan, III. Ahmed, Kadırga Sarayı, Mukataa.

ABSTRACT

BÜYÜK ESMA SULTAN, THE DAUGHTER OF AHMED III (1726-1788)

AYKAN, Eylül

MA, Department of History

Supervisor: Associate Professor Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

May 2019, 106 Pages

Esma Sultan, the daughter of Ahmed III, was born on March 14, 1726. Esma Sultan, one of the children of Ahmed III, had lost his father when he was ten years old. Her childhood and youth corresponds to the sultanate periods her cousin Mahmud I, his brothers Mustafa III and Sultan Abdülhamid I. In order to distinguish her from the daughter of Abdulhamid I, who was living in the same period, she was called “Elder (Büyük) Esma Sultan”.

As in all sultans and princes, Esma Sultan had a good education and made her first marriage in 1743, at the age of seventeen. In fact, the fate of Esma Sultan was not the same as her older sisters Fatma Sultan and Ümmügülsüm. Esma Sultan was first married to Yakub Pasha. When her husband passed away a year later, she was married to another man by his cousin Mahmud I, but Esma Sultan soon lost her second husband. She made her last marriage when her brother Mustafa III came to the throne. The sultan considered Muhsinzade Mehmed Pasha as a spouse for his sister. The marriage of Esma Sultan lasted sixteen years until her last husband Muhsinzade Mehmed Pasha died.

Esma Sultan lived in the Kadirga Palace allocated to her during her marriages. She paid attention to repair and maintenance of the palace. As in other heraldic daughters, the mukataas, which were also suitable for Esma Sultan, had been an important source of income during the life of the sultan. Since she was not a money-consuming sultan, it was thought that a fortune would come out of her palace, but it had not been as expected. On the contrary, her men around Esma Sultan had a great fortune.

Upon receiving the news of a plan on the dethronement of Abdulhamid I and the enthronement of Selim instead, she let her brother know it. Thus, Esma Sultan's value in Sultan's mind increased. Esma Sultan, who had no known illness, died at the age of sixty-two and she was buried to the Muhsinzâde Mehmed Paşa Tomb in Eyüp.

Keywords: Esma Sultan, Ahmed III, Kadirga Palace, Mukataa.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLO VE EKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
1.1. Amaç.....	1
1.2. Yöntem.....	2
1.2.1. Literatür Değerlendirmesi	2
1.3. Yaşadığı Dönem	7
1.3.1. Lale Devri.....	13
1.3.2. İsyân ve Sultan	19
1.3.3. İsyandan Ölümüne Kadar	21
2. BİR SULTAN'IN AİLESİ	23
2.1. Babası III. Ahmed.....	23
2.2. Annesi Hanife Kadın	25
2.3. Kardeşleri.....	26
2.3.1. Kız Kardeşleri.....	26
2.3.2 Erkek Kardeşleri.....	27
3. BÜYÜK ESMA SULTAN'IN HAYATI	28
3.1. Doğumu	28
3.1.1. Esmâ Sultan'ın Doğumunda Yapılan Kutlamalar	29

3.1.2. Çocukluğu	30
3.2. Eğitimi	31
3.3. Esmâ Sultan'ın Evliliği	32
3.3.1. Damat Seçimi	33
3.3.2. Nişan ve Nikâh.....	34
3.3. 3. Düğün	36
3.4. Yakûb Paşa ile Evliliği	38
3.5. Yusuf Paşa ile Evliliği	41
3.6. Muhsinzâde Mehmed Paşa ile Evliliği	41
3.7. Ölümü	45
4. ESMA SULTAN'IN GELİRLERİ VE GİDERLERİ	48
4.1. Esmâ Sultan'ın Gelirleri	48
4.1.1. Esmâ Sultan'ın Mukataaları	49
4.1.2. Esmâ Sultan'ın Tayinatı	61
4.2. Esmâ Sultan'ın Harcamaları	63
4.2. 1. Kişisel Harcamaları	63
4.2.2. Sarayının Masrafları	65
4.3. Hayratları	68
5. ESMA SULTAN'IN YAŞADIĞI MEKÂN	70
5.1. XVIII. Yüzyılda Sultanların Yaşadıkları Mekânlar.....	70
5.2. Esmâ Sultan'ın Sahılsarayı	71
5.3. Kadirga Sarayı	72
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	78
EKLER.....	88

TABLO VE EKLER LİSTESİ

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. H. 17 Zilhicce 1155 (M. 12 Şubat 1743) Tarihinde Esmâ Sultan'a verilen Mutfak Eşyaları ve Adetleri.....	38
Tablo 2. H. 29 Zilhicce 1155 (M. 24 Şubat 1743) Tarihinde Yakûb Paşa tarafından Esmâ Sultan'a Gönderilen Nişan Takımı.....	39
Tablo 3. Büyük Esmâ Sultan'ın İstanbul Duhan ve İstanbul Kahve Gümrüğü Mukataalarının Tablosu	59
Tablo 4. 27 Cemaziyelevvel 1155 (30 Temmuz 1742) Tarihinde Esmâ Sultan'a Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı	62
Tablo 5. Bezirgân Şaşo'nun Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Esmâ Sultan'dan Bedelini İsteddiği Eşyalar.....	65
Tablo 6. 1767 ve 1768-69 Yılları Masraflarının Toplamına Dair.....	66
Tablo 7. Esmâ Sultan'ın Sarayı'nın Kileri.....	73

EK LİSTESİ

Ek 1. BOA, C.SM, nr.166/8331, 1177 (1763)	88
Ek 2. BOA, C.SM, nr. 144/7216, 1155(1743)	89
Ek 3. BOA, TSMA.E, nr. 195/5-1, 1155 (1742).....	90
Ek 5. Esmâ Sultan'ın Kadirga Meydan'ında yaptırdığı çeşme ve namazgâh.	91

KISALTMALAR LİSTESİ

AE. SABH.I	: Ali Emiri Abdülhamid I
AE. SMHD.I	: Ali Emiri Mahmud I
AE. SMST.III	: Ali Emiri Mustafa III
AE. SOSM.III	: Ali Emiri Osman III
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.DH.	: Cevdet Dahiliye
C.MF.	: Cevdet Maarif
C. ML.	: Cevdet Maliye
C.SM.	: Cevdet Saray
C.ZB.	: Cevdet Zabtiye
Çev.:	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.PYM.d	: Bab-1 Defteri Piyade Mukabelesi Kalemi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
HAT	: Hatt-1 Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
İE.HAT	: İbnülemin Hat-1 Hümayun
M.	: Miladi
nr.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
Yay.	: Yayınları
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

1.1. Amaç

Hanedan kızlarıyla ilgili çalışmalara bakıldığında hemen hemen hepsinde farklı konuların ele alındığı görülmektedir. Neticede bir sultanın karakteri diğerinden farklı olabilmektedir. Mesela daha önce Türkan Duran tarafından çalışılmış bir konu olan Küçük Esmâ Sultan'da, onun zevk ve eğlenceyi seven renkli bir kişiliğinin olduğundan bahsetmektedir. Esmâ Sultan ile ilgili genel bilgiler vermesi açısından M. Çağatay Uluçay ve Necdet Sakaoğlu'nun kaynakları önemlidir¹.

Yine bir Sultanın çocukluğundan, eğitiminden ve evliliklerinden bahsetmesi açısından ve çok önemli bir kaynak olan ve bu çalışmanın içerisinde de sıkça faydalanılan M. Çağatay Uluçay'ın Harem II kitabıdır². Bunun yanı sıra XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sultanların gelirleri olan mukataalarından bahseden Özlem Başarır'ın kitabı, Esmâ Sultan'ın mukataalarını yazarken başvurabildiğim önemli eserlerden birisidir.

Büyük Esmâ Sultan ile ilgili arşiv belgelerinden de tespit edilebilenlerden faydalanılmaya çalışıldı. Özellikle evliliğine dair arşiv kaynaklarının olması tezin ilerleyişi açısından önemlidir. Esmâ Sultan'ın doğduğu ve yaşadığı tarih XVIII. yüzyılı kapsadığından, bu döneme ait belge ve kaynaklar çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda Karlofça Antlaşması sonrasında çoğunlukla yenilgilerin olduğu, Osmanlı Devleti'nin neden diye kendini sorgulamaya başladığı, Avrupa'ya bakmaya başladığı bir dönemde çok fazla bilinmeyen hanedan kızını ele almanın önemli olacağından yola çıkıldı. Siyaseten de etkili olan Küçük Esmâ Sultan'ın tersine hemen hemen neredeyse varlığı hanedan kızı olmanın ötesine gidememiş bir sultanın hayatı nasıldır sorusunun cevabını aramaya yöneldik. Bir başka soru da III. Murad'dan sonra çok çocuğu olan bir

---

¹ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1992, s. 90-91.; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul: Alfa Yay., 2015, s. 441-443.

² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

padişahın kızı olmanın nasıl olduğu idi. Büyük Esmâ Sultan aynı zamanda gençlik ve evlilik hayatı babasının tahtan indirilmesinden sonraya kalmış bir sultan idi. Böylece araştırma yolcuğuna çıkarken temel amaç XVIII. yüzyılda yaşamış bir hanedan kızının hayatından bahsedilerek, Esmâ Sultan'ın kişiliği, özel hayatındaki gelişmeleri, Sultan'ın geçim kaynakları, bir hanedan kızı olarak bıraktığı eserlerin irdelemektir.

1.2. Yöntem

Bu araştırmanın konusu belirlenmeden önce, geçmişte yapılan çalışmalara ve kaynaklara bakılarak, konu netleştirilmiştir. Üzerinde çalışılan konunun, şekillendiği ve verilerin sağlandığı asıl kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleridir. Osmanlı Arşivi'nin dönemi kapsayan bütün katalogları taranmıştır. Bunlardan bazıları Cevdet, Ali Emiri, İbn'ül Emin, Hatt-ı Hümayun, Bab-ı Defteri ve Topkapı Sarayı defter katalogları başta gelmektedir. Teze başlanıldığı dönemde Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne aktarılmamıştı. Bu nedenle Esmâ Sultan'a ait Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki belgeleri buradan alınmıştır. Böylelikle temin edilen belge ve defterlerin öncelikle okunmasına başlanmıştır. Belge ve defterlerin okunması tamamlandıktan sonra fişlenme işlemine geçilmiştir. Akabinde fişler tezin genel çerçevesi dahilinde tasnif edilmiştir.

Diğer taraftan arşiv belgeleri ana kaynağı oluştursa da dönemin başta Çelebizâde Asım Tarihi olmak üzere dönemin kroniklerine de başvurulmuştur. Böylece elde edilen veriler doğrultusunda literatürün de katkıları ile tez ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

1.2.1. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamız bir padişah kızının, 18. yüzyılda yaşayan Büyük Esmâ Sultan'ın biyografisidir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sadece krallar, padişahlar, sultanlar değil onların eşleri, kızları, oğulları, kısaca aileleri de büyük ilgi görmektedir. Osmanlı hanedanı da son yıllarda giderek artan bir ilgi ile karşı karşıyadır. Tabii ki burada birinci sırayı padişahların biyografileri almaktadır. Padişah biyografilerinde ise genellikle siyasi olaylar ele alınmaktadır. Dönemin

olayları ve devlet erkânının o padişah dönemindeki etkinlikleri ve birbirleri ile olan ilişkileri başı çekmektedir. Son yıllarda başta padişahların yaşamlarının diğer yönleri ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlandı. II. Mustafa'nın harcamalarını konu edinen ve çok yakın zamanda biten II. Mustafa Döneminde Ceyb-i Hümayun Hazinesi Masrafları isimli Yüksek Lisans Tezini örnek olarak verebiliriz³.

Ancak hanedanın kadınlarına dair çalışmalar siyasi etkinlikleri nedeniyle çok bilinen kadınlara dairdir. Bu kadınlar Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan, Kösem Sultan, Turhan Sultan, Bezm-i Alem Sultan gibi kadınlardır. Daha geride kalmış, siyasi hayatın içinde yer almamış kadınlara dair çalışmalar ise son yıllarda artmaya başlamıştır⁴.

Buna rağmen padişahın özel hayatının geçtiği, ailesinin ve hanedan kadınlarının yaşadığı mekân ve müessese olması itibariyle harem üzerine birçok eser yazılmıştır. Harem ile ilgili çalışmaların başında Leslie P. Peirce'nin "Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar" adlı eseri gelmektedir. Leslie P. Peirce, burada haremın yapısı üzerinde durduktan sonra kadınların harem içindeki ve iktidar mücadelelerindeki rollerini ele almaktadır⁵. Haremın diğer üyeleri olan cariyeleri ise Betül İpşirli Argıt, "Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl" adlı çalışmasında incelemektedir. Kitabın zamanı 18. yüzyıl ile sınırlı tutsa da değişimin az olması itibariyle kendinden önceki dönemlere de ışık tutmaktadır⁶. Bütün bunlara rağmen haremın Osmanlı devlet yapısı içerisinde müessese olarak ele alan eserlerin başında Çağatay Uluçay'ın "Harem II" kitabı gelmektedir. Bu kitapta haremi valide sultandan, padişahın eşlerine, kızlarından cariyelere kadar her yönüyle bulmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında bulunmaz bir değere sahiptir. Haremi müessese olarak ele alan bir başka eser İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı" adlı eseridir. Bu eser sadece haremden söz etmemekte, sarayın tamamını ele almakla birlikte harem üzerine çalışma yapanlar ve yapacaklar için en önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Burada Ahmet Akgündüz'ün

³Murathan Küçükali, *II. Mustafa Döneminde Ceyb-i Hümayun Hazinesi Masrafları*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

⁴Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *DİA*, XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 498-500.; Ayşe Özakbaş, "Hürrem Sultan", *Tarih Dergisi*, XXXVI, İstanbul, 2000, s. 347-404.; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Haremında Üç Haseki Sultan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

⁵Leslie P Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev.: Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

⁶Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

“Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem” adını taşıyan eserini de unutmamak gerekmektedir.

Hanedanın kadınlarına dair çalışmalarda siyasi etkinliklerin ön planda yer aldığını yukarıda belirtmiştik. Bunlardan haremın yöneticisi olması itibariyle hemen hemen her dönem haremın en güçlü kadını olan valide sultanlar üzerine yapılan çalışmalar da yok değildir. Tek tek valide sultanları çeşitli yönlerini ele alan çalışmalarda artış olduğu gibi valide sultanın görevleri, işleyişi başta olmak üzere yönetici olarak, bir kurum olarak nasıl olduğu ile ilgili çalışmalar da vardır. Bunların başında kuşkusuz Ali Akyıldız’ın “Haremın Padişahı Valide Sultan” adlı eseri gelmektedir. Kurumsal olarak valide sultanlığı ele aldıktan sonra Osmanlı Devleti’nde valide sultanları teke tek ele alması bakımından da önem arz etmektedir⁷. Ayrıca Ahmet Şimşirgil’in kaleme aldığı “Valide Sultanlar ve Harem” adlı kitabında da valide sultanları, kurumsal yapıyı ve harem içindeki yerini bulmak mümkündür⁸.

Bu anlamda hanedan aileleri ve hayatını içeren çalışmalar da bulunmaktadır. Sözü geçen konu ile alakalı, en başta yararlandığımız bazı kaynaklar vardır. Yararlanılan ana kaynaklardan birisi padişah kızları ile ilgili yapılan çalışmalarda en geniş bilgi vermesi açısından M. Çağatay Uluçay’ın “Padişahların Kadınları ve Kızları” isimli eseridir. Hemen sonrasında Necdet Sakaoglu’nun “Bu Mülkün Kadın Sultanları” gelmektedir.

XVIII. yüzyıl öncesi ile ilgili padişah kızları hakkındaki çalışmalar, bu yüzyıldan sonraki dönemlere göre yetersizdir. Ancak XVI. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı olan Mihrimah Sultan’ın bir tez konusu olarak çalışıldığı görülmektedir⁹. Yıllarca tahtta kalmış bir padişah ve Sultan Süleyman’ın hayatında önemli bir yer edinen Hürrem Sultan gibi bir anneye sahip olması, belki de Mihrimah Sultan’ın çalışılmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca Mihrimah Sultan’ın vakıf kurucusu¹⁰ bir hayırsever olarak bilinmesi onun hakkında yapılan çalışmaların sayısını arttırmıştır. XVI. yüzyılın sultan kızlarıyla ilgili yapılan çalışmaların sınırlılığı içerisinde, değerli hocam Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı ile Dr. Öğretim Üyesi

---

⁷Ali Akyıldız, *Haremın Padişahı Valide Sultan*, İstanbul: Timaş Yay., 2017.

⁸Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

⁹Dudu Şirin Oluk, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Hayatındaki Üç Kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2013.

¹⁰Mahmut Ak, “Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan”, *Vakıflar Dergisi*, 2006 Vakıf Medeniyeti Özel Sayısı: Geçişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti, Ankara, 2006, s. 80-87.

Mustafa Akkaya'nın çalışması olan III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızı Ayşe Sultan¹¹ yararlanılması gereken önemli bir literatür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyıldaki bir sultanı ve yaşayışını en güzel şekilde anlatarak o dönemin bir eksikliği olan sultan kızlarının hayatına ışık tutmaktadır.

XVII. yüzyılda ise hanedan kadınlarından olan padişah eşlerinin, hasekilerinin, valide sultanların çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Araştırmalara konu olmuş ve literatürde yer alan padişah eşlerinden birisi de Turhan Sultan'dır. Sultan İbrahim'in ilgisini çekmeyi başaran Turhan Sultan, Şehzade Mehmed'in doğumuyla da hasekiliğe yükselmiştir. Daha sonra valide sultan olarak da saraydaki gücünü arttırmıştır¹². Yine saraya esir olarak getirilen ve IV. Mehmed'e verilen Rabia Gülnûş Emetullah Sultan ileride padişah olacak olan Mustafa ve Ahmed'in annesidir. İki sultan validesi olan Rabia Gülnûş Sultan'ın da yaşamına "Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)" isimli eserde ışık tutulmuştur¹³.

XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl, hanedan kızlarına yönelik çalışmalar yapılmış olmasından dolayı daha şanslıdır. XVIII. yüzyıl içerisinde I. Abdülhamid'in kızı olan Küçük Esmâ Sultan'ın hayatı yüksek lisans tezi olarak Türkan Duran tarafından yazılmıştır. Bu tez, sultanın yaşadığı dönemin yanı sıra Esmâ Sultan'ın, zevk ve eğlenceye düşkün oluşu, renkli kişiliğinden bahsetmektedir. Özellikle Çağatay Uluçay, III. Ahmed'in kızlarından Fatma Sultan ve Ümmügülsüm Sultan'ın nişan ve nikâhından bahsetmesinin dışında yine Fatma Sultan ve Safiye Sultan'ın düğünlerine dair bir çalışmaları mevcuttur¹⁴. Yapılan çalışmadaki ismi geçen bu sultanlar, konumuz olan Büyük Esmâ Sultan'ın ablaları olması sebebiyle de önem arz etmektedir. Bu sayede Esmâ Sultan'ın kardeşlerine ve evlilik yaşamına dair bilgi sahibi olunup dönemsel çıkarım yapabilmek de mümkündür.

Sonraki yüzyıl içerisinde yer alan ve çok dikkati çeken, benimde sıkça faydalandığım eserlerden biri de, XIX. yüzyıl da yaşayan ve Sultan II. Abdülhamid'in kızı olan Refia Sultan'dır. Bu sultanın yaşayışı, hayatındaki

---

¹¹Zübeyde Güneş Yağcı ve Mustafa Akkaya, *III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızları Ayşe Sultan*, Ankara: Berikan Yayınları, 2018.

¹² Lucienne Thys-Şenocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan*, çev.: Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

¹³Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

¹⁴M. Çağatay Uluçay, "Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar", *Yeni Tarih Dergisi*, IV, (Nisan 1957), İstanbul, s. 103-107.; M. Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul, 1958, s. 139-165.

mutsuzluğu Prof. Dr. Ali Akyıldız tarafından ele alınmıştır¹⁵. II. Abdülhamid'in kızlarından olan ve XIX. yüzyıl'ın son çeyreğinde dünyaya gelen Zekiye Sultan Sultan'ın hayatı yüksek lisans tezi olarak Cevriye Uru tarafından yazılmıştır. Batı kültürünün bu yüzyıldaki saray hayatına etkisi Zekiye Sultan'ın yaşayışında oldukça görülmektedir. II. Abdülhamid'in diğer bir kızı olan Naime Sultan'da zaman değiştikçe sultanların yaşayış tarzındaki farklılıklar da göze çarpmaktadır. Ancak değişmeyen unsurlar sultanın yaşayışında eğitim hayatına verilen önem ve evlilikte bir paşayla evlendirilmiş olmalarıydı. Zekiye Sultan'dan dört yaş büyük olan Naime Sultan'ın da hayatı yüksek lisans tezi olarak Betül Kübra Bağçe tarafından çalışılmıştır. Böylelikle Sultanın yaşayışına, özel hayatına ve yaşadığı döneme ışık tutulmuştur.

Çalışmamızın kaynakları sadece sultan literatürlerinden oluşmadığından sarayın içeriği, sultanların doğumu, eğitimleri kısacası evlilik hayatına kadar geçen usullerin ve kaidelerin anlatıldığı yazılarda araştırmamızın içeriğinde yer almıştır. Harem konusunda özellikle İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Çağatay Uluçay'ın Harem II, Hülya Tezcan'ın Osmanlı Sarayı'nın Çocukları, Leslie P. Peirce'nin Harem-i Hümayun gibi daha birçok önemli kaynaktan yararlanılmıştır.

Esmâ Sultan'ın gelirleri de çalışmanın önemli bir konusudur. Her padişah kızına tahsis edildiği gibi Esmâ Sultan'a da önemli sayılabilecek mukataalar tahsis edilmişti. Konunun bu yönü kaynak bakımından sınırlıdır. Nitekim XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sultanların mukataalarından bahseden ve son dönem kaynağı olan Özlem Başarır'ın kitabı, çalışmamızda yararlanabildiğimiz önemli eserlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶.

Son olarak, bir sultanın yaşadığı mekân da önemli bir konudur. XVIII. yüzyılda padişah kızlarında görülen bir değişim de kendilerine tahsis edilen saray dışında isimleriyle de adlandırılacak yeni yalılar yaptırmalarıdır. Kadırga Sarayı Esmâ Sultan'a tahsis edilmiş ve evliliğinden vefatına kadar da orada yaşamıştır. Sultan sarayları ile ilgili bilgileri Tülay Artan'ın çalışmalarında bulabilmekteyiz.

---

¹⁵Ali Akyıldız, *Mü'min ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

¹⁶Özlem Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, İstanbul: Kriter Yayınları, 2018.

Özellikle Tülay Artan'ın Kadırğa Sarayı hakkındaki makalesi, Esmâ Sultan'ın yaşadığı mekâna ışık tutması açısından çok önemlidir¹⁷.

1.3. Yaşadığı Dönem

XVII yüzyıl, Osmanlı Devleti için hem içerde hem de dışarıda yaşadıklarıyla en buhranlı dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Nitekim 1683 Viyana bozgununu takip eden 16 yıl boyunca tarihin ilk ve büyük toprakların kaybedildiği, Kutsal İttifakın Katolik kanadıyla 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Devamında Rusya ile 1700 yılında İstanbul Antlaşması yapılmıştır¹⁸. Sultan II. Mustafa zamanında bu antlaşmaların yapılmasından sonra devlet işleri büyük oranda Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin etkisi altına girmiştir. Feyzullah Efendi'nin kendi çevresine sunduğu iltimaslar, devlet erkânı arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Ayrıca Karlofça Antlaşması sonrasında yapılan tenzilat, orduda hoşnutsuzluk yaratmıştır. Yine 1657 yılından itibaren Edirne'nin, padişahlar tarafından tercih edilmesiyle birlikte etrafta İstanbul'un ihmal edildiği düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna II. Mustafa'nın da Edirne' de yeni saraylar yaptırmaya başlaması eklenince İstanbul'daki ulema, kapıkulu ve ümera telaşlanmıştır. Böylece Edirne Vakası ya da 1703 isyanı olarak tarihe geçen isyanın kapısı aralanmıştır¹⁹.

¹⁷Tülay Artan, "The Kadırğa Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, 10, 1993, s. 201-211.

¹⁸Mehmet.Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", ed.: Hasan Celal Güzel vd. *Türkler*, XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 479.

¹⁹ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Uyanış ve Toparlanma Çabaları", ed.: Tufan Gündüz, "*Osmanlı Tarihi El Kitabı*", Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 357-359; 1326 yılında Bursa zapt edilerek Osmanlı Beyliğine başkentlik yapmıştır. Murad Hüdavendigâr, Edirne'yi fethetmesiyle birlikte 1365 yılında Osmanlılar'ın yaptırdığı bilinen ikinci Saray olan Cihannüma Kasrı'nı inşa ettirmiştir. I. Murad dışında, Yıldırım Bayezid ve II. Murad' da bu sarayda yaşamıştır. 1450 yılında II. Murad, Tunca nehri kıyısında ikinci bir saray yaptırmaya başlamıştır. Padişahın ölümü üzerine yerine geçen II. Mehmed, babasının yarıda bıraktığı sarayı büyütmüş ve bitirtmiştir. I. Murad'ın yaptırdığı saraya "Sarây-i Atîk", II. Mehmed'in tamamlattığı saraya "Sarây-ı Cedid-i Âmire" adı verilmiştir. M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s. 28; Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethetmesiyle 1460 yılında Topkapı Sarayı yaptırılmış ve bu Saray bazı ilavelerle 19. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Sultanlarının ikametgâhı olmuştur. 1830'lerden itibaren Sultanlar burada pek ikamet etmemiş ve neticede 1850 yıllarının başında Sultanlar, Boğaz'daki Dolmabahçe Sarayı'na taşınmışlardır. İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2014, s. 13.

II. Mustafa üzerinde büyük nüfuzu olan Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin devlet işlerine müdahale etmesi ve yüksek devlet kadrolarının kendi adamları tarafından tutulması Feyzullah Efendi'ye karşı bir muhalefet grubunun oluşmasına neden olmuştur²⁰. Uzun süredir sadrazam olmayı bekleyen Morali Damat Hasan Paşa ile Söhraplı Ahmed Paşa, Firari Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa muhalif grubun başında idiler. Uzun süredir kadrosuzluk yüzünden terfi edemeyen Ulema zümresi de isyanın manevi destekçileri olmuşlardır²¹. Bu sırada 200 cebeci maaşlarını alamadıkları için disiplinsizlik göstermeleri hoşnutsuzluğun ne derece arttığına göstergesidir. Sadrazam Rami Mehmed Paşa²², bütün bu durumundan yararlanmak istemiştir. Çünkü padişahın da hocası olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'den kurtulmak ve padişahın dikkatini çekmek isteyen sadrazam isyanın başlamasına sesini çıkarmamıştır. Hatta ikinci vezir Damat Morali Hasan Paşa ile birlikte bir plan hazırlayarak isyanı başlatmışlardır. Ancak Rami Mehmed Paşa işin ihtilâle, yani padişahın tahtan indirilmesine dönüşeceğini asla düşünmediği gibi farkına bile varamamıştır²³. Önce cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa'nın tahrikiyle harekete geçen cebeciler, 17 Temmuz 1703 yılında gecikmiş on kıstlık ulûfelerini isteyerek isyanı başlatmışlardır. Yeniçerilerin, medrese öğrencilerinin, seyyidlerin, tüccar ve esnafın katılımıyla da isyan bir anda bütün İstanbul'a yayılmıştır²⁴. İsyancılar bu defa her isyanda olduğu gibi Topkapı Sarayı'nın kapısına dayanmamışlardır. Çünkü padişah Edirne Sarayı'ndadır. Bunun üzerine asiler sürmeye devam eden sıkıntılı durumun ortadan kaldırılması ve bizzat padişah ile görüşmek için Edirne'ye gitmeye karar vermişlerdir²⁵. Bu arada Edirne'ye bir arıza göndermeyi de ihmal etmemişlerdir. Arizada şeyhülislam ile nakibüleşraf olan oğlu Fethullah ve Rumeli kazaskeri Dede Efendi'lerin azledilmelerini ve İstanbul'a

²⁰ Feyzullah Efendi 1639'da Erzurum'da doğmuştur. IV. Mehmed dönemi etkin simalarından olan Şeyh Mehmed Vani Efendi'den ders almıştır. Eğitimi Erzurum'da yaptıysa da İstanbul'a gittiğinde Vani Efendi'den ders almaya devam etmiştir. Kısa zamanda şöhreti artan Feyzullah Efendi Vani Efendi'nin aracılığı ile IV. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığına getirilmiştir. Mustafa'nın tahta çıkması ile birlikte şeyhülislamlık makamına yükselmiştir. İstanbul'da Ayasofya başta olmak üzere birçok medresede hocalık yapmıştır. 1703 isyanında öldürülmüştür. Mehmet Serhan Tayşi, "Seyyid Feyzullah Efendi", *DİA*, XII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1995, s. 527-528.

²¹ Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, s. 445.

²² Râmi Mehmed Paşa, 1655 yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba mesleği olan su yolculuğu bırakarak katipliğe başlamış ve alanda reisülküttaplığa kadar yükselmiştir. Bu görevde iken Karlofça görüşmeleri yapmak üzere "ruhsat-ı kâmile" ile murahhas tayin edildi. Görüşmeler sırasında maharetinin olduğunu göstererek devletin Karlofça Antlaşması'nı en iyi şekilde imzalamasını sağlamıştır. Rodos'ta sürgünde iken 1708'de vefat etmiştir. Recep Ahışalı, "Râmi Mehmed Paşa", *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, s. 449-451.

²³ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983, s. 230.

²⁴ Özcan, s. 445.

²⁵ Öztuna, s. 232.

gönderilmelerini talep etmişlerdir. Ayrıca padişahın biran önce taht şehri olan İstanbul'a dönmesini rica etmişlerdir. Şayet talepleri kabul edilmezse de Edirne'ye hareket edeceklerini bildirdikleri arizalarını, bir heyet ile padişah II. Mustafa'ya göndermişlerdir²⁶. Fakat Feyzullah Efendi, emrindeki 400 bostancı marifetiyle Edirne'ye giden heyeti yakalatmış ve arizanın padişaha ulaşmasını engellemiştir. Edirne'de bu olayın duyulması üzerine isyancılar 9 Ağustos günü İstanbul'dan hareket etmişlerdir. Yakalanıp hapsedilen heyetin, serbest bırakılması ve onlara bildirilmesi de isyancıların Edirne'ye yürüyüşünü durdurmamıştır. Netice de 30.000 isyancı Edirne yürüyüşüne devam etmiştir. İsyancılar, Rami Mehmed Paşa'nın padişaha sadık olduğunu anlamaları üzerine sadrazamı görevden azlettiklerini ilan etmişlerdir. Rami Mehmed Paşa yerine Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın damadı Kavanoz Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmışlardır²⁷. Yolda ilerledikçe isyancıların sayıları 60.000 kişiye ulaşmıştır²⁸. Bu sırada II. Mustafa'da Edirne'de isyancılara karşı savunma tedbirleri alınmaya başlanmıştır²⁹. İsyancılar Silivri mevkiine geldiklerinde ise burada bir kaç gün oturarak Sultan II. Mustafa'nın yerine kimin padişah olması konusunda konuşmuşlar ve Şehzade Ahmed'in cülusuna karar vermişlerdir³⁰. II. Mustafa Edirne'deki kuvvetlerini Çakırcı Hasan Paşa komutasında Çorlu'ya sevk ettiyse de paşa, geri çekilmiştir. Havsa civarında İstanbul kuvvetlerine karşı siperler kazılmıştır. Sadrazam Râmi Mehmed Paşa, askere moral vermek adına II. Mustafa'yı buraya getirtmiştir. Ancak bir süre sonra Edirne'den gelenler de İstanbul'dan gelenlere katılmıştır³¹. Yaşanan gelişmeler üzerine Edirne'ye dönen II. Mustafa, annesi Rabia Gülnuş Sultan'a durumu açıkladıktan sonra 22 Ağustos 1703'te tahtan indirilmiştir. Tahtı ana bir kardeşi Ahmed'e bırakmak zorunda kalmıştır³².

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Osmanlı Tarihi*", IV/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.,1988, s.28.

²⁷ Bu arada Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamlıktan azlettiklerini ilan etmişlerdir. Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995, s. 527.

²⁸ Öztuna, s. 232,233.

²⁹ Özcan, s. 446.

³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 33,34.

³¹ Özcan, s. 446; İki tarafın çarpışmadan anlaşması üzerine hayretler içinde kalan Rami Mehmed Paşa ve diğer devlet erkânları kaygıya düşmüşlerdir. Bu durum üzerine Sultan Mustafa Edirne'ye dönmüş ve Rami Mehmed Paşa'da saklanmıştır. II. Mustafa, Havsa menziline yedi saatte Edirne'ye gelmiş ve isyancıların, kardeşi Sultan Ahmed'i hükümdar ilan ettikleri haberini Havsa mevkiine geldiklerinde almıştır. Uzunçarşılı, s. 37.; Rami Mehmed Paşa bundan sonra kaçmak durumunda kalmıştı. Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, haz.: Abdülkadir Özcan ve diğerleri, İstanbul 2013, s. 684.

³² Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 279; Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1989, s. 34.

Asilerin isteklerinden birisi padişahın Edirne'den İstanbul'a dönme şartı idi. Edirne Vakası sonrası tahta çıkan III. Ahmed, 24 Ağustos 1703 tarihinde valide sultan, sabık sultan, II. Mustafa ve diğer hanedan mensubu şehzadelerle birlikte İstanbul'a hareket etmiştir³³. Sultan, Davutpaşa'ya gelmesiyle birlikte hemen Eyüp'e giderek kılıç kuşanmıştır³⁴. Tahtan indirilen Sultan II. Mustafa dört oğlu ile birlikte sarayda şehzadelerin kafesine kapatılmıştır³⁵. III. Ahmed, hükümdar olduktan bir süre sonra ihtilalcileri ve Edirne Vakası'na katılanları temizlemekle uğraşmıştır. İsyancıların en kudretlilerinden olan Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa, vezir-i azam olmak istemişse de isteği padişah tarafından kabul edilmemiştir³⁶. Hatta önce Rodos'a sürgüne, ardından idam fermanı gönderilmiştir³⁷. Sonuçta III. Ahmed, sadaret mührünü yakından tanıdığı, saraydan yetişmiş kişilere vererek, otoritesini sağlamlaştırmaya özen göstermiştir³⁸. Bütün bu olaylarda en kötü son Feyzullah Efendi'ye aittir. Oğlu ile birlikte Edirne'de feci bir şekilde öldürülmüştür³⁹.

Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti, ilk defa geniş toprakların kaybedilmesiyle karşı karşıya kalmıştır. İktisadi ve mali açıdan devlet, uzun süren savaşlardan çok etkilenmiştir. Savaşlarda yaşanan mağlubiyetler ve kötü haberler Osmanlı Devleti'nin, halkın üzerindeki mali sıkıntıyı hafifletmeye yönelik mali ıslah ve düzenlemeler yapmasına neden olmuştur. Yapılan düzenlemelerle birlikte, zirai ve ticari hayat yavaş yavaş hareketlenmeye başlamıştır⁴⁰.

Osmanlı Devleti artık eskisi gibi birkaç Avrupalı devletle mücadele edecek güçte değildir. Bu yüzden de doğrudan kendisiyle ciddi hiçbir sorun yaşamadığı

³³ Yalçınkaya, "Osmanlı Tarihi El Kitabı", s. 361.; Sultan II. Mustafa, hükümdarlığının ilk yarısını sefer ve savaş faaliyetleriyle geçirmiştir. Son yarısı ise XVIII. yüzyılın başlangıcına denk gelmiştir. Karlofça Antlaşması onun döneminde imzalanmıştır. Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", s. 279.

³⁴ Abdülkadir Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000, s. 254.

³⁵ Joseph Von Hammer, "Büyük Osmanlı Tarihi", XIII, çev.: Vecdi Bürün, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998, s. 89; Sultan Mustafa'nın saltanatı 8 yıl, 6 ay ve 14 gündür. Tahttan indirildiği zamandan 6 ay, 24 gün sonra vefat etmiştir (29 Aralık 1703). Yeni Cami'de, babası IV. Mehmed ile babaanesi Hadice Turhan Valide Sultan'ın yanına gömülmüştür. Öztuna, s. 235.

³⁶ Daha sonra isyana sebep olduğu gerekçesiyle III. Ahmed tarafından önce sürgüne gönderilmiş ve ardından idam edilmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, haz.: Abdülkadir Özcan ve diğerleri, İstanbul 2013, s. 703-705.

³⁷ Uzunçarşılı, s. 44.

³⁸ Metin Kunt, "Osmanlı Devleti 1600-1908", *Türkiye Tarihi III*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2014, s. 54.

³⁹ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II/II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 192.; Feyzullah Efendi isyan sırasında kaçmaya çalışmış, fakat Pravadi'de yakalanmıştır. Yarı çıplak vaziyette Edirne'ye getirilmiş ve her türlü işkenceye maruz kalmıştır. Hatta oğlu ile birlikte çıplak bir vaziyette hamal beygirinde sokaklarda gezdirilmiştir. Sonra da başı kesilmek suretiyle asiler tarafından öldürülmüştür. Cesedi bile sürükletirilmiş, parçalanarak Tunca Nehri'ne atılmıştır. Tayşi, 528.

⁴⁰ Ahmet Şimşirgil, *Kayı VII*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 148.

İngiltere, Hollanda ve İsveç ile siyasi ilişkilerine önem vermeye başlamıştır. İzlenen bu yeni politika XVIII. yüzyıl ve sonraki yüzyıllar için bir model olacaktır. Bu yüzyılın bir başka gücü Rusya'dır. Rus tahtında bulunan I. Petro Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalanması taraftarı olmadığı için Avrupalı devletlerin desteğini almak istemiştir. Bunun için Hollanda, İngiltere ve Avusturya'yı kapsayan Avrupa turuna çıktıysa da istediği desteği sağlayamamıştır. Zaten bu nedenle İstanbul Antlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Bunun üzerine kuzeye İsveç'e yönelmiştir. Amacı Baltık'a çıkmak suretiyle denizlerde etkin olmaktır. Böylece Rusya, 1700-1721 yılları arasında İsveç'e karşı gerçekleşecek olan ve aralarında Danimarka, Polonya-Saksonya, Avusturya ve Prusya'nın da olacağı Büyük Kuzey Savaşı'nın liderliğini üstlenmiştir⁴¹. Uzun süre savaşa karışmayan Osmanlı Devleti, 1709 yılında Poltava Savaşı'ndan sonra yenilen İsveç Kralı XII. Şarl (Demirbaş Şarl) Osmanlı Devleti'ne sığınınca kendisini Rusya ile savaşta bulmuştur⁴². Tarihe Prut Savaşı olarak geçen savaşın komutanı Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'dır⁴³. Mehmed Paşa Petro'yu Prut Nehri kenarında kuşattıysa da askerin gayretsizliği, Rusya'nın her istenileni kabul etmesi gibi nedenlerle anlaşma imzalayarak Petro'nun gitmesine izin vermiştir⁴⁴. Nihayetinde 3 Temmuz 1711 tarihinde Prut Antlaşması imzalanmıştır⁴⁵. Bu Antlaşma ile Rus Çarı'nın Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirme amacı

⁴¹Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)",s.481.

⁴² XII. Şarl'ın yanında Kazak Hatmanı Mazepa da vardır. Özi'ye gelen Şarl'ın tek amacı artık Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesini sağlamak olacaktır. Erhan Afyoncu, *Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, s. 187.

⁴³Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", s. 482; Petro, Osmanlı Devleti ile savaş istemediğinden barış yolları aradıysa da başarılı olamayınca önce kendisi saldırmaya karar vermiştir. Kunt, s.55.

⁴⁴ Afyoncu,*Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi*, s. 187; Petro kuşatma karşısında büyük bir hezeyana kapılmıştır. Katerina'nın da katıldığı toplantıda Osmanlı Devleti'nin ileri süreceği her şartın kabul edilmesi önerisi üzerine Rus ordusu Komutanı Şeremetiyev'in ağzından barış için mektup yazılmıştır. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010, s. 387; Sadrazam ikinci mektuptan sonra Rusların ciddiyetini anlamış ve Kırım Hanı ve ordu erkânı ile toplantı yapmıştır. Kırım Hanı'nın karşı çıkmasına rağmen barış yönünde karar alınmıştır. Uzunçarşılı, s. 83; Şimşirgil, s. 155.; Öte yandan Baltacı Mehmed Paşa'nın barışı kabul etmesindeki gerekçelerinden biri de Rusların aman dilemeleridir. Şeriat gereği de aman dileyene kılıç çekmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, II, Ankara, 1953, s. 515.

⁴⁵Zübeyde Güneş Yağcı, "Çorum'dan Bir Vezir-i Âzam: Baltacı Mehmed Paşa", ed: Kemal Çiçek, *Baltacı Mehmet Paşa*, Çorum, 2007, s. 41.;Yalçınkaya, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s. 369; Katerina'nın, Osmanlı Devleti ile Barış Antlaşmasının imzalanmasında büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü Petro'nun Osmanlı ordusunu püskürtüp, Transilvanya yoluyla Macaristan'a gitme planı vardı. Çariçe, bu planın sonları olacağını anlayınca da orduda ne kadar mücevherat, altın, gümüş varsa hepsini toplatmıştır. Hazırlanan yedi araba dolusu para ve hediyeler Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya ve yanındaki devlet adamlarına gönderilmiştir. Sadrazam dışında Sadaret Kethüdası Osman Ağa ve Sadaret Mektupçusu Ömer Efendi bu paraları kabul etmişlerdir. Aslında Baltacı Mehmed Paşa ve Çariçe Katerina arasında kurulmuş ilişki üzerine birçok uydurma yazılar vardır. Olayın gerçek boyutuna bakıldığında ise Baltacı Mehmed Paşa'yı ikna eden Katerina'nın sunduğu altınlar değil üstün durumdayken işlerin tersine dönerek yaşanılacak bir mağlubiyet korkusu idi. Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 390-391

engellenmiştir. Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında 25 yıllık bir barış döneminin açılmış olması ikinci önemli sonuç olarak görülmelidir⁴⁶.

Tam olaylar yoluna girdi derken Karlofça Antlaşması şartlarına uymayan Venedik'in 1713'te hâmilik anlaşması yaptıkları Karadağlılar'ı, Osmanlı aleyhine kışkırtmaları aradaki ilişkileri gerginleştirmiştir⁴⁷. Sonuçta 8 Aralık 1714'te Venedik'e savaş ilan edilmiştir. Savaş gerekçeleri 8 Mart 1715 tarihinde Avusturya'ya da bildirilmiştir. Böylece Avusturya'nın savaşa dahil olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır⁴⁸. Anabolu, İnebahtı ve Preveze'nin alınması ile Kuzey Mora'nın fethinin ardından⁴⁹ Modon, Koron ve Navarin de fethedilerek Mora'da hakimiyet sağlanmışır⁵⁰. Venedik üzerine yeniden sefere çıkılacakken Venedik barış istemek yerine Avusturya ile ittifak yapmıştır⁵¹. Böylelikle Avusturya ve Venedik arasında 13 Nisan 1716 tarihinde bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Artık Osmanlı Devleti iki devletle savaş halindedir. Özellikle Avusturya cephesinde ard arda alınan yenilgiler barışı gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti, mutlak suretle Belgrad'ın iadesini isterken, Avusturya ise ele geçirdiği yerlerin kendisinde kalması esasına dayalı bir antlaşma istemiştir. İngiltere ve Hollanda aracı olması üzerine 9 Mayıs 1718'de sadrazamlığa Nevşehirli İbrahim Paşa⁵² getirilmesiyle sulh görüşmelerine devam edilmiştir⁵³. 5 Haziran 1718'de başlayan müzakereler sonunda Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır⁵⁴. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra 12 sene sürecek olan

⁴⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 199.

⁴⁷ Abdülkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", *DİA*, XXXVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010, s. 433.

⁴⁸ Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", s. 484.

⁴⁹ Özcan, "Şehid Ali Paşa", s. 433.

⁵⁰ Sander, s. 200.; Mora'nın bu kadar çabuk fethedilmesinin bir nedeni, Venediklilerin, Rumlar'a karşı yirmi yıldır zulüm ve hakaretlerde bulunmalarıydı. Bu nedenle de yerli Rumlar, Türkler'i bir kurtarıcı gibi karşılamışlardır. Öztuna, s. 284.

⁵¹ Özcan, "Şehid Ali Paşa", s. 433.

⁵² Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, başlangıçta Darüssâde Dairesi Yazıcılığı, Haremeyn Muhasebeciliği ile Mevkufatçılık görevlerinde bulunmuştur. Mora seferine katılmış ayrıca Petervaradin'de Damad Ali Paşa'nın şehit olması sonucunda aldığı tedbirlerle orduyu parçalanmaktan kurtarmıştır. Edirne'ye gidip Padişaha durumu anlatmasından sonra III. Ahmed, Paşa'yı yanından ayırmamıştır. III. Ahmed, Sadrazam Ali Paşa ölünce dul kalan kızı Fatma Sultan'ı, Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirmiştir. Avusturya ve Venedik ile savaşa son verecek olan antlaşmanın görüşüldüğü zaman da ise III. Ahmed'in sadrazamlık teklifini kabul etmiştir. M. Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli", *DİA*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, s. 441.; Fatma Sultan'la evliliği için ayrıca bkz: M. Çağatay Uluçay, "Beş Yaşında İken Nikahlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar", *Yeni Tarih Dergisi*, IV, (Nisan 1957), İstanbul, s. 106.

⁵³ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, s. 178.

⁵⁴ Özcan, "Pasarofça Antlaşması", s. 179-180.

barış ve huzur devresi köşklerin inşasıyla, zevk ve sanatla, saadet ve refah içinde geçecektir⁵⁵.

1.3.1. Lale Devri

1718 yılında Avusturya ve Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın sonrasında yaşanan uzun barış dönemiyle birlikte başta Haliç ve Boğaziçi olmak üzere yaygın bir şekilde yenilik ve eğlence dönemi başlamıştır. Yahya Kemal, Paris'te Osmanlı tarihçiliğinin önemli isimlerinden Ahmet Refik Altınay ile sohbetleri sırasında Osmanlı tarihinin XVIII. yüzyıldaki bu dönemini "Lale Devri" olarak adlandırmıştır. Bu dönem üzerine kitap hazırlayan Ahmet Refik de bu ismi beğendiğinden "Lale Devri" başlığını, yazdığı eserine kullanmıştır⁵⁶. Söylenilen isim daha sonra yaygınlaşarak bahsi geçen dönemi ifade etmede kullanılan bir ad olmuştur.

Osmanlı Devleti, özellikle meydana gelen askeri yenilgilerden sonra Batının askeri, ekonomik, teknolojik ve politik alanda arkasında kaldığını kabul etmeye başlamıştır. Bu konuda çözüm arayışına girmiş ve neticede Avrupa seviyesine ulaşabilmek için yenileşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Paris'e giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed başta olmak üzere Avrupa'ya gönderilmiş bütün elçiler orada gözlemler yapmışlar ve bilgi toplamaya çalışmışlardır⁵⁷. Bu dönemde, diğer Avrupa devletleri ve özellikle Fransa ile yakın ilişkiler kurulmaya gayret edilerek askeri alanda ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır⁵⁸. Avrupa tarzı askeri eğitim vermeyi amaçlayan ve 1727'de Üsküdar'da açılmış olan Hendesehane ise yeniçerilerin karşı çıkması sonucu kapanmıştır. Gerçek lakaplı Davut Ağa'nın başına getirildiği Tulumbacı Ocağının kuruluşu da yine bu dönemde olmuştur⁵⁹. Askeri alanda

⁵⁵ Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri*, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 27.

⁵⁶ Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 403.

⁵⁷H. Mustafa Eravcı ve İlker Kiremit, "Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler", *Tarih Okulu*, S. VIII, (Eylül-Aralık 2010), İzmir, s. 80,81.

⁵⁸ Celal Pekdoğan, "Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler", *Türkler*, XIV, ed.: Hasan Celal Güzel, vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.606.

⁵⁹Sakaoğlu, "Lale Devri'ne Genel Bir Bakış", s. 21. Altınay, s. 33.

ıslahatlar temel amaç olmakla birlikte diğer alanlarda da gelişmeler olmuştur. Bunlardan birisi matbaanın kurulmasıdır. Yirmi Sekiz Çelebizade Said Mehmed Efendi Paris'te iken buradaki matbaaları incelemiş ve İbrahim Müteferrika ile birlikte 1727 yılında İstanbul'da matbaa açma girişiminde bulunmuşlardır. İlk Arapça harfli ve Türkçe basım yapan matbaa, İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim'deki evinde açılmıştır⁶⁰. Artık bu sayede Doğu'dan ve Batı'dan kitaplar çevrilmeye başlamıştır⁶¹. İbrahim Paşa ilim ve kültürün geniş sahalara yayılmasına önem vererek tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Tercüme eserlerin çoğunu ise tarih kitapları oluşturmaktadır⁶². İlim ve kültürel alanda Lale Devri'nin Divan Edebiyatı'na getirdiği hava en güzel biçimiyle Nedim'in şiirlerinde görülmektedir. Nedim dışında dönemin sanat ve bilim hareketliliğini en ileri düzeyde temsil edenler; son büyük minyatür ustası Seyyid Vehbi ve 1720 yılındaki sünnet düğününü ve saray eğlencelerini, esnaf geçitlerini ve İstanbul yapılarını betimleyen Levnî olmuştur⁶³. Kütahya ve İznik çiniciliğini yeniden canlandırılması istenmiş ve bu amaçla Tekfur Sarayı'nda Çini imalathanesi açılmıştır. III. Ahmed döneminde kır ve eğlence âlemleri İstanbul'un en güzel noktalarında yayılarak, zarif köşkler ve ilgi çekici bahçelerle kendini göstermiştir. Bu yapılardan Salıpazarı'nda Emnâbâd, Çıgala Sarayı civarında Ferah-âbâd, Alibeyköy yakınında Hüsrev-âbâd, Defterdar'da Neşât-âbâd, Bebek'te Hümâyun-âbâd ve Kağıthâne'de bulunan Sa'd-âbâd kasırları hep bu dönemin örnekleriydi⁶⁴. Köşkerin en önemlilerinden biri olan Sa'd-âbâd, İbrahim Paşa'nın gayretiyle iki ayda tamamlanmıştır. Boğaziçi ve Haliç'in kıyılarındaki köşk ve yalı inşalarında, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'dan getirttiği planlara göre yapıldığı için bu yapılarda Avrupa mimarisinin tesirleri görülmüştür. Bu arada çeşme inşalarının yapımına ve surların, camilerin onarılmasına önem

⁶⁰ Necdet Sakaoğlu, "Lale Devri'ne Genel Bir Bakış", *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları, 2000, s. 21.; Müteferrika matbaası kurulduğunda ilk kitap olarak 1729 yılında bir Arapça-Türkçe sözlük yayınlanmıştır. İbrahim Müteferrika, 1745'teki ölümüyle matbaa faaliyetlerinin duracağı zamana kadar on biri tarih olmak üzere on altı kitap daha yayınlanmıştır. Ahmet Evin, "Batılılaşma ve Lâle Devri, *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları, 2000, s. 50.

⁶¹ Tahsin Tunah, "III. Sultan Ahmed ve Lale Devri", *Hayat Tarih Mecmuası*, V, (Haziran 1972), İstanbul, s. 36.

⁶² Salim Aydüz, "Lale Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1997, s. 144.

⁶³ Necdet Sakaoğlu, "Lale Devri" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 184; Nedim'in zevk ve sefa olarak adlandırılan bu dönemle ilgili Padişaha ve İbrahim Paşa'ya sunduğu kasideler için bkz: Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Ayş u TarabNedimler,ŞâirlerMutribler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 314.

⁶⁴ Altınay, s. 33; Köşker ve yalılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2011; M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *DİA*, VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1992.

verilmiştir⁶⁵. III. Ahmed, mevsim ne olursa olsun zevk ve sefaya düşkünlüğü ile bilinmektedir. Kışın Topkapı Sarayı'nda otururken de İbrahim Paşa'nın düzenlediği helva sohbetleriyle vakit geçirmiştir⁶⁶. Genellikle ilkbaharda laleler açtığına ise Çırağan şenlikleri yapılmış ve vekillerinin de ziyafetlerinde hazır bulunmuştur. Sadrazam İbrahim Paşa, III. Ahmed'in arzularını yerine getirmek için Hazine-i Hümayun'unun gelirini arttırması gerektiğini bildiğinden halktan vergiler alarak, çıkarlara bağlı masraflar azaltılarak büyük bir servet elde edilmiştir. Bu dönemde lale yetiştirmeye ve lale bahçelerine büyük önem verilmiştir. Köşk ve kasırların bahçeleri lalelerle süslenmiştir. İstanbul'a lale, IV. Mehmed zamanında Avusturya elçisi Schmith Von Schwornhorn tarafından getirilmiştir. Lale, İbrahim Paşa'nın güzellik ve sanat tutkusuna uygun olmasından dolayı da yayılması için çaba göstermiştir. Bütün dünyaya İstanbul'daki lale merakı yayılmış ve Avrupa'nın her köşesinden çeşitli renkte ve cinsten laleler getirilmiştir. Değer gören laleler, halk arasında yarışma duygusunu öne çıkararak hemen her bahçede, ayrı cinslerde laleler yetiştirilmiştir. İstanbul' da lale ticareti yapanlar çoğalmış ve birçok kişinin yetiştirdiği cins bir diğeriyle değiş tokuş yaptığı için lale çeşitlerinde artış olmuştur⁶⁷. III. Ahmed, ilkbaharda zamanının çoğunu Sadâbâd' da geçirmiş ve burada iken devlet erkânı dışında yabancı elçilere de ziyafetler verilmiştir. Ziyafetlerin gösterişli olması önemsenmiştir. Elçiler İstanbul'a geldiklerinde güzel manzaraları tasvir edecek ressamı da yanlarında bulundurmuşlardır. Bu ressamlardan biri olan Van Mour, Fransız etkisinin görüldüğü Sadâbâd kasırlarının resmedilmesinin yanı sıra İstanbul'un hayat ve manzaralarını, padişah ve devlet erkânlarını, bu devirdeki muhteşem törenleri vücuda getirmiştir⁶⁸. Bu dönemde büyük şöenlerle yapılan düğünler de dikkat çekmektedir. III. Ahmed'in, 1720 yılında şehzadeleri için yaptığı sünnet düğününde halktan 5.000 çocuğun sünnet edildiği büyük düğünle, II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan'ın Mısır Valisi Sirke Osman Paşa ile düğünü, her kesimden halkın da kendi düğünlerini pahalı ve güzel düzenlemelerine örnek olmuştur⁶⁹. Sultan III. Ahmed'in böylesine gösterişli bir düğünle sünnet edilmiş

⁶⁵ Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", *DİA*, XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2003, s. 82-83.

⁶⁶ Mehmed Cemil, "Sultan Ahmed Devrinde Lale Eğlenceleri ve Ziyafetler", *Hayat Tarih Mecmuası*, XI, (Aralık 1971), İstanbul, s. 22.; V. J. Parry, "The Retreat Of The Turks 1683-1730", *A History Of The Ottoman Empire to 1730*, Cambridge Üniversitesi Yay., 1976, s. 215. Bu dönemde yapılan helva sohbetlerinden ise bu kaynakta helva "partileri" olarak söz edilmiştir.

⁶⁷ Altınay, s. 34-35, 46-47.

⁶⁸ Cemil, s. 27.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 47.

⁶⁹ Sakaoğlu, "Lale Devri", s. 184.

şehzadelerinden olan Süleyman, Mehmed, Bayezid ve Mustafa arasında ileride yalnızca Mustafa (III) tahta çıkmıştır⁷⁰. Zevk ve eğlence ile geçen bu dönemde İbrahim Paşa, masraflara engel olmak için her topluluğa özgü kıyafetler tayin ettirmiştir. Mesela Sadrazam, yüksek tabakaya özgü olan kakım kürkün sıradan halk tarafından giyilmemesini emretmiştir⁷¹. İbrahim Paşa, piyasadaki altın ve gümüş paraların ayar ve vezin sorunlarının çözülmesine yönelik de önlemler almıştır. Sarrafların Hazine-i Âmire'ye her ay 55.000 dirhem halis gümüş vermeleri yükümlülüğünü getirmiştir⁷². Bu süre zarfında Padişah ve sadrazamın İstanbul'da zevk ve sefa için yaptıkları savurganlıklar ülkede sosyal ve iktisadi dengeleri etkilemiştir.

Bütün bunlara rağmen son yıllarda Lale Devri'nde gerçekten bir israf, tüketim çılgınlığı dolayısı ile savurganlığın olup olmadığı üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların başında Selim Karahasanoğlu'nun 2009 yılında New York State Üniversitesi Tarih Bölümü'nde "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730) (Lale Devri Efsanesi: Osmanlı Devletinde Tüketici Davranışı ve Maddi Kültür (1718-1730)" adını taşıyan tezidir⁷³. Burada Karahasanoğlu, Lale Devri'nde tüketim kültürünü ele almakta ve tüketimin değişip değişmediği ve hatta başta Damad İbrahim Paşa olmak üzere devlet adamlarının tüketim alışkanlıklarını karşılaştırmaları bir şekilde ele almaktadır. Bunu "Osmanlı Tarih Yazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme"⁷⁴ ve "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı"⁷⁵ ve "Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya Ait Muhallefat Zaptı Örneği"⁷⁶ adlı çalışmaları izlemiştir. İlk iki makale Lale Devri'ni adlandırılmasından başlamak kaydıyla Osmanlı ve günümüze kadar

---

⁷⁰ Orhan Erdenen, *Lâle Devri ve Yansımaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003, s.15.

⁷¹ Altınay, s. 78.

⁷² 1 dirhem halis gümüş 20 akçeden, 22 akçeye çıkmasıyla devlet hazinesine gümüş gelmemeye başlamıştır. Ticari işlerin aksamaya başlaması üzerine, çözüm için para operasyonuna gidilmiştir. Bedesten ve sarraf kethüdalarından bir meclis kurulmuş ve gümüşün dirhemi için 22 akçe, yeni zolta için 90 akçe, altın için 400 akçe, yeni kuruş için de 120 akçe fiyat konulmuştur. Sakaoğlu, "Lale Devri", s. 185.

⁷³ Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Binghamton University State University of New York, Doktora Tezi, 2009.

⁷⁴ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih Yazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, VII, Bahar 2008, s. 129.144.

⁷⁵ Selim Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Tarih içinde İstanbul Uluslar arası Sempozyum*, 2011, s. 427-463.

⁷⁶ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya Ait Muhallefat Zaptı Örneği", *I. Uluslar arası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 2012, s. 179-205.

gelen Cumhuriyet dönemi bakış açılarını irdelemektedir. Lale Devri adının bile sonradan verildiğinden hareketle Osmanlı Devlet adamlarının eskisinden çok da farklı bir yaşam biçimi ortaya koymadıklarını ele almaktadır.

Yazar son çalışmasında israf ve savurganlığın timsali olarak görülen dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın bilindiğinin aksine servetinin bu ön kabulü tersine çeviren bir durum oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Böylece yazar, şimdiye kadar bilinen ve bir ön kabul oluşturan Lale Devri tanımlamasının artık kalıpların dışına çıkması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

XVIII. yüzyılın siyasetinde Osmanlı Devleti'ni etkileyen olaylar zinciri doğu sınırında kendinin göstermiştir. Yüzyılın başlarından itibaren İran'da karışıklıklar ortaya çıkmaya başladığında Rusya'nın durumdan istifade ederek Doğu Kafkasya, yani Hazar kıyılarından güneye, İran'a kadar inmesi söz konusu olayları zincirini başlatmıştır. 1694'den 1722 yılına kadar geçen sürede, Şah Safi Süleyman'ın oğlu Şah Hüseyin İran tahtında bulunmuştur. Şah Hüseyin'in hükümdarlığının son senelerine doğru isyanlar ortaya çıkmıştır⁷⁷. Nihayet 1722 yılında, Kandahar Eyaleti'ndeki Afgan aşireti olan Mahmud Han'ın önderliğinde Kandahar'daki Safevi valisi öldürülmüştür. 1723 yılında ise İran'ın başkenti İsfahan dâhil olmak üzere birçok yer ele geçirilmiştir. Şah Hüseyin esir düşmüş ve Şah'ın oğlu Tahmasb Tebriz' kaçmıştır. Tahmasb orada kendisini II. Şah Tahmasb olarak ilan etmiştir. Kafkasya'da başlayan karışıklık üzerine Çar I. Petro bu durumdan yararlanmak istemiş ve Ruslar, 1723 yılında Derbent ve Bakü'yü işgal etmişlerdir. Rusların Kafkasya gibi İran'ı da işgal edebileceklerinden korktukları için Osmanlı Devleti biran önce harekete geçmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti 1723 yılında savaş hazırlıklarına başlamış ve 1723-1725 yılları arasında İran üzerine üç koldan seferler yapılmıştır⁷⁸. Osmanlı ordusu seferlerinde başarılı olmuş ve Tiflis, Gori Nahcivan ve Gence'yi zapt etmiştir. Ordu, 1725 yılına kadar da Kirmanşah, Meraga, Nihavend, Hemedan, Tebriz ve Erdebil'i ele geçirmiştir. Bu süreçte İran'ın çeşitli bölgeleri Ruslar ve Osmanlılar tarafından işgale uğramıştır⁷⁹.

Güney Hazar ve Güney Kafkasya bölgelerinde Rusya'nın üstünlük kurmaya çalışmasından Osmanlı Devlet'i rahatsızlık duymuş ve bunun üzerine Rusya'ya karşı sertlik politikası izlemeye başlamıştır. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Doğu'da

⁷⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler*, XII, ed.: Hasan Celal Güzel, vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 512.

⁷⁸Yalçınkaya, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s. 381-382.

⁷⁹Afyoncu, *Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, s. 193.

yaşanan gerginlikten dolayı Fransa'nın İstanbul elçisi olan Marquis de Bonnac Doğu ticaretinin tehlikeye gireceğinden endişelenmiştir. Bu yüzden elçi, tarafların diplomatik temsilcilerini bir araya getirmeye çalışmış ve görüşmelerin sağlanması için attığı adımda başarılı olmuştur. Görüşmelerde Rus elçisi İvan Nepluyeff, İran topraklarının Osmanlı Devleti ile taksimatını teklif etmiştir⁸⁰. Osmanlı Hükümeti'nin ilk teklifi ise Rusların Derbend ve Bakü'yü terk etmelerini istediklerine dair olmuştur. Müzakerenin ertesi günü tekrar bir araya gelmişler ve çariçe ile padişahın arzularının sulhu bozmak olmadığını dile getirmişlerdir. Her iki taraf, elçinin de araya girmesiyle daha mülayim davranmıştır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa' da yeni bir sıkıntı çıkmasını istemediğinden Rusların işgal ettiği Derbend ve Bakü'yü istemekten vazgeçmiştir. Şartların uygunluğu neticesinde 24 Haziran 1724 tarihinde altı maddeden oluşan bir anlaşmaya varılmıştır⁸¹. İmzalanan İran Mukasemesi'ne göre Osmanlı Devleti, Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı ellerinde tutarken, Rusya' da Gilan, Mazendaran ve Esterebad'ı almıştır. Ayrıca iki taraf, İran'ın kalan kısımlarında II. Tahmasb'ı şah olarak kabul edecektir⁸².

Osmanlı erkânı, Şii Safeviler üzerine galip gelinmesinden memnun oldukları dönemde İran'ın iç dengesi tekrardan değişmeye başladığı görülmüştü. II. Tahmasb, Afganlılarla yaptığı mücadelede başarısız olmuştur. Bunun üzerine Şah, Horasan Türkmen aşiretleriyle iş birliği yapmak ve beraber hareket etmek için Horasan'a gitmiştir. Sonuçta II. Tahmasb, Avşar boyu lideri Nadir Han'dan da destek görmüş ve böylece Afganlıları sadece İran değil, Afganistan'dan da çıkarmıştır. Şah, aldığı desteklerle 1729 yılında Safevi tahtına çıkmıştır. Başarısından sonra II. Tahmasb, topraklarını ele geçiren Osmanlı Devleti ile Rusya'nın İran topraklarından çıkmasını talep etmiştir. İstanbul'da bu haberin duyulması üzerine gizliden gizliye Sadrazama karşı olanlar harekete geçmeye ve halk kışkırtılmaya başlanmıştır. Savaşın gerçekleşmesinden kaçınan Damat İbrahim Paşa, Safeviler'le 1729 yılında İran'daki bazı yerleri geri vermek konusunda karşılıklı anlaşma sağladığı sırada Nadir Han, Osmanlı'yı izlemiş ve orduyu Tebriz yakınlarında yenilgiye uğratmıştır. Son birkaç yıl içerisinde ise Nadir Han'ın önderliğinde bütünleşen İran askerleri karşısında Osmanlı ordusu gerileme yaşamıştır. Neticede Tebriz kaybedilmiştir.

⁸⁰ Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", s. 488.

⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 192.

⁸² Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 424.

İran seferine çıkmak için karar verilmesine rağmen III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın isteksiz tutumu, idarecilere karşı İstanbul'da yaşanacak karışıklığın bir sebebini teşkil etmiştir⁸³. 1730 yılında patlak verecek olan isyanın birçok sebebinin olduğu görülmüştür. Memlekette pek çok medresenin açılmasıyla beraber burada eğitim gören bazı kişiler tarafından halk arasında hükümete karşı kışkırtıcı hareketlerde bulunulmuştur. Başta Ayasofya Vaizi İspirizâde olmak üzere kadılık ve müderrislik gibi görevlerinden tasfiye edilen kişiler, otoritelerini kaybetmeleri üzerine öfke duyarak yönetime karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'de yeniden eşkiyalık ve isyan hareketleri çıkmaya başladığı gibi ülkede enflasyon ve asayişsizlik dönemine de girilmiş olmasına rağmen hükümet bunları önlemek için geçerli çözümler yaratamadığı görülmüştür⁸⁴. Yaşanan harpler ve ağır vergiler halkın kendini güvende hissedeceği yerlere göç etmesine neden olmuştur. Reyanın köylerden şehir merkezine gelmesiyle birlikte zirai sahalar işlenemez ve devletin mahsullerden alması gereken vergiler alınamaz hale gelmiştir. Şehirlere yığılan reyanın ekonomik ve güvenlik açısından sıkıntılara neden olması şehirde yaşayan yerli halkta memnuniyetsizlik yaratmıştır. Hükümetin hazineyi doldurmak için koyduğu yeni vergiler de halkı zor durumda bırakmıştır⁸⁵. Büyük Esmâ Sultan bu ortamda doğmuştur.

1.3.2. İsyân ve Sultan

III. Ahmed ve sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın lüks ve israfı varan harcamaları halkın dikkatini çekmiş ve memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Diğer taraftan da Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın rakiplerini uzaklaştırarak kendi akrabalarını yüksek kademelere getirmesi gerilimi iyice arttırmıştır. Siyasi rekabeti ve gerilimi, Sadrazamın iki damadı olan Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa arasındaki geçimsizlik de arttırmıştır. Sefer kararından sonra Kaptan-ı Deryalığa ve buna ek olarak İstanbul Kaymakamlığına Mustafa Paşa getirilmiş ve o da bu durumu fırsata çevirmek için bağışlar yaparak taraftar toplamaya başlamıştır. Mustafa Paşa, isyan hazırlığı işini, bazı olaylara

⁸³ Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", s. 488-489.

⁸⁴ H. Mustafa Eravcı ve İlker Kiremit, s. 84.

⁸⁵ Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pay-ı Tahttaki Etkileri" *Türkler*, XII, ed.: Hasan Celal Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 526.

karişan ve daha önceden tanıdığı Patrona Halil⁸⁶ adlı kişiye vermiştir⁸⁷. İlaveten, İran ile yapılan savaşlar ve nihayetinde Tebriz kalesinin terk edilmesi haberinin gelmesi isyan hazırlayıcılarına artık bekledikleri fırsatı vermiştir⁸⁸. Sekiz ay süren hazırlıktan sonra başta on yedi bölükten olan Patrona Halil olmak üzere, aslı Arnavut ve zağarcı bölüğünden Muslı, aslı Niğbolu sancağından Ali Usta, Çınar Ahmed, Karayılan, Erzurumlu Mehmed, Oduncu Ahmed, Küçük Muslı, Kutucu elhac Hüseyin, Manav İsmail'in olduğu otuz kişi bir araya gelmiştir. Bab-ı Ali'nin tatili olan Perşembe günü ellerinde yalın kılıçlar ve bayraklarıyla Kaşıkçı Kapısı'ndan girip üç dört kol olup, Bedesten'e doğru gitmişlerdir⁸⁹. Oradan At Meydanı'na doğru ilerlerken: “ Davay-ı Şer'imiz vardır. Ümmet-i Muhammed'den olan, dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!” diye bağırmışlardır. Asiler, esnafı tehdit ederek dükkânları zorla kapattırmışlardır. Halkı da isyana davet ederlerken bir taraftan da yeniçerilerin katılmasıyla tamamen güç bulmuşlardır⁹⁰. Patrona ve arkadaşları Yemiş İskelesi tarafındaki Baba Cafer, Rumeli Hisarı, Galata zindanlarında bulunan suçluları da serbest bırakarak yanlarına almışlardır⁹¹. Bu sırada padişah ile sadrazam Üsküdar'da Hatice Sultan'ın sarayındayken bir grup asi, ateş kayıklarıyla buraya geçmiş bazı kişileri öldürerek padişaha ve etrafındakilere gözdağı vermişlerdir. İstanbul kaymakamı olan ve İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olan Mustafa Paşa'ya durumlar bildirildiği halde ciddi bir güvenlik tedbirleri almamıştır. Bir taraftan asilerle görüşürken bir taraftan da padişahın yanında yer almıştır. O gece çevresindekilerle saraya dönen III. Ahmed ile vezirinin bu olaya karşı pasif tutumları ve önlem almamaları, ertesi gün isyanın daha hızlı yayılmasını kolaylaştırmıştır. Artık yeni katılanlarla birlikte isyancıların sayısı 4.000 kişiye ulaşmıştır. İbrahim Paşa, olayların sorumlusu olarak damadı Kaymak Mustafa Paşa'yı sorumlu tutmuş ve idamını istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa görevinden alınmış yerine padişahın damadı Abdi Paşa getirilmiştir. III. Ahmed, isyancılarla uzlaşma arayışına

---

⁸⁶Aslı Avlonyalı'dır. Tersane'de kalyoncu neferi iken bir yandan da Sultan Beyazıt Hamamı'nda çalışan Arnavut tellak taifesinden İskenderoğlu Halil'dir. Patrona gemisinde Tersane hizmeti olduğu için arkadaşları arasında ve iki üç Halil'in içinde “Patrona” lakabıyla anılmıştır. 1718 yılında 19 yaşındadır. Fakat Halil'in İstanbul'a ne zaman geldiği bilinmemektedir. Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil*, İstanbul: Koçu Yayınları, 2003, s. 81-82.

⁸⁷Abdülkadir Özcan, “Patrona İsyanı”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, s. 189.

⁸⁸Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011, s. 2461.

⁸⁹Abdi Efendi, *Abdi Tarihi 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Haz: Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 37.

⁹⁰Altınay, s. 120.

⁹¹Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 205.

girerek, yirmi beş kadar bostancı ile birlikte haseki ağayı At Meydanı'na göndermiştir⁹². İsyancılar padişahın hoşnut olduklarını lakin başta sadrazam olmak üzere ağalardan, paşalardan bazı kişileri kendilerine teslim edilmesini istediklerini bildirmişlerdir⁹³. Padişah, isyancılara teslim edilmesi istenen İbrahim, Mustafa ve Mehmed Paşaları kurtarmayacağını anlamış ve kendini kurtarmak kaygısıyla asilerin yaptıkları tayinleri kabul etmiştir⁹⁴. Padişah, damadı İbrahim Paşa ve diğer iki paşanın diri olarak isyancılara teslim edilmesini uygun bulmamıştır. Bu nedenle de önce iki damadı kapı arasına gönderilmiş arkasından sadaret mührü alınan İbrahim Paşa'da oraya gitmiştir⁹⁵. 1 Ekim sabahı boğularak idamları gerçekleşen bu üç kişinin cesetleri öküz arabalarıyla At Meydanı'na gönderilmiştir. Sıra padişaha geldiğinde ise isyancılardan kendisi ve ailesi için güvence talep etmiş ve bu güvence karşılığında tahttan feragat etmiştir⁹⁶.

1.3.3. İsyandan Ölümüne Kadar

2 Ekim 1730 tarihinde III. Ahmed, kardeşinin oğlu Şehzade Mahmud'u kendi eliyle tahta oturtmuş ve verdiği nasihatlerden sonra yeğenine biat etmiştir⁹⁷. III. Ahmed'in ömrü, sarayda altı yıl kadar kapalı bir hayat yaşadktan sonra son bulmuştur.

Bu isyan neticesinde tahta çıkan I. Mahmud, Patrona Halil'i bir süre idare etmiş ve karışmamıştır. Böylelikle Patrona ve çevresindeki adamlarının bütün istedikleri olmuş, hatta III. Ahmed döneminin devlet adamları görevlerinden alınmış veya görevlerinden sürülmüşlerdir. Yaşanılanlardan dolayı bir süre daha İstanbul'da karışıklık, halk arasındaki heyecan ve endişe dinmemiştir. Asilerin isteklerinden bir tanesi de İstanbul Kadısı Deli İbrahim'in hükmü ile Sadâbâd köşklerinin yıkılmasına yönelik olmuştur. Sultan Mahmud'a bu durum söylendiğinde hoşuna gitmemiş lâkin asilerin arzusunu yerine getirmese büyük bir tehlike olabileceğini düşünmüştür. Sultan, köşklerin yıkılmasına razı olmamıştır ancak yıkılmasına izin vermek

⁹² Özcan, "Patrona İsyanı", s. 190.

⁹³ Abdi Efendi, s. 51.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 208.

⁹⁵ Şimşirgil, s. 216.

⁹⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, çev.: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yay., 2009, s. 338-339.

⁹⁷ Özcan, "Patrona İsyanı", s. 191; Abdi Efendi, s. 55.

durumunda kalmıştır⁹⁸. Bütün köşkleri yıkıp ağaçları da kesen isyancılar, padişah tarafından cezalandırılacaklarını düşündüklerinden şeyhülislama giderek pişmanlıklarını ifade etmişlerdir. Kendilerine, Et Meydanı'ndaki çadırları kaldırmak ve bir daha taşkınlık yapmama şartıyla af sözü verilmiştir. İsyancılar dediklerini yerine getirmiş ve iki haftadan beri kapalı olan dükkânlar açılıp hayat kısmen de olsa normale dönmüştür. Nihayetinde asilerin tamamen ortadan kaldırılması amacıyla saray içinde ve dışında iki grup oluşturulmuş ve bu grupların idaresi Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın idaresine verilmiştir⁹⁹. I. Mahmud'un, hazırlattığı plan dâhilinde 23 Kasım'da İranlılara yapılacak seferi konuşmak üzere Divan-ı Hümayun toplantısı düzenlenmiştir. Patrona Halil ve bütün çevresi de bu toplantıya çağırılmıştır. 25 Kasım' da gizli olarak ikinci bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Toplantıya gelen Patrona Halil ve erkânı silahlarından arındırılmış bir durumda Sünnet Odası'ndan alınarak ani baskınla öldürülmüşlerdir. Devamında ise Patrona Halil'i dışarıda bekleyen yaklaşık yirmi altı adamı da öldürülmüştür. Aynı zamanda, bazı yeniçeriler hapse atılıp bazıları ise asılırken ortalık sanki bir savaş alanına dönmüştür.

Sonuç olarak I. Mahmud'un gerçek saltanatı, Patrona isyanının kalıntıları sona erdirildikten sonra başlamıştır. Lale Devri'nde inşa edilen, Boğaziçi ve Haliç'in çevresindeki birçok saray ve köşkler siyasi ve kültürel simge haline gelip, genel bir aydınlanma başlatmışlardı¹⁰⁰. Yaşanılan olaylar ve yapılan tahribatlardan bir süre sonra Kağıthâne ve Sadâbâd bölgesi yavaş yavaş bir mesire yeri olarak kullanılmıştır. Fakat buradaki binalar harabe ve yıkık olduğundan, çadırlar içinde ve günü birlik törenler yapılabilmektedir. Sultan I. Mahmud, takriben isyan olayından on üç sene sonra özellikle Sadâbâd'ı tekrar onarmak için faaliyete geçmiştir¹⁰¹.

---

⁹⁸ Altınay, s.139.

⁹⁹ Özcan, "Patrona İsyanı", s. 191.

¹⁰⁰ Yalçınkaya, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s. 388; Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev.: Münir Akın, İstanbul: Özgü Yayınları, 2009, s. 39.

¹⁰¹ Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kâğıthane ve Sa'dâbâd", *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., 2000, s. 94.

2. BİR SULTAN'IN AİLESİ

2.1. Babası III. Ahmed

“Ahmed-i Sâlis” veya “Sultan Ahmed Han-ı Sâlis” olarak da bilinen III. Ahmed, IV. Mehmed ile Rabia Gülnûş Emetullah'ın oğludur¹⁰². IV. Mehmed, 1673 yılında Lehistan seferine giderken Haseki Gülnûş Emetullah¹⁰³ Sultan'ı ve Şehzade Mustafa'yı da yanında götürmüştür. Emetullah Sultan bu sefer sırasında hamile olduğu için yanında sağlık ekibi de hazır bulunmuştur. 31 Aralık 1673 tarihinde Haseki Gülnûş Emetullah Sultan'ın, Hacıoğlupazarı'nda iken doğumu gerçekleşmiş ve Şehzade Ahmed dünyaya gelmiştir. Doğum vesilesiyle başta Hacıoğlupazarı olmak üzere Babadağı, İstanbul, Edirne ve Bursa'da kutlamalar yapılmıştır¹⁰⁴. III. Ahmed, İstanbul'da Beylerbeyi'nde olan İstavroz Sarayı'nda 9 Ağustos 1679 tarihinde düzenlenen “Bed-i Besmele” töreniyle derse başlamıştır. İlk dersi ise ağabeyi II. Mustafa'nın da hocası olan Seyyid Feyzullah Efendi vermiştir. Veliyüddin ve ünlü hafız Osman Efendi ise Hat hocalarıdır. Bu dersler dışında müzik ve edebiyat da öğrenmiştir. Babası IV. Mehmed, 1687'de tahttan indirilince amcaları II. Süleyman ve II. Ahmed ile ağabeyi II. Mustafa'nın saltanatları süresince Edirne ve İstanbul'da on altı yıl kafes hayatı denilen saray hapsini yaşamıştır¹⁰⁵.

III. Ahmed, saraya hapsedileceği on dört yaşına gelene kadar güzel bir çocukluk dönemi yaşamıştır. Yedi sekiz yaşlarındayken midilli koşturmuş, on yaşında ata binmiştir. Hatta kolunda şahiniyle ava çıkmış ve haftalarca süren sürgün

¹⁰² Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2002, s. 351.

¹⁰³ Rabia Gülnûş Emetullah, Venedikli olup, 1640'lı yıllarda doğduğu sanılmaktadır. Girit serdarı olan Deli Hüseyin Paşa'nın Resmo'yu fethettiğinde esir düşmüş ve İstanbul'a gönderilerek saraya verilmiştir. Ona, güzelliğinden dolayı Gülnûş denilmiş ve IV. Mehmed'i kısa zamanda kendine bağlayıp baş kadın olmuştur. Mehmet İpşirli, “Gülnuş Emetullah Sultan”, *DİA*, XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, s. 248; Padişahın validesi olan Hadice Turhan Sultan ile birlikte uzun yıllar Edirne Sarayında yaşamıştır. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesiyle sekiz sene Eski Saray'da kalmıştır. Ancak oğulları olan II. Mustafa ve III. Ahmed sırasıyla tahta çıkınca iki padişaha validelik etme şerefine ulaşmıştır. Gülnuş Emetullah Sultan, 5 Kasım 1715 tarihinde vefat etmiş ve cenazesi Üsküdar'da inşa ettirdiği camiye bitişik olan türbesine defnedilmiştir. Betül İpşirli Argit, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)*, s.8,199.

¹⁰⁴ Erhan Afyoncu ve Uğur Demir, *Turhan Sultan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 194-195.

¹⁰⁵ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s. 351.

avlarına da götürülmüştür¹⁰⁶. Ayrıca nişancılık konusunda da yetenekli idi. Nitekim seksen beş adımdan tek atışta bir altın dinarı tüfekte vurduğu ve dokuz yüz arşın ok atıp Okmeydanı'nda adına taş diktirdiği bilinmektedir¹⁰⁷.

III. Ahmed özellikle celi sülüs yazıda başarılı olmuştur. Levha ve kitabelerden ibaret olarak yaptığı başarılı sülüs eserleri vardır. III. Ahmed celi sülüs üslubuyla, Topkapı Sarayı'nda Hırka-ı Saadet Dairesi'nin kapısı üstündeki besmeleyi, Üsküdar Meydanı'ndaki iki çeşmenin kitabelerini ve annesi Gülnûş Sultan adına Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Valide Camii'ndeki levhaları yazmıştır. Aynı zamanda münşi ve şair olup, müziğe de düşkündü. Şiirlerinde "Necib" mahlasını kullanmıştır¹⁰⁸.

Kaynaklardan aktarılanlara göre Sultan Ahmed, yaradılışından ince ruhlu ve sanata meraklı olmasının dışında oldukça yakışıklı, zeki, yumuşak huylu, rahatına düşkündür. Zevk ü sefayı çok sevmiş ve önemsemiştir¹⁰⁹.

27 yıl sürecek olan saltanatının ilk evresinde III. Ahmed'in önemli bir başarısından söz edilemeyebilir. Ancak 1718 yılı ile başlayan on iki yıllık süreç, özellikle İstanbul için aydınlanma ve yenilik dönemi olmuştur. 1730 yılına gelene kadar İstanbul tarihinin en geniş imar çalışmaları ve kültürel yeniliklerine tanık olmuştur. Ayrıca III. Ahmed su tutkunu olmasından dolayı da yaptırdığı imar faaliyetlerine su bentleri, çeşme, sebil ve park çağlayanları da eklenmelidir¹¹⁰.

Padişah, 1730 yılında çıkan Patrona Halil İsyanı sonrası asilerin isteğiyle tahttan ayrılarak, yerini Şehzade Mahmud'a bırakmış ve kendi dairesine çekilmiştir. Sarayın Kafes Kasrı'nda oğullarıyla birlikte göz hapsindeyken altı yıl daha yaşamış ve 24 Haziran 1736 yılında vefat etmiştir. III. Ahmed, İstanbul Bahçekapı'da Babaannesi olan Hadice Turhan Sultan'ın türbesine defnedilmiştir¹¹¹.

XVIII. yüzyılın, belirgin özelliği artık şehzadelerin sancağa gönderilmemesi ve tahta çıkana ya da ölene kadar hayatlarını haremdeki Şimşirlik Dairesi'nde geçirmeleridir. Buna diğer bir tabir ile kafes sistemi de denilmektedir. Hanedan erkeklerinin yaşadıkları kafes hayatını hanedanın kızları yaşamayarak onların erkeklere göre daha özgür ve rahat bir hayat sürmelerini sağlamıştır. XVIII.

¹⁰⁶ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2004, s. 374.

¹⁰⁷ Münir Aktepe, "III. Ahmed", *DİA*, II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 1989, s. 38.

¹⁰⁸ Necdet Sakaoğlu, "III. Ahmed", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, s. 114.

¹⁰⁹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 2467.

¹¹⁰ Necdet Sakaoğlu, "Ahmed III", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s. 99.

¹¹¹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, 365, 366.

yüzyıldan itibaren daha da göze çarpan hanedan kızlarının bu rahat yaşamları, kendi saraylarının varlığı ve onlara temin edilen mülklerle de perçinlenmiştir. Buna ek olarak, padişahlar bundan önce ve sonra hanedan kızlarına siyasi evlilikleri de uygun görerek bu anlamda onların yaşamlarını rahat sürdürebilmeleri için gerekli şartları sağlamışlardır¹¹². III. Ahmed, çok sevdiği kızı olan Fatma Sultan ile sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın evliliğinden çok memnun olmuştur. Padişah, damadı İbrahim Paşa ile günlük hayattaki olaylarla ilgili mektuplaşmalarında “Sultan Kızım” dediği Fatma Sultan'a da mutlaka selamlarını eksik etmediği kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır¹¹³. Bu örnekten yola çıkarak III. Ahmed'in bir diğer kızı olan Esmâ Sultan'la da aralarındaki bağın güçlü ve çocuklarını önemseyen bir baba profiline sahip olduğunu düşünebilmemiz mümkün görünmekle birlikte yaşanan siyasi olaylar neticesinde Esmâ Sultan'ın baba ilgisi anlamında Fatma Sultan kadar şanslı olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Esmâ Sultan 1726 gibi geç bir tarihte doğmuştur. O, dört yaşında iken babası tahttan indirilmiş ve sarayda kapalı bir hayat sürmek zorunda kalmıştır. III. Ahmed tahttan indirilince sadece kendi hayatı değil, çocuklarının hayatları ve gelecekleri konusunda da birinci derecede rol oynamaktan uzak kalmıştır. Nitekim Esmâ Sultan'ın evliliklerine, önce I. Mahmud sonrasında ise III. Mustafa karar vermiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Büyük Esmâ Sultan'ı özellikle ablası Fatma Sultan kadar şanslı addetmek doğru olmayacaktır¹¹⁴.

2.2. Annesi Hanife Kadın

III. Ahmed'in kadınlarından olup Sicill'-i Osmânî'de ve A. D. Alderson'da ismi bulunmamaktadır. Yeni Cami Türbesi haziresinde gömülüdür. Hâluk Şehsuvaroğlu, Hanife Kadın'ın mezarını tanıtırken “Esmâ Sultan'ın valide-i Müşfikası Hanife Hanım”ın vefat tarihini Hicri 1263 (M 1750) olarak kaydetmiştir. Hanife Hanım'a ait vesika bulunmadığından bu bilgi sayesinde Esmâ Sultan'ın annesi olduğu düşünülmektedir¹¹⁵.

¹¹² Zübeyde Güneş Yağcı ve Mustafa Akkaya, *III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızları Ayşe Sultan*, Ankara: Berikan Yay., 2018, s. 16.

¹¹³ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, İstanbul: Aygaz, 2006, s. 33.

¹¹⁴ III. Ahmed'in henüz padişah olduğu sırada II. Mustafa'nın kızı olan Emetullah Sultan'ı, 1720 yılında Musul Valisi Sirke Osman Paşa ile evlendirmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, haz.: Abdülkadir Özcan ve diğerleri, İstanbul 2013, s. 1189.

¹¹⁵ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 422.; Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 83.

Emetullah Kadın, III. Ahmed'in eşlerinden en bilinenidir. Padişahın baş kadını ve Fatma Sultan'ın da annesidir. Yine Ayşe Sultan'ın annesi olan Emine Kadın, III. Mustafa'yı doğuran Mihrişah Sultan ve I. Abdülhamid'in annesi olan Şermi Sultan III. Ahmed'in kadınlarındandır. İsimleri zikredilen bu eşler ile ilgili Hanife Kadına nazaran daha fazla bilgi sahibi olunmaktadır.

2.3. Kardeşleri

III. Ahmed, Osmanlı padişahları arasında eşleri ve çocuklarının sayısının çok olmasıyla bilinmektedir. Onun, elliden fazla çocuğu olmuştur. Kız çocuklarının sayısı ise otuzdur. Çoğu ise küçük yaşlarda ölmüştür. Adları tespit edilen yirmi iki şehzadesinin arasından da küçük yaşta ölenler olmuştur. Bazı çocuklarının ömrü uzun olmamıştır. Doğumdan sonra ya da küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Bu nedenle birçoğu ile ilgili bilgi sahibi olabilmemiz zordur¹¹⁶.

2.3.1. Kız Kardeşleri

Esmâ Sultan'ın otuz kız kardeşi içinde tespit edilebilen rakam yirmi dokuzu bulmaktadır. Raşid tarihinde III. Ahmed'in ilk çocuğunun 22 Ekim 1704 yılında doğan Fatma Sultan olduğu kaydedilmiştir¹¹⁷. 1708 senesinde dünyaya gelen ve ablası Fatma Sultan gibi çocuk yaşta evlendirilen Ümmügülsüm Sultan da III. Ahmed'in ilk doğan kız çocuklarındandır. 1710 yılında doğan Hatice Sultan¹¹⁸, 1712'de dünyaya gelen Atike Sultan ve 1715'te doğan "Küçük" Ayşe Sultan ile Saliha Sultan, Esmâ Sultan'dan önce dünyaya gelen kız kardeşleridir¹¹⁹. Tespit

---

¹¹⁶ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 79,83.

¹¹⁷ Raşid Mehmed Efendi, II, s. 735-736.

¹¹⁸ Hatice Sultan, 27 Eylül 1710 tarihinde doğmuştur. Raşid Mehmed Efendi, II, s. 842.

¹¹⁹ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 83-89.

edebildiklerimin arasında Hatice¹²⁰, Rukiye¹²¹, Zeyneb¹²², Zeyneb¹²³, Rabia¹²⁴, Nazife¹²⁵, Naile¹²⁶ Sultanların isimleri de bulunmaktadır.

Esmâ Sultan'ın 1726 yılındaki doğumuna kadar geçen sürede küçük yaşlarda vefat edenler olmuştur. Ayrıca ölen çocukların isimlerinin bir sonraki doğacak çocuğa verildiği ve tekrarlandığı görülmektedir. Esmâ Sultan'ın kız kardeşlerinin arasında kaçınıcı olarak dünyaya geldiğini tespit etmek zordur. Çünkü bazı kardeşlerinin doğum tarihleri açıkça belli değildir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki; III. Ahmed'in ilk kızı olan Fatma Sultan'dan başka Ümmügülsüm, Hatice, (Küçük) Ayşe Sultan ve Atike Sultan'dan sonra doğmuştur. Hayatta kalanlar da önemli paşalarla evlendirilmişler. III. Ahmed'in kızlarını vererek Silahtar Ali Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, Şehid Ali Paşa, Kaptan-ı Derya Küçük Mustafa Paşa, Ragıp Paşa, İstanbullu Mehmed Paşa, Sarı Mustafa Paşa ve Nevşehirizâde Mehmed Paşa ile evlendirerek onları hanedan damadı yapmıştır¹²⁷.

2.3.2 Erkek Kardeşleri

Esmâ Sultan'ın erkek kardeşlerinin sayısı da kız kardeşleri gibi fazladır. III. Ahmed'in erkek çocuklarının sayısı yirmi ikidir. Bunlardan iki tanesi hariç diğerleri küçük yaşlarda ölmüşlerdir. Tespit edebildiklerimin arasında İsa¹²⁸, Ali¹²⁹, Murad¹³⁰, Selim¹³¹, Süleyman¹³², Selim¹³³, Bayezid¹³⁴, Abdullah¹³⁵, Abdülhamid'in¹³⁶ isimleri geçmektedir. Çoğu küçük yaşlarda ölen yirmi iki şehzadeden, 1717'de Mihrişah

¹²⁰ Hatice Sultan, 31 Ocak 1706 tarihinde doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 773.

¹²¹ Rukiye Sultan, 2 Mayıs 1707 tarihinde doğmuş ve 1 Temmuz 1707'de vefat etmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 777, 785.

¹²² Doğumu bilinmemekle birlikte ölüm tarihi 5 Ekim 1708'dir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 796.

¹²³ Zeyneb Sultan, 5 Ocak 1710 tarihinde doğmuş ve 1 Ağustos 1710 senesinde vefat etmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 829, 838.

¹²⁴ Rabia Sultan, 19 Kasım 1719 tarihinde doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 1170.

¹²⁵ Nazife Sultan, 1725 senesinde doğmuştur. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, III, s. 1437.

¹²⁶ Naile Sultan, 7 Şubat 1727 tarihinde vefat etmiştir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, III, s. 1529.

¹²⁷ Fatma Acun ve diğerleri, "III. Ahmed (1703-1730)", *Osmanlı*, XII, ed.: Güler Eren, Ankara 1999, s. 176.

¹²⁸ Şehzade İsa, 18 Mart 1705'te doğmuş ve 4 Mayıs 1705'te vefat etmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 757, 767.

¹²⁹ Şehzade Ali, 12 Eylül 1706 yılında üç aylıkken ölmüştür. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 770.

¹³⁰ Şehzade Murad, 1 Nisan 1708'de vefat etmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 791.

¹³¹ Şehzade Selim, 5 Nisan 1708'de vefat etmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 793.

¹³² Şehzade Süleyman, 25 Ağustos 1710'da doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 840.

¹³³ Şehzade Selim, 1127'de doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 899.

¹³⁴ Şehzade Bayezid, 4 Ekim 1718'de doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 1144.

¹³⁵ Şehzade Abdullah, 19 Aralık 1719 tarihinde doğmuştur. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 1171.

¹³⁶ Şehzade Abdülhamid, 20 Mart 1725 Salı günü dünyaya gelmiştir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, III, s. 1423.

Sultan'ın doğurduğu Şehzade Mustafa ve 1725 yılında Rabia Şermi Sultan'ın doğurduğu Şehzade Abdülhamid; III. Mustafa ve I. Abdülhamid unvanlarıyla padişah olmuşlardır¹³⁷. Esmâ Sultan, iki abisinin de padişahlığı dönemine şahit olmuştur.

3. BÜYÜK ESMA SULTAN'IN HAYATI

3.1. Doğumu

III. Ahmed'in kızı olan Esmâ Sultan, H. 10 Receb 1138 (M.14 Mart 1726) tarihinde doğmuştur¹³⁸. Osmanlı padişahları kızlarına genellikle Arapça isimler vermiştir. Esmâ dışında Ayşe, Fatma, Emine de padişahlar tarafından kızlarına bir diğer deyişle sultanlara verilen isimlerdendir¹³⁹. Abdülhamid¹⁴⁰, kendinden yaklaşık bir yaş küçük olan kardeşi Esmâ Sultan'ın adını, doğan kızına vermiştir. Büyük olasılıkla da kendi kızından ayırt edebilmek için kardeşine “Büyük” Esmâ Sultan denilmiştir¹⁴¹.

XVII. yüzyıla kadar sultanların doğumlarına ait fazla bilgi yoktur, fakat XVIII. ve XIX. yüzyılla alakalı daha fazla bilgi mevcuttur. Bilinen en eski liste ise III. Mustafa'nın kızlarına aittir.

---

¹³⁷ Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s. 396.

¹³⁸ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, III, haz.: Abdülkadir Özcan ve diğerleri, İstanbul 2013 s. 1483.; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, I, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995, s. 15; I. Abdülhamid'in kızından ayırt edilebilmesi için “Büyük Esmâ Sultan” denilmektedir. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 90.

¹³⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s. 130.; Sultan kelimesi Arapça kökenlidir. Selît veya Selâta masdarından türemiştir. Kelime hüccet, delil, kudret ve bunlara sahip olan kişi manalarına gelmektedir. Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009, s. 495; İlk Osmanlı padişahlarının kızlarına “Hatun” denilmiştir. Ancak Sultan unvanı, Fatih Sultan Mehmed'den sonra kullanılmaya başlanmıştır. Uluçay, *Harem II*, s. 130.

¹⁴⁰ Şehzade Abdülhamid'in doğumu bkz: Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, III, s. 1423.

¹⁴¹ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: TATAV Yay., 2001, s. 157.

3.1.1. Esmâ Sultan'ın Doğumunda Yapılan Kutlamalar

Padişahların kadın efendiler ve ikballerden olan çocuklarının doğumuna *velâdet-i hümayûn* adı verilmektedir¹⁴². Valide Sultan, saray içinde bir doğum yaklaştığında onunla alakalı alınacak mücevher ya da elbiselerin hazırlıklarıyla kendisi ilgilenir ve doğum için haremde bulunan büyük odalardan birisi ayrılırdı. Beşik takımları, yatak takımları ve perdelerin üzerleri inci, altın sırmalarla donatılır ve en ağır kumaşlardan yapılırdı.

Padişah çocuklarının doğumu ilk olarak Dârüssaâde Ağası'na duyurulur ve o da Silâhtar ağaya bildirirdi. Padişahın bir çocuğu olduğunu Silâhtar Ağa sarayda ilan ederdi. Bu haberle birlikte Enderunda bulunan her çocuk erkek ise 5, kız ise 3 kurban keserek doğumu kutlardı¹⁴³. Doğumun devlet erkânı ve halka duyurulması için Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında bulunan toplardan, doğan şehzade ise yedi, kız ise üç defa atış yapılır ve bu günde beş defa tekrarlanırdı. Aynı zamanda da İstanbul sokaklarında ve çarşılarında dellâllar dolaşarak, padişahın bir çocuğu olduğunu halka duyururlardı. Doğum eğlenceleri¹⁴⁴ 5 ya da 7 gün devam ederdi. Bu arada bazı merasimler yapılır ve bu merasimlerin içerisinde özellikle iki beşik alayı önemlidir¹⁴⁵. Doğumun üçüncü günü Valide Sultan'ın, hazırlattığı beşikler, Beyazıt'taki Eski Saray'dan alınarak Valide Sultan'ın kahvecibaşısına teslim edilirdi. Eşyalar halkın alkışları arasında ve kalabalık saray ağalarının da katılımıyla Topkapı Sarayı'ndaki Dârüssaâde Ağası'na teslim edilirdi. Doğumun altıncı günü gerçekleşen Sadrazamın beşik alayı ise daha görkemli ve kalabalık olurdu. Bebek doğar doğmaz mücevherlerle bezenmiş takım yaptırılır ve erkek olduysa beşikle örtülerin yanında değerli taşlardan yapılmış sorguç da gönderilirdi. Alay eşliğinde yine Dârüssaâde Ağası'na teslim edilen beşik takımı padişaha gösterildikten sonra loğusa odasına götürülürdü¹⁴⁶. Padişah çocuklarının doğumlarından sonra saraya tebrik için gelen devlet adamı ve bürokratlara şerbet sunulması bu hususta yapılan ve göze çarpan

¹⁴² Ahmed Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Timaş Yay., 2012, s. 179-180.

¹⁴³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s. 135,136, 142.

¹⁴⁴ Doğum şenliklerini bazı padişahlar uzun tutmayabilirdi. Örneğin; I. Abdülhamid'in yirmi dört çocuğundan sadece beş tanesinin doğumunda kutlamalar yapılmıştır. Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 5.

¹⁴⁵ Çağatay Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul, 1958, s. 205-208.

¹⁴⁶ Tezcan, s. 77,80.

adetlerdendi¹⁴⁷. Padişahlar genellikle ilk çocuklarının doğum şenliklerinde cambazlara da yer vermişler ve halkın eğlenmesini önemsemişlerdir. Nitekim Esmâ Sultan'ın doğumu veya kutlamalarıyla ilgili bir bilgi olmasa da, III. Ahmed'in ilk çocuğu olan Fatma Sultan'ın doğumunun (M. 1704) büyük şenlik ve gösterilerle kutlandığı kayıtlarda geçmektedir¹⁴⁸. Ayrıca doğum meselesinin bütün yurttan bilinmesi için bir hükümle eyalet valilerine ve mahallî kadınlara iletilerek, şer'î mahkeme sicillerine kayıt edilmiştir¹⁴⁹.

3.1.2. Çocukluğu

Sultanlar doğar doğmaz annesiyle birlikte sarayda kendilerine ayrılan daireye yerleştirilirdi. Anneye destek olarak süt emzirmek için dışarıdan bir sütanne (daye) getirilirdi. Sütninelerin de çocuğun büyümesinde önemi büyük olduğu için haremde saygı gösterilen kişilerden sayılmışlardır. Daye seçimleri, iyi kimselerin eşleri olabildiği gibi çocuklu veya çocuksuz satın alınan cariyelerden de olabiliyordu¹⁵⁰. Çocuğuyla hareme alınan bir dayenin, kızına da maaş verilmekteydi. Nitekim II. Mahmud döneminde Şehzade Abdülmecid'in, Mihrimah Sultan'ın ve üçüncü kadınının cariyeleri arasında bulunan daye kadının kızına günlük 10 akçe maaş verilmiştir¹⁵¹. Bunun yanı sıra sultanlar ile ilgilenmek üzere dadı, cariye ve kalfalar da tayin edilmektedir. Dadı ilgilendiği çocuğun, banyosundan giydirilmesine; uykusuna ve hatta gezip dolaşmasına kadar tüm hizmetlerde bulunmakla görevli olmuştur.

Esmâ Sultan'ın annesiyle veya diğer sultanlar gibi sarayda kardeşleriyle de oyunlar oynayıp oynamadığına ve aralarındaki ilişkiye dair belgeler olmadığından o yaşları nasıl geçirdiği bilinmemektedir. Ancak saraydaki geleneğin her sultana aynı şekilde uygulandığı düşünülürse eğitim hayatındaki sürecin de diğer padişah kızları gibi geçtiğini varsayabiliriz. Küçük sultanlar, muhtemelen en çok oyun oynadıkları

---

¹⁴⁷Ali Akyıldız, *Mü'min ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, s. 11.

¹⁴⁸Uluçay, *Harem II*, s. 158.; Tezcan, s. 81.

¹⁴⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1984, s. 171.

¹⁵⁰II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın doğumuyla kendisine tayin edilen dayesi Eladil isimli hanımdır. Kendisine daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid tarafından ikinci rütbeden olan şevkat nişanı verilmesi uygun görülmüştür. Cevriye Uru, *Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.5.

¹⁵¹Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 60.

vakitlerde eğlenmişlerdir. Sultanlar, kendilerine tahsis edilen oyuncaklar dışında anneleri ile birlikte saraya getirilmiş olan çocuk yaştaki cariyelerle de vakit geçirdikleri kaynaklarda geçmektedir¹⁵².

3.2. Eğitimi

Eğitime hazır yaşa geldikleri zaman yani beş ya da altı yaşlarında iken şehzadeler gibi sultanlar da padişahın onayıyla derse başlardı. Bunun için kendilerine padişah buyruğu ile tayin edilen hocalardan ders alırlardı. *Bed-i Besmele* töreniyle ilk derse başlanır ve padişah da orada bulunarak genellikle ilk besmeleyi çektirirdi. Bazen ise dersler şehzadeler dairesinde yapılırdı¹⁵³. Bu törenle okula başlayan sultanlara hocalık takımı yapılır ve hazırlanırdı. Genellikle hocalık takımında; bir elifba cüzü, bir amme cüzü, kapakları tuğralı, inci, tırtıl ve sırma işlemeli üzeri elmaslarla süslü kadife cüz kesesi, bir tane gümüşten yapılmış roze elmaslarla süslenmiş küre rahle, incili sırmalı ve tırtıl işlemeli bir atlas minder, iki tane pırlanta elmaslı altın hilal, sırma saçaklı kadife kaplı yaldızlı ağaç rahle, gümüş bürümcük telli rahle örtüsü, pırlanta elmaslı beş tane iğne, inci sırma ve tırtıl işlemeli elbise, aynı şekilde işlemesi olan mor atlas başlığı, bir adet fermayış şal ile bir tane telli bohça yer almıştır¹⁵⁴. Şehzadeler kadar sultanların da Kur'an-ı Kerim'i doğru öğrenmelerine ve okumalarına özen gösterilirdi. Hatta sultanların Kur'an-ı Kerim'i bitirmeleri babalarını memnun ettiğinden bu vesileyle de Hatim töreni düzenleniyordu¹⁵⁵. Bu dersten sonra okuyup yazmaya ayrıca tarih, coğrafya ve matematik derslerine de yer veriliyordu. XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelene kadar sultanların türlü konularla kendi el yazıları ile yazmış oldukları mektupların¹⁵⁶ olması, onların iyi okuma yazma bildiklerini bize göstermektedir¹⁵⁷. Bunun yanı sıra

¹⁵² Nitekim Sultanların oyuncak paraları padişah tarafından ceyb-i hümayundan ödenmekteydi. Bu hususta 1886 yılına ait Naime Sultan'ın oyuncak parası için ödenen miktar 120 kuruştur. Betül Kübra Bağçe, *II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan'ın Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 24-26.

¹⁵³ Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s. 80.; Şair Leyla (Saz) Hanım, *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*, çev.: Şen Sahir Sılan, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000, s. 97.

¹⁵⁴ Tezcan, s. 213.; "Hilal" için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: 1983, s. 830.; "Rahle" için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: 1983, s. 5.

¹⁵⁵ Mesela Şehzade Süleyman'a, 3 Temmuz 1718 tarihinde veziriazam dışında mevcut bulunan paşaların ve padişahın da katılımıyla birlikte bir hatim töreni düzenlenmiştir. Râşid Mehmed Efendi, II, s. 1164.

¹⁵⁶Nitekim III. Ahmed'in kızı olan Esmâ Sultan'ın Kethüdasına yazdığı mektuplardaki yazının düzgünlüğü ve ifade, iyi bir eğitim almış olduğunu göstermektedir. BOA, *TS.MA.e*, nr. 93/1, 17 Şevval 1182 (24 Şubat 1769).

¹⁵⁷Uluçay, *Harem*, s. 161.

sultanların eğitime önem verdiklerini, değerli kitaplar edinmelerinden ya da kütüphanelere kitaplar bağışlamalarından da anlayabiliriz. Haneden kızlarının dönemi olan XVIII. yüzyıl da, sultanların kendi malları ve mukataaları üzerinde kişisel yönetim özgürlüğü ve gücünün olduğu bilinmektedir. O halde mülkünü yönetebilecek bilgi seviyelerine sahip olmaları ve insan ilişkilerinde iyi olmaları sultanların iyi bir eğitim aldıklarının bir başka örneği olarak da sayılabilir¹⁵⁸.

3.3. Esmâ Sultan'ın Evliliği

Devletin ilk kurulduğu dönemlerdeki Osmanlı padişahları, kızlarını genel olarak Anadolu beyleri ya da onların oğulları ile evlendirmekteydiler. Mesela I. Murad'ın kızı Melek Hatun'un Karamanoğlu Alaaddin Bey'le evlendirilmesi ya da Fatih'in kızı Gevherhan Sultan'ın Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed ile evlendirilmesi, bu evliliklerin daha çok siyasi nitelik taşıdığını göstermektedir¹⁵⁹. XV. yüzyıl sonundan itibaren ise padişah kızları sadece devlet adamları veya onların oğullarıyla evlendirilmişlerdir¹⁶⁰. Çünkü Anadolu'da birlik sağlanmış ve evlenecek haneden kalmamıştır. Bu nedenle artık devletin içinden damat seçilmeye başlanmıştır. Enderun'da yetişen devlet adamlarından olan damatların önü, II. Bayezid dönemi ile açılmış ve kendisi kızı Hundi Sultan'ı, Hersekzâde¹⁶¹ Ahmed Paşa ile evlendirmiştir. Esasen Enderun'da yetişmiş olan devşirme devlet adamlarının hanedana damat olması, vezirlik makamına getirdiği Zağanos Paşa¹⁶² ile II. Murad'ın kızı Fatma Sultan'ı evlendirmesiyle başlamıştır. Böylelikle artık padişah kullarının damatlarının dönemi başlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında en meşhur damatlardan birisi ise Kanuni Sultan Süleyman'ın tek kızı olan Mihrimah Sultan'la evlendirdiği Rüstem Paşa'dır. Kanuni Sultan Süleyman ile ortaya çıkan bir diğer yeni

¹⁵⁸Kitap bağışlayan Sultanlardan birisi de III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan'dır (1715-1778). Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'ne bağışladığı kitaplar, üzerlerindeki vakıf mühürleri ile tespit edilmiştir. Tezcan, s. 209-210.

¹⁵⁹ JulietteDumas, "Bir Prenses Bir Kulla Evlenirse: Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15. Yüzyıl Ortalarından 16. Yüzyıl Ortalarına)", *Toplumsal Tarih* 210, Haziran 2010, s. 37.; Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, s.80.

¹⁶⁰Peirce, s. 88.

¹⁶¹O, Hersek bölgesinin Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra rehin alınıp Osmanlı sarayına getirilmiştir. Türk terbiyesi ile yetişmiş ve Ahmed adını almıştır. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında beş defa vezir-i azamlığa getirilmiştir. Netice de Hersekzâde olarak ün kazanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 535-536.

¹⁶² Feridun Emecen "Zağanos Paşa" *DİA*, XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013, s. 72.

değişiklik ise Diyarbakır Beylerbeyi olan Rüstem Paşa ile kızını evlendirdikten sonra Paşa'yı İstanbul'dan göndermemesidir. Hatta vezirlik rütbesi vererek İstanbul'da kalmasını sağlamıştır. Bundan önce ise hanedan kızları eşlerinin görev yaptığı bölgelere giderlerdi. II. Bayezid'in kızı Fatma Sultan, Antalya Sancak Beyi Mustafa Paşa ile evlendirildiğinde Antalya'ya gitmişti. Fakat III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın evliliği dönemine gelindiğinde ise kulların hanedana damat olması ve sultanların İstanbul dışına çıkmamalarının tamamen yerleşmiş olduğu görülmektedir. Böylelikle artık hanedan kızları politikanın merkezi olan İstanbul'da bulunuyorlardı¹⁶³.

3.3.1. Damat Seçimi

Osmanlı geleneğine göre hanedana damat olacak kişiyi, padişah kendisi seçerdi¹⁶⁴. Padişah, kızı veya kız kardeşi için uygun gördüğü paşaya nişan takımlarını yollamasını bildirmesiyle evlilik süreci başlamaktaydı. Padişahın isteğine karşı gelinin ve damadın seçme ya da reddetme hakları bulunmamaktaydı. Evlenmelerinin yanı sıra boşanmalarına da padişah karar vermekteydi¹⁶⁵.

Padişah kızları ergenlik çağına girmeden önce nişanları yapılır ve genel olarak 14-16 yaşlarındayken evlendirilirlerdi. Ancak I. Ahmed döneminde buna önem verilmemiştir. Özellikle I. Ahmed'in eşi olan Kösem Sultan, siyasi amaçlar ve iktidarda kalmak uğruna küçük yaştaki kızlarını devrin güçlü paşalarıyla evlendirmiştir. XVII. yüzyıl ile başlayan çocuk yaşlarda evlendirilme usulünü II. Mahmud kaldırmış ve evlenmek için temel kıstas olarak sultanların ergenlik çağı kabul edilmiştir¹⁶⁶.

¹⁶³ Yağcı ve Akkaya, s. 56-57; Peirce, s. 89.

¹⁶⁴ Mesela Sultan II. Mahmud, kızı Mihrimah Sultan'ın evlenme çağına geldiğini öğrendikten sonra vezirlerinden uygun biriyle evlendirmek istemiştir. Bunun üzerine padişahın emriyle damat adayı olarak belirlenen davetlilerin isimleri kağıtlara yazılarak kura çekilmiştir. Mehmed Said Paşa, kura da ismi çıkarak damat olmayı hak kazanmıştır. Bu haberin paşaya bildirilmesiyle birlikte de evlilik süreci başlamıştır. Mehmet Işık, *Mihrimah Sultan Osmanlı'da Siyaset ve Şenlik 1836 Sûr-ı Hümayunu*, İstanbul: Yediveren Yay., 2016, s. 47.

¹⁶⁵Funda Acar, "Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/27, 2015, s. 196.; Akyıldız, s.26.

¹⁶⁶Sultan I. Ahmed, kızı Ayşe Sultan'ı ile Fatma Sultan'ı 13, Sultan İbrahim Beyhan Sultan'ı 2 ve Gevher Sultan'ı 3, II. Mustafa ise kızları Ayşe, Emine ve Safiye Sultanları 7; III. Ahmed kızları olan

Evlilikle alakalı önemli olan hususlardan bir tanesi de paşanın, padişahın isteğiyle hanedan kızıyla evlendirilirken hayatında var olan eşini ya da eşlerini terk etmek zorunda olmasıydı. Mesela Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Ahmed'in kızıyla evlendirildiğinde eski zevcesi ve ondan olan evladını terk etmek zorunda kalmıştır. Ama yeni zevcesi olan sultan, paşanın eski ailesinin sıkıntı çekmesini istememiştir¹⁶⁷. II. Selim'in kızı olan İsmihan Sultan, eşi Sokullu Mehmed Paşa öldükten sonra ikinci defa evlendirilmek istenmiş ve bu teklife Özdemiroğlu Osman Paşa sıcak bakmamıştır. Ancak bu teklifi kabul eden Budin Beylerbeyi Kalaylıkoz Ali Paşa kabul etmiştir. Teklifi kabul etmesinden sonra paşanın karısını boşamasına dair kendisine ferman gönderilmiştir. Paşanın eşini boşaması üzerine kadın feryat figan ağlamış ve bütün Budin halkı da bu duruma şahit olmuştur¹⁶⁸. Aslında Sultan eşi olmak bir paşa için hiç kolay değildir. Başka kadınlarla evlilik yapamazlar ve zevcesinin sözünden çıkamazlardı. Paşanın karısını boşama hakkı da yoktu. Sultan ise kocasıyla geçinemezse hükümdardan izin alarak boşanabilirdi¹⁶⁹.

3.3.2. Nişan ve Nikâh

Padişah, hanedana damat olacak kişiyi bizzat kendisi seçerdi. Sultan ile evlenecek aday belirlenerek kendisine bir ferman yollanır ve ağırlığını göndermesi istenirdi. Nişan ve nikâh günlerinin tespiti de yine padişah tarafından yapılırdı. Nitekim nişan, çeyiz ve gelin alaylarında teşrifata önem verilirdi. Merasimlere katılacak olanlara davetiyeler gönderilir ve programın titizlikle uygulanmasına dikkat edilirdi. Nişan ve nikâhlar genellikle ayrı ayrı günlerde yapılmıştır. Damat olarak seçilen kişinin sultana göndermesi gereken ağırlık olarak; mihiri müeccel, hatem (yüzük), murassa, küpe, bir çift murassa bilezik ve murassa ayna, mücevher nikap, inci ve mücevher işlenmiş ayakkabı, na'lin, mest filâr, elmas istefan, elmas sorguç, meyvalar, şekerler ve çiçeklerdir. Ağırlığın azlığı ya da çokluğu damadın mali durumuna göre değişmekteydi. Örneğin; III. Ahmed'in damadı olan Silâhdar Ali

---

Fatma Sultan'ı 5, Ümmügülsüm Sultan'ı 2, Atike Sultan'ı 12; III. Mustafa ise kızı Şah Sultan'ı 3 yaşındayken nikâhlandırmıştır. Uluçay, *Harem*, s. 169.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 163.; Akyıldız, s. 27.; "Makbul" İbrahim Paşa, bir evliliği varken Padişah tarafından Sultan ile evlendirildiği sırada diğer damatlar gibi eski zevcesini bırakmak zorunda kalmamıştır. Çünkü O, Enderun'dan taşra görevine çıkmadan vezir-i azamlık seviyesine getirildiğinden hiç evlenememiştir. Bu nedenle de Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi olan Hatice Sultan'ın, eski zevcesini boşamak zorunda kalmayan bir kocası olmuştur. Ancak İbrahim Paşa ise muhtemelen Hatice Sultan'ın ikinci eşi idi. Yağcı ve Akkaya, s. 61.; Peirce, s. 90.

¹⁶⁸ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 41.

¹⁶⁹ Uluçay, *Harem*, s. 168.

Paşa zengin olduğu için hediyelerini yalnızca Fatma Sultan'a göndermemiş, padişaha, validesi Gülnuş Emetullah Sultan'a, Ümmügülsüm Sultan'a, başkadına ve Darüssaade ağasına varana kadar hediye yollamıştır¹⁷⁰. Ancak nişan ve nikâh törenlerinin bir günde yapıldığına dair örnekler de yok değildir. Mesela III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın İbrahim Paşa ile nişan, nikâh ve düğünü aynı gün içerisinde gerçekleşmiştir¹⁷¹. Yine I. Abdülhamid'in kızı olan Esmâ Sultan'ın da nişan ve nikâh merasimleri aynı gün içerisinde gerçekleşmiştir. Nişan hazırlıklarına başlamadan önce hanedan damatları için sağdıçlık vazifesini yerine getirecek kişiler padişah tarafından belirlenirdi. XVII. yüzyıl ortalarına kadar bu görevi paşalar yerine getirmişlerdir. Bu yüzyılın ortalarından itibaren ise sağdıçlık vazifesini sadaret kethüdaları yerine getirmeye başlamıştır¹⁷².

Gözde olan sultanların nikâhları Divan-ı Hümayun'da, diğerlerinin ise Dârüssaâde Ağası'nın odasında ya da misafir odasında kıyılırdı. Sultan'ın vekili ise Dârüssaâde Ağası olurdu¹⁷³. Damat olan paşaya da uygun görülen bir vezir vekil olurdu. Nikâhı şeyhülislam kıyarken onlar için mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel tespit edilirdi. Boşanma durumunda mihrin sultana ödenmesi gerekirdi. Yapılan nikâhtan sonra padişah adına merasimde bulunanlara kürk ve hil'atler giydirilir ve damat da hil'at giyerdi¹⁷⁴.

Mesela II. Mustafa'nın kızlarından olan Emine Sultan ve Ayşe Sultan babalarının ölümünden sonra III. Ahmed tarafından evlendirilmişlerdir. Emine Sultan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa ile Ayşe Sultan ise Vezir Köprülüzade Numan Paşa ile nikâhlandırılmıştır. Adet olduğu üzere sadrazam sarayında verilen ziyafetten sonra Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi ve Kapudan el-Hâc İbrahim Paşa ve Sadrazam Kethüdası Abdurrahman Ağa saraya gelip misafir odasında oturmuşlardır. Sultanlar tarafından akde vekil olan Darüssaade Ağası Süleyman Ağa, sadrazam tarafından vekil olanlardan yirmişer bin altın mehr-i müeccel üzerine şeyhülislam

---

¹⁷⁰ Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul, 1958, s. 140.; Düğünlerin görkemli ve masraflı olması ilk evliliğe bağlı değildi. Nitekim III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'ın üçüncü düğünü için de ihtişamlı nişan ve düğün hazırlıklarından kaçınılmamış, padişah ve düğüne katılan kişilere de ihsanlarda bulunulmuştur. Şevket Rado, "Ayşe Sultan İçin Yapılan Zıfaf Töreni", *Hayat Tarih Mecmuası*, IV, (Mayıs 1972), İstanbul, s. 6.

¹⁷¹ Yağcı ve Akkaya, s. 56-57

¹⁷² Yağcı ve Akkaya, s. 63-64.; Duran, s. 14.

¹⁷³ Uluçay, *Harem*, s. 172.

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 160-161.; III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın mihr-i 300 bin altın iken, III. Ahmed zamanında II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan, Ali Paşa ile nikâhlandırılırken mihr-i 10 bin altın olarak belirlenmiştir. Böylelikle bu konuyla ilgili belirlenmiş bir kaide olmadığını söyleyebiliriz. Yağcı ve Akkaya, s. 65.

efendi nikâhlarını kıymıştır. Daha sonra şeyhülislam efendiye birer semmûr kürk, kapudan paşaya Emine Sultan tarafından, Kitâbcı Ali Efendi'ye Ayşe Sultan tarafından birer semmûr kürk ve emine Sultan tarafından sadrazam kethüdası dahi bir semmûr kürk giydirilmiştir. Sadrazam ve Numan Paşa taraflarından da Darüsaade Ağasına birer kürk ve Baltacılar kethüdası ile bölükbaşlarına hil'atler giydirilmiştir. Bunun dışında sultanlara verilecek olan değerli nişan hediyeleri de teslim edilmiş ve çeyizler üç gün sonra sadrazam saraylarına alay şeklinde aktarılmıştır¹⁷⁵.

Sultanın evliliğinde çeyiz önemli bir yere sahipti. Hanedan kızının çeyizi özenle hazırlanır ve sonrasında alayla damada götürülmeden önce olduğu yerde sergilenirdi. Sonrasında ise yapılanlar, sultanın yaşayacağı yere götürülürken çeyiz alayı merasimi yapılırdı. Hazırlıklar alayla üstü açık bir şekilde götürülürken çeyizdeki bulunan eşyaların herkesin görmesi sağlanırdı. Nitekim bu konuyla ilgili olarak 1743 yılında Esmâ Sultan'ın çeyiz takımlarının sarayına nakli esnasında, Dârüssaâde Ağası Şerife Ağa tarafından verilen kumaşların vesika kaydı bulunmaktadır¹⁷⁶.

Neticede padişah kızlarının evlilikleriyle bağlantılı olan törenler genel olarak gösterişli idi. Çünkü devletin gücünün göstergesi olarak değerlendirilirdi. Diğer taraftan bu durum devlet hazinesinde ağır bir yüke neden olabilmekteydi¹⁷⁷.

3.3. 3. Düğün

Osmanlı Devleti'nde *Sur-ı hümayun*, hanedan düğünlerine verilen bir isimdir. Sur kelimesi; düğün ve şenlik anlamlarına gelirken¹⁷⁸ Hüma kelimesinden türemiş olan hümayun ise kutlu anlamlarının dışında padişaha veya devlete ait anlamını içermektedir¹⁷⁹. Sünnet düğünleri ve kuruluş döneminde şehzadelerin evlenme düğünleri, en görkemli olan düğünlerdir. Ardından onu sultan düğünleri de izlemektedir. Düğünlerin süresi farklılıklar göstermektedir. Mesela en uzun olması açısından, 1450 yılında Fatih'in şehzadeligi sırasında Dulkadiroğulları'ndan Elbistan Beyi'nin kızı olan Sitti Hatun'la olan ve üç ay süren evliliği örnek gösterilebilir. Sonraki zamanlarda şehzadelerin saraydaki cariyelerle evlenmeye başlamaları düğün

¹⁷⁵Râşid Mehmed Efendi, II, s. 791-792.

¹⁷⁶BOA, *TS. MA.e*, nr. 1136/36, 29 Muharrem 1156 (25 Mart 1743 Pazartesi).

¹⁷⁷A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev.: Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yay., 2018, s. 119.

¹⁷⁸Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûnâmeler", *Osmanlı*, IX, ed.: Güler Eren, Ankara 1999, s. 169.

¹⁷⁹Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993, s. 465.

gerektirmediğinden eğlenceler, XVI. yüzyıldan itibaren padişah kızlarının düğünleri ve sünnet düğünlerini kapsar nitelikte olmuştur¹⁸⁰.

1524 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultan ile İbrahim Paşa'nın on beş gün süren düğünleri, sultan düğünleri içerisinde en ihtişamlısı olması bakımından bir emsal teşkil etmiştir. Bolluk ve eğlence ile geçen düğün, At Meydanı'nda yapılmıştır¹⁸¹.

Osmanlı Devleti'nde yapılacak olan düğün ve şenlikler için aylar öncesinden hazırlıklar yapılmaya başlanırdı. Düğün mekânı tespit edilir, davetlilerin ağırlanması, yemekler, oyunlar, hediyeler, nahıllar¹⁸² ve diğer masraflar için binlerce altın harcamaları yapılırdı¹⁸³. Padişah kızlarının düğünleri, babalarının yaşamasına veya padişahın sevdiği bir kız kardeşi ya da yeğeni olup olmamasına göre değişiklik gösterebilirdi¹⁸⁴. Esmâ Sultan'ın ilk evliliği babası III Ahmed döneminde gerçekleşmemiştir. Bu sebeple babası hayattayken evlendirilen diğer kız kardeşleri gibi debdebeli bir düğününün yapılmadığı aşikârdır. III. Ahmed'in hükümdarlığı dönemi boyunca şenlikler ve düğünlerle dolu bir şekilde geçmiştir. Oğullarının sünneti dışında, II. Mustafa'nın kızlarını ve kendi kızlarından bazılarını da evlendirdiğine dair bilgiler surnâme metinlerinde yer almaktadır¹⁸⁵. Çok küçük yaşlardayken Fatma, Ümmügülsüm ve Safiye Sultan'ın paşalar ile nişanlandırıldığı bilinmektedir. 1724 yılının başlarında ise bu sefer ikinci evliliği olan Ümmügülsüm, Hatice ve Atike Sultanlar'ın düğünleri yapılmıştır. Bu sultanlar için yapılan törenler, III. Ahmed dönemindeki en bilinen hanedan kızlarının düğünleri içerisinde yer almaktadır¹⁸⁶.

¹⁸⁰Yağcı ve Akkaya, s. 69-70; Tezcan, s. 125.

¹⁸¹Peirce, s. 91.

¹⁸² Genel olarak saray düğünlerinde bal mumundan yapılarak gelinin ya da sünnet çocuğunun önünde götürülen süslü ağaca verilen isimdir. Nahıllar, düğünü yapan kişinin maddi gücünü ve toplumdaki yerini işaret eden bir simge olarak kullanılmıştır. Özdemir Nutku, "Nahil", *DİA*, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 299.

¹⁸³ Arslan, s. 176

¹⁸⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 161.

¹⁸⁵Efdal Sevinçli, "Şenliklerimiz ve Surnamelerimiz: 1675 ve 1724 Şenliklerine ilişkin İki Surname", *Journal of Yasar University*, I/4, s. 394.; III. Ahmed, Şehzadeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bayezid'i sünnet ettirmek ve bu vesileyle gösterişli bir düğün yapmak istemiştir. Sünnet düğününün yanı sıra II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Sır Kulu Osman Paşa'nın ve padişah soyundan olan Numan Paşa'nın kızı Ayşe Sultan ile Maraş Valisi Silahdar İbrahim Paşa'nın düğün törenleri de yapılmıştır. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri Vehbi Surnâmesi*, III, Haz: Mehmet Arslan, İstanbul 2009, s. 13.

¹⁸⁶Nigâr Anafarta, "Ümmügülsüm Sultan'ın Düğünü ve Sonu", *Hayat Tarih Mecmuası*, VII, (Ağustos 1971), İstanbul, s. 42.

3.4. Yakûb Paşa ile Evliliği

Esmâ Sultan, I. Mahmud tarafından *Yakûb Paşa* ile 1743 (H. Fi Ra1155) senesinde evlendirilmiştir. Düğünleri ise Esmâ Sultan'a tahsis edilen Kadırga Sarayı'nda yapılmıştır¹⁸⁷. Sultanın ilk eşine ait olarak bilgi sınırlı ve farklılıklar göstermektedir. Nitekim Yılmaz Öztuna kitabında, isminden Damat Silahdâr Yakûb Paşa olarak bahsetmektedir. Paşanın doğum tarihi bilinmemekle birlikte onun ölüm tarihini de Esmâ Sultan'ın ikinci evliliğini yaptığı H.1157 senesine ait arşiv belgesinden anlaşılmaktadır¹⁸⁸. Yakûb Paşa, bir süre Sayda Eyaleti'nde vezirlik görevinde bulunmuş ve daha sonra 9 Şubat 1743 tarihinde Özi'ye gelip görevine burada devam edinceye kadar eyaleti mütesellimler vasıtasıyla yönetmiştir. Mütesellim ise Yakûb Paşa tarafından tayin edilecek ve paşa adına eyaletin vergilerini toplayacak olması, Özi Eyaleti'ndeki tüm kadınlara gönderilen bir hükümle bildirilmiştir¹⁸⁹. 1732 tarihinde muhtemelen valilik görevinde bulunduğu sırada kendi adını verdiği Silahdar Yakûb Ağa Çeşmesi'ni yaptırmıştır. Bu çeşme İstanbul Kasımpaşa'nın Yahya Kahya mahallesinde bulunup, günümüzde de halen varlığını sürdürmektedir. Çeşmenin üzerindeki kitabeyi de Darüssaade yazıcılarından Şair Hanif İbrahim Efendi yazmıştır¹⁹⁰.

Damatların yaptığı düğün hazırlıkları dışında sultanlara da saray içinde bazı hazırlıklar yapılırdı. Bu hazırlıklar içerisinde en önemlisi, sultan için hazineden gelen destekle olabildiğince kusursuz ve ihtişamlı çeyiz yapılmasıydı. Damat Yakûb Paşa tarafından yapılan nişan takımlarının saraya ulaşmasından önce Enderun hazinesi tarafından Esmâ Sultan'a kullanılmak üzere mutfak malzemeleri teslim edilmiştir.

Tablo 1. H. 17 Zilhicce 1155 (M. 12 Şubat 1743) Tarihinde Esmâ Sultan'a verilen Mutfak Eşyaları ve Adetleri.

Büyük ve küçük sahan ma'a kapak 80	Çorbataşı ma'a kapak 9	Baklava börek tepsileri 6	Hoşap maşrabası 4	Ta'am sinileri 8
------------------------------------	------------------------	---------------------------	-------------------	------------------

¹⁸⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 90.

¹⁸⁸ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2005, s. 232.

¹⁸⁹ Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XXIII, Güz 2017, s. 44.

¹⁹⁰ Silahtar Yakup Ağa Çeşmesi (H.1145- M.1732), <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/silahtar-yakup-aga-cesmesi-h-1145-m-1732/1091/> (25 Mart 2019)

Kenari ve hoşab tepsileri 2	Kadayıf tepsileri 2	Kaymak ve tereyağı leğen 2	Hoşab tası ma'a kapak 4	Yoğurt tası ma'a kapak 2
Büyük tencere ma'a kapak 10	Orta ve küçük tencere ma'a kapak 32	Tava 4	Hoşmeri tavası 1	Kafesli leğenma'a ibrik 5
Abdest leğeni 2	Hoşmeri leğeni 1	Süzgeç 4	Kepçe 5	Süzgü 3
Güğüm 6	Araba bargirlerine.... 1	Baklava börek sacı 2	Tunç havan ma'a dest 1	

Tabloda yer alan bu türden mutfak eşyaları 345 adettir. Bu eşyalar Esmâ Sultan'ın Kethüdası Hasan Ağa'ya teslim edilmiřtir¹⁹¹.

Bir hanedan kızıyla evlenmek kolay olmadığından, damatların masrafların altından kalkabilmesi, nişan ağırlıkları ve hediyeleri sağlayabilmesi için çoğu zaman hazineden para verilirdi¹⁹². şubat ayının içerisinde yani 24 şubat 1743 Pazar günü Esmâ Sultan'ın nişan ağırlığı Yaküb Paşa tarafından saraya getirilmiştir. Nişan takımının içinde kıymetli çeşitli eşyalar ve mücevherler bulunmaktadır.

Tablo 2. H. 29 Zilhicce 1155 (M. 24 şubat 1743) Tarihinde Yaküb Paşa tarafından Esmâ Sultan'a Gönderilen Nişan Takımı¹⁹³

5250	Elmas bilezik
3000	Zümrüt kebir küpe
5750	Elmas kuşak
5000	Cevher ayine
Toplam 19.000 kuruş	

¹⁹¹ BOA, *TS. MA.e*, nr. 1283/22, 17 Zilhicce 1155 (12 şubat 1743).

¹⁹² Uluçay, *Harem*, s. 171.

¹⁹³ BOA, *TS. MA.e*, nr. 195/5, 29 Zilhicce 1155 (24 şubat 1743).

2000	Elmas istefan
2700	Elmas ...
2700	Elmas sorguç
1900	İnci mest ve pabuç altın na'lın
1100	Maşallah ve altın pul
Toplam 29.400 kuruş	

Alay ile beraber Dârüssaade Ağasına teslim edilen bu kıymetli hediyeler padişaha gösterildikten sonra ilgili sultana teslim edilmiştir. Nişan merasiminin bitmesiyle ise âdet olduğu üzere orada bulunanlara kahve ve şerbetler ikram edilirdi. Osmanlı Devleti'nde padişah kızlarının çoğunlukla nikâh ve çeyiz merasiminin, nişan takımlarının geldikten sonraki gün yapıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Bu durumda Esmâ Sultan'ın da nikâhının pazartesi günü yapıldığı varsayılabilir¹⁹⁴.

Hanedan kızlarının düğünü, çeyiz alayının çiftin yaşayacağı yere gönderilmesiyle başlardı. O günün akşamı ise kına gecesi yapılırdı. Padişah, nişan töreninde olduğu gibi çeyizi götürünlere de hediyeler¹⁹⁵ verirdi. Çeyiz alayından sonra gelenek olduğu üzere perşembe günleri gelin alayı yapılmaktaydı¹⁹⁶. Daha ihtişamlı olan bu alayda bütün devlet adamları, vezirler, âlimler saraya gelip, katılım gösterirlerdi. Gelin zevciyle yaşayacağı saraya götürülmesinden sonra padişah, alaya katılanlara hediyeler verirdi. Gelin alayındaki davetlilere ziyafet verilmesi de usûldendir¹⁹⁷. Gelinin elbisesi ise kırmızı kumaşlardan dikilirdi. Ancak II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan beyaz bir kumaştan yapılan gelinlik elbisesi tercih ederek bu geleneği yıkmıştır. Bu zamandan itibaren sultanlar istedikleri renkte

¹⁹⁴Uluay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", s. 143, Ebru Baykal, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s.87.; Hanedan kızları içerisinde nişanından sonraki gün nikâhı olmayan Sultanlar da bulunmaktadır. Bu durumun görüldüğü hanedan kızına örnek olarak Refia Sultan verilebilir. Nitekim Refia Sultan ile Edhem Paşa'nın nikâhları, nişanlandıktan yaklaşık üç ay sonra kıyılmıştır. Akyıldız, s. 28.

¹⁹⁵I. Abdülhamid'in kızı olan Küçük Esmâ Sultan'ın Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile düğününden önce yapılan cihaz (çeyiz) alayında, Padişah tarafından çeyizi götürünlere ihsan edilen eşyalar için bkz: BOA, *TS. MA.d*, nr.9830/2, 5 Recep 1207 (M. 16 Şubat 1793).

¹⁹⁶Ahmet Önal, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed.: Coşkun Yılmaz, III, İstanbul 2015, s. 444.

¹⁹⁷Uluay, *Harem*, s. 186., Duran, s. 16.

gelinlik elbisesi yaptırmışlardır¹⁹⁸. Esmâ Sultan'ın evlilik hayatı kocasının vefatıyla uzun sürmemiştir. İlk zevci olan Yakûb Paşa 1744'de vefat edince yine I. Mahmud tarafından evlendirilmesine karar verilmiştir¹⁹⁹.

3.5. Yusuf Paşa ile Evliliği

Esmâ Sultan ile izdivacına dair padişah kararı çıkmış ve yazı ikinci eş olacak olan Paşa'ya ulaştırılmıştır. Namzedin, nikâh masraflarında kullanılmak üzere biran önce para göndermesi, nikâh vekâletliği için de güvendiği bir kişiyi görevlendirmesi gerektiği bildirilmiştir²⁰⁰. Necdet Sakaoğlu, bu eşin *Adana Valisi Yusuf Paşa* olduğunu yazmıştır²⁰¹. Bir başka kaynakta o eşin ismi, *Damad Pîr Mustafa Paşa* olarak verilmiştir. Hatta izdivaçlarının kısa sürmediği yedi yıla yakın evli kaldıklarını ve Paşa'nın 1751 tarihinde vefat ettiğini yazmıştır²⁰². Ancak Esmâ Sultan ile Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın nikâh muamelelerinin yapılması için gönderilen belgenin 1745 tarihli olması bu bilginin doğruluğundan şüphe etmemize neden olabilir. Aslında bakıldığında paşaların kendinden söz ettirecek üne sahip olamamaları ya da sadrazamlık gibi üst kademelerde görevlerde bulunmamaları, kendileri hakkında yetersiz ve net olmayan bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3.6. Muhsinzâde Mehmed Paşa ile Evliliği

Ailesi, Muhsinzâde adını Halepli tüccar Muhsin Çelebi'den almıştır²⁰³. Doğum tarihi net olmamakla beraber muhtemelen 1116'da (M. 1704) tarihinde doğmuştur²⁰⁴. Sadrazam olan ve Cidde'de vefat eden Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın oğludur²⁰⁵.

¹⁹⁸ Fatma Menteş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Sürecinde Harem*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 120.; Bağçe, s.47.

¹⁹⁹ Çağatay Uluçay, bu kitabında Esmâ Sultan ile evlendirilen ikinci eşin isminin tespit edilemediğini yazmıştır. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 90.

²⁰⁰ Bu belgede namzedin isminden söz edilmemektedir. BOA, *TS. MA.e*, nr. 882/15, 9 Zilkade 1157 (14 Aralık 1744).

²⁰¹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 441.

²⁰² Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, s. 232.

²⁰³ Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 13.

²⁰⁴ Yuzo Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 48.

²⁰⁵ Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri, *Osmanlı Sadrazamları*, Haz.: Mehmet Arslan, İstanbul 2013, s. 256.

Muhsinzâde, İstanbul'da Molla Gürani mahallesinde doğmuştur. Silahşörlükle kapıcılar arasına alınmış ve babasının sadareti zamanında kapıcılar kethüdası olarak çalışmıştır. 1738 tarihinde vezirlikle Maraş valisi ve İnebahtı ile diğer muhafızlıklardan Bender muhafızı²⁰⁶ olmuştur. Ancak 1747'de babası Abdullah Paşa'nın Bender'e tayini çıkmasıyla Mehmed Paşa ikinci defa Maraş valiliğine getirilmiştir. 1747 yılında Mehmed Paşa'ya Adana valiliği verilerek Anadolu'da eşkiya teftişine memur edilmiştir²⁰⁷. Paşa, bundan sonra İnebahtı, Bender, Maraş, Adana, Özü ve Hotin vali ve muhafızlıklarında görev yapmıştır. 1749 tarihinde ise Özü valiliğine ikinci defa getirilmiştir. 1749 senesinden 1756'ya kadar geçen sürede Hotin, Özi, İnebahtı ile Ağrıboz adası, Niğbolu (Vidin ile beraber) muhafızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, 1756 senesinde Özi²⁰⁸ eyaletine tayin olmuştur. Görevi süresince padişahın beğenisini kazanan paşa, Halep²⁰⁹ ve sonrasında Anadolu valiliğine atanmadan önce İstanbul'a davet edilmiştir²¹⁰. Paşa için bu davet önemlidir. Çünkü İstanbul'a bu gelişinde hanedana damat olacaktır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, namzed olarak seçilmesiyle nişan ve nikâh hazırlıkları 1745 yılında yapılmıştır. Paşanın bir hanedan kızıyla evleneceğinin duyulmasının ardından babası Muhsinzâde Abdullah Paşa, Sadrazam Seyyid Hasan Paşa ve kethüdası Halil Şerif Efendi tarafından tebrik edilmiştir²¹¹. Paşa, görevi sırasındayken nişan tarafları olan Esmâ Sultan ve validesine hediye gönderilmesi hususunda bir mektup yazmıştır²¹². Çünkü Osmanlı hanedanında bir nişan geleneği olarak damadın, sultana hediye göndermesi gerekmektedir. Bunun üzerine Yahya Paşa vasıtasıyla bedeli altı yüz kuruşa mücevher saat ile on iki adet telli parçanın toplamının 1513 kuruş yaptığı hediyeyi Esmâ Sultan'a ve toplamı 2204 kuruş eden hazırlattığı on adet telli parçayı da validesine bohçalar halinde göndermiştir²¹³. Mehmed Paşa'nın uzun zamanlar İstanbul dışında görevler yapması düğünlerini geciktirmiştir. Paşa, III. Mustafa'nın kız kardeşi olan ve senelerce nişanlı

²⁰⁶ Bender kalesinin Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın muhafaza etmesi şartıyla Bender Sancağı'nın olduğu gibi arpalık olarak Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya verilmesi hakkında bkz: BOA, *AE.SMHD.I*, nr. 9/643, 21 Şevval 1159 (6 Kasım 1746).

²⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 399-400.

²⁰⁸ Muhsinzâde Mehmed Paşa, ilk kez 1741 senesi olmak üzere 1744, 1749 ve 1756 tarihlerinde dört kez Özi Eyaleti'ne atanmıştır. Kılıç, s. 48, 75, 76.

²⁰⁹ Muhsinzâde Mehmed Paşa Özi valisiyken, Halep eyaletine görevlendirildiğine dair hüküm. BOA, *AE.SMST.III*, nr. 60/4389, 29 Zilhicce 1171 (3 Eylül 1758)

²¹⁰ Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, s. 13.

²¹¹ BOA, *TS. MA.e*, nr. 332/7, 29 Zilhicce 1157 (2 Şubat 1745).

²¹² BOA, *TS. MA.e*, nr. 133/21, 9 Safer 1158 (13 Mart 1745).

²¹³ Ayrıntı için bkz: BOA. *TS.MA.e*, nr. 133/25, 07 Rabiülevvel 1158 (9 Nisan 1745).

durduğu Esmâ Sultan'la nihayetinde İstanbul'a gelişinde ve 23 Haziran 1758 (H. 16 Şevval 1171) tarihinde evlenebilmiştir. Düğünleri Kadirga Sarayı'nda yapılmıştır²¹⁴. Anadolu Valisi olarak Kütahya'ya gitmeden önce zevcesiyle birlikte Esmâ Sultan'ın Kadirga Sarayı'nda bir yıla yakın oturmuşlardır. 1760 yılında Bosna'ya görevlendirilmiş ve oraya ulaşmadan önce bir süre daha İstanbul'da oturmuştur. 1761 yılında Bosna'da görevine başladığında oradaki durumu biraz da olsa düzeltebildi. 1762'de Rumeli, Şubat 1763'de tekrardan Bosna valisi olmuştur²¹⁵. 1763 senesinin Kasım ayında üçüncü kez Rumeli valiliği yapmıştır. Mehmed Paşa, neticede 30 Mart 1765'te Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine vezir-i azam olarak geçmiştir. Muhsinzâde'nin sadarete olduğu 1765 - 1768 yılları içerisinde, Gürcistan'da Rusların tahrikleriyle meydana gelen karışıklık, Mısır'da Çerkes beylerinin aralarında yarış halinde olmaları yüzünden çıkan sorunlar ve Arabistan'da birtakım sorunlar görülmüştür²¹⁶. Anadolu ve Rumeli'de de mahalli bir güç olarak sivrilen eşraf arasında da âyânlık için yoğun olarak mücadeleler yaşanıyordu. Paşa, 1765 yılında Rumeli'nin üç koluna ve 1766 tarihinde ise Anadolu'nun üç koluna fermanlar göndererek, âyânlığın yeni bir kural altında tayin edileceğini bildirmiştir. Bu davranışıyla kazaları, hükümet merkezinin elinde tutabilmek için yoğun çaba sarfetmiştir.

Rusların, Lehistan'ı işgal etmek istemeleri Osmanlı sınırında tehdit teşkil etse de Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rumeli sınırındaki Osmanlı kale ve muhafızlarının harap ve düzensiz olduğunu bildiğinden savaş yapılmasına olumlu bakmamıştır. Ancak bu sırada Rus ordusunun kaçan Lehlileri takip edip Osmanlı sınırına girmesi ve oradaki Müslüman halkı öldürmesi, İstanbul'da büyük bir tepkiye neden olmuştur²¹⁷. Meydana gelen bu olayın üzerine Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa zor bir durumda kalmış ve sadareten azledilmiştir. Yerine 6 Eylül 1768 tarihinde Anadolu Beylerbeyi Silahdar Hamza Paşa getirilmiştir²¹⁸. Paşaya saygıdan dolayı malı müsadere edilmemiş ve Bozcaada'da ikameti uygun görülmüştür. Fakat Bozcaada'ya gitmeden önce bir süre Gelibolu'da dinlenmek ricasında bulunmuş ve bu isteği kabul görmüştür. On beş gün sonra ise Rodos adasına gitme emri gelmiştir.

²¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 400.

²¹⁵ Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", s. 49.

²¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 401.

²¹⁷ Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, s. 31, 36.

²¹⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 42.

Muhsinzâde, 20 Temmuz 1769 tarihinde Mora'da Anabolu Kalesi'nin muhafazası için görevlendirildiğinde Rusya ile savaş hali durumu vardır. Mora Yarımadası'nda da Rum isyanı çıkmıştır. Mora seraskerliğine getirilen paşa, aldığı tedbirlerle bu isyanı başarılı bir şekilde bastırmış ve 1770 yılında Rumlarla, onlara destek veren Ruslar bozguna uğratılmıştır. Bu başarısından dolayı "Mora fatihi" ünüyle anılmıştır²¹⁹. Aynı sene içinde Mehmed Paşa görevlerine Vidin, Eflak ve Boğdan seraskerliklerini de eklemiştir. Sadrazam ve serdar-ı ekrem kuvvetleri Babadağı'nda mücadele halindeyken Muhsinzâde de Eflak'tan Bükreş üzerine taarruz yapmış ve başarılı olunamamıştır. Özellikle serdar-ı ekrem kuvvetlerinin dağılmış olmasının haberi İstanbul'a ulaşmasıyla birlikte, serdar-ı ekrem görevinden alınmıştır. Muhsinzâde ise 28 Kasım 1771'de ikinci defa vezir-i azam olmuştur²²⁰. Mehmed Paşa'nın üç seneye yakın süren sadareti boyunca Rusya ile süren muharebeden bir başarı elde edilememiştir. Netice de Paşa'nın, Rusların istediği şartların onaylanmasından başka çaresi olmadığından sadaret kethüdası Ahmed Resmî Efendi'yi barışın yapılacağı Küçük Kaynarca kasabasına yollayarak anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır²²¹. Barışın gerçekleşmesi sırasında da zaten hasta olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın, İstanbul'a dönmesi uygun görülmüş ve yola çıkarılmıştır. Ancak Karınâbâd kasabasına gelindiği sırada 10 Temmuz 1774 (H. 26 Cemaziyelevvel 1188) tarihinde vefat etmiştir. Paşa vefat ettiğinde tahminen 68 yaşında idi²²². Cenazesi, öncelikle otuz iki saatte getirildiği Edirne, Eski Cami'ye defnedilmiş ve on gün sonrasında Esmâ Sultan'ın emriyle Hazret-i Halid civarına nakledilmiştir²²³.

Esmâ Sultan'dan önce vefat eden Mehmed Paşa, ömrü boyunca önemli görevlere getirilmiştir. Otuz seneye yakın vezirlik yapmış ve toplam altı sene üç buçuk ayı bulan sadaret görevinde de bulunmuştur. Avrupa devletlerinin vaziyetinde olabilmek için gece gündüz bunlara ait gelen evrakı okumasından dolayı, onun olaylara karşı tecrübeli ve iyi görüşlü olduğu kaynaklarda geçmektedir. Hesaplarına özen gösterdiğini, gelir ve giderlerini düzenli tuttuğu defterlerinden anlaşılabilir²²⁴. Bilindiği üzere yaşça büyük olan paşaların bir hanedan kızıyla evlenmeden önce

²¹⁹Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", s. 49.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 398.

²²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 402-403.

²²¹Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", s. 49.; Kemal Beydilli, "III. Mustafa", *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 281.

²²²Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, s. 99.

²²³ Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri, s. 257.

²²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 403-404.

genellikle birlikte olduğu eşleri vardı. Nitekim bir belgede Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Rukiye adında bir kızının olduğunu ve çeyizi için bir takım eşyalar alındığına dair belge bulunmaktadır²²⁵. Esmâ Sultan ile çocuklarının olup olmadığına dair bir kaynağa rastlanmaması nedeniyle de belgede ismi geçen Rukiye Hanım'ın, paşa'nın Esmâ sultan ile evlenmeden önceki zevcesinden olabileceğine işaret etmektedir.

Paşa'nın, Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bazı hayır eserleri bıraktığına rastlanmıştır. Bu konu ile alakalı bir vesikada, "H. 1188 senesi Zilkadesinde tarihiyle muvarrîh yine sene Zilhîccesinde bâ ferman Anadolu muhasebesine kayıt olunan sadrazam ve Serdar-ı ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa Hazretleri hasseten Medine-i Silistre'de müceddeden binasına mübaşeret buyurdıkları cami-i şerif ve mektebi" olarak kaydedilmiştir. Paşanın ölümü üzerine Esmâ Sultan tarafından tamamlanan bu cami ve mektebin evkafının, H. 7 Cemaziyelevvel 1204 tarihinde tamir yapıp yenilendiğinin bilgisini vermektedir²²⁶. Yine 7 Şubat 1757 tarihli belgeye göre, Vodina kazasında 3 mum hane, 2 kahve hane, 2 bakkal ve 1 bakkal dükkânı, babası Abdullah Paşa'nın cami ile Kopinik mahallesinde yaptırdığı bir camiye vakıf etmiştir. 22 Eylül 1767 tarihli belgeye göre, Bosna'nın Travnik şehrinde bulunan Tekke Cami'nin kendi malından 7000 kuruş ve o bölgeden satın aldığı han, bahçe ve çayırıları vakfetmiştir. 19 Aralık 1770 senesine ait belgede ise Mora Anaboli şehrinde paşanın iki çeşme yaptırdığı ve bunun masrafına yine aynı bölgede satın aldığı 115 adet zeytin ağacını vakfetmiştir. 26 Haziran 1772 senesine ait belgede Hırşova kazasında cami'i şerif ve Şumnu kazasında da tekke yaptırdığı öğrenilmektedir. Onun Rumeli dışında İstanbul'da Hocapaşa'da bir de hanı bulunmaktaydı²²⁷.

3.7. Ölümü

Esmâ Sultan babasını erken yaşta kaybetmiş fakat ağabeyleri III. Mustafa'nın ve I. Abdülhamid'in saltanatları süresince ve başarılı bir devlet adamı olan kocasının sadrazamlığı boyunca güzel ve rahat bir yaşamı olmuştur. Paşakapısı'nda ve sarayda nüfuz sahibi olduğu da söylenebilir²²⁸.

²²⁵BOA, *TS. MA.e*, nr. 343/7, 24 Zilkade 1180 (23 Nisan 1767)

²²⁶BOA, *C.MF*, nr. 14/680, 8 Cemaziyelevvel 1204 (24 Ocak 1790).

²²⁷Ayrıntı için bkz: Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, s 14-15

²²⁸Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 442.

Esma Sultan, I. Abdülhamid'den yaklaşık bir yaş küçüktür. Sultan Abdülhamid'in, kardeşine gösterdiği ilgi ve itibarı, sürekli sarayına ziyaret gerçekleştirmesinden anlaşılabilir. Özellikle Esma Sultan'ın Kadırga Sarayı'na manzara seyri, iftar açmak, dinlenmek gibi çeşitli vesilelerle uğramaktaydı. Değişik yerlerden birbirlerine hediyeler göndermişlerdir. Kağıthâne, Levend Çiftliği gibi binişlere birlikte de gitmişlerdir. Bazı tayin ve azillerde de Esma Sultan'ın görüşlerinin alınması, ona duyulan saygı ve hürmetin başla bir göstergesidir. Mesela Esma Sultan ile görüşmelerinin ardından farklı gelişmeler meydana gelmiş, eski sadrazam İzzet Mehmed Paşa'ya tuğraları geri verilmesi, Şeyhülislam İvaz Paşazâde'nin azli gibi durumlar yaşanmıştır. Halil Hamid Paşa'nın Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırıp yerine şehzade Selim'i geçirmeyi planladığı ve bu hazırlıklara dair eşlerinden Nevres kadın'ın "*bir tarikle sözüm geçmedi*" ifadesi ile beraber belli ettiği uyarılar, Abdülhamid'e kardeşi Esma Sultan vesilesiyle duyurulmuştur²²⁹. Halil Hamid Paşa, iki yıl dört ay kadar süren sadrazamlığını 31 Mart 1785 tarihinde sabaha karşı aniden azledilmesiyle kaybetmiştir. Gelibolu'ya sürgüne gönderilmiş ve bütün mal varlığı da elinden alınmıştır. O Bozcaada'da olduğu sırada idamı için ferman çıkmış ve 25 Nisan 1785'te öldürülerek, kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir²³⁰.

Esma Sultan çok sayıda mukataaya sahipti. Abdülhamid'in, Esma Sultan'a ait şikâyetleri genellikle mukataalarının yönetimindeki başta kethüdası olmak üzere yakın çevresine karşı olmuştur. Sultan gelirleri ile ilgili problemlerini padişah olan kardeşine rahatlıkla bahsedebilmekteydi. Sultanın yıllık gelirinin dokuz yüz akçeye kadar vardığı bilinmekteydi. Onun H. 11 Zilkade 1202 (M. 13 Ağustos 1788) tarihindeki ölümü sonrası servetinin beklenildiği gibi çıkmaması Abdülhamid'i kızdırmıştır²³¹. Rusya ile savaşın olduğu dönemde Esma Sultan'ın servetinin hazine açıklarını kapayacağı düşünülmüştür. Ancak durum beklenen gibi olmamıştır. Sultanın nüfuzuyla zenginleşen Kethüdası Çelebi Mehmed Efendi, kapı çuhadarı Said Ağa hapsedilmişti. Masraf kâtibi olan Osman Efendi sürülmüş, bezirgân Dimitri ise öldürülmüştür²³². Padişaha 1790 senesinde yazılan yazıda, vefat etmiş olan Esma Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed'in validesi ve zevcesinin ızdırap halinde oldukları ve onun affedilmesini istediklerini dile getirmişler. Ancak hapisten

---

²²⁹ Sarıcaoğlu, s. 157-158.

²³⁰ Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *DİA*, XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1997, s. 317-318.

²³¹ Sarıcaoğlu, s. 158-159.

²³² Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 442.

çıkarılmasına dair istekleri kabul edilmeyip şimdilik beklenmesi uygun görülmüştür²³³. Yine Esmâ Sultan'ın yanında korucubaşı görevinde bulunmuş olan şahısın vefat ettiğini ve çok zengin olduğunun söylenmesinden dolayı evinin mühürlenmesi hakkında kaymakampaşa ya bir yazı gönderilmiştir²³⁴.

Esmâ Sultan yaptığı evliliklerinde en uzun süre Muhsinzâde Mehmed Paşa ile kalmıştır. Diğer eşleri gibi Mehmed Paşa da, kendisinden önce vefat etmiştir. Paşanın ölümünden sonra on dört yıl daha yaşamıştır. 11 Zilkade 1202 Çarşamba günü vefat eden Esmâ Sultan'ın mukatalaarı da padişahın kız çocuklarına paylaştırılmıştır. Padişahın kızı olan Emine Sultan'a²³⁵ birkaçının verilerek geri kalanının taliplerine satılması istenmiştir²³⁶.

Esmâ Sultan 62 yaşında vefat etmiştir. Sultan'ın ölümüne sebep olacak bir hastalığının olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak hayattayken III. Mustafa'nın Trabzon Şam Beylerbeyi Muhammed'e, kardeşi Esmâ Sultan'a bir kehhâl²³⁷ lazım olduğu o köylerden birinde yaşadığı söylenen kehhâli, Süleyman kethüdanın araştırıp buldurması hakkında yazı gönderilmiştir²³⁸. Bu belgeden yola çıkarak Esmâ Sultan'ın gözlerinden rahatsızlık yaşadığı söylenilebilir. Esmâ Sultan vefatından sonra eşinin yanına Eyüp'teki Muhsinzâde Mehmed Paşa türbesine²³⁹ gömülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde, padişahın ölen kızının cenaze alayında da belli bir düzen vardı. Nitekim 1791 senesinde I. Abdülhamid'in kızı olan Emine Sultan vefat ettiğinde, cenaze alayına katılan kişiler; kılavız çavuş, divan çavuşları, topçubaşı ve arabacıbaşı ağaları, defterdar efendi, yeniçeri ağası, İstanbul kadısı efendi, kubbe vezirleri, saray kethüdası, darüssaade ağası vs. olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Hazine kethüdası ve hazine vekili ağalar da cenaze alayının yürüyüşü sırasında iki yana para serpmişlerdir²⁴⁰.

²³³ BOA, *HAT*, nr. 189/9001, 1204 (1790).

²³⁴ BOA, *HAT*, nr. 1411/57443, 1205 (1791).

²³⁵ BOA, *HAT*, nr. 1383/54718, 24 Zilkade 1202 (26 Ağustos 1788).

²³⁶ BOA, *HAT*, nr. 1383/54741, 14 Zilkade 1202 (16 Ağustos 1788).

²³⁷ Kehhâl, göz doktoru anlamına gelmektedir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2009, s. 503.

²³⁸ BOA, *C.SM*, nr.135/6797, 29 Ramazan 1184 (16 Ocak 1771).

²³⁹ Muhsinzâde Mehmed Paşa türbedarlığı hizmetinin Hafız Seyit Mehmed kullarına ihale olunması hakkında BOA, *İE.HAT*, nr. 5/481, 1200 (1786).

²⁴⁰ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, İstanbul 1979, s. 115-116.

4. ESMA SULTAN'IN GELİRLERİ VE GİDERLERİ

4.1. Esmâ Sultan'ın Gelirleri

Sultanlar ve şehzadeler evlilik yapmadan önce Osmanlı Sarayı'ndaki harem dairesinde yaşadıkları zaman yaşları ve konumlarıyla uyumlu olarak belli maaşları ve tahsisatları bulunmaktaydı. Kendilerine verilen bu maaş²⁴¹ ve tahsisatlar, evlenmeleri ve kendi saraylarını açmalarıyla birlikte yükseltildi²⁴².

XVIII. yüzyıl öncesinde hanedan kızlarının gelir kaynakları günlük olarak tahsis edilmiş olan maaş dışında evlilikleri nedeniyle verilen çeyiz, eşlerinden gelen mehir ile miras, çeşitli sebeplerle verilen hediye ve tayinatlar olarak çeşitlilik gösterirdi. Ancak en önemli gelir kaynaklarını büyük bir kısmı arazilerden oluşan paşmaklık²⁴³ adı verilen haslar ile kendilerine verilmiş olan çeşitli mülkler oluşturmuştur. Genellikle hayır işlerinde mülk olarak tahsis edilmiş olan gelirler kullanılırdı. Has gelirlerinin vakfa çevrildiği durumlar XVII. yüzyıl başlarında yaşanmıştır.

XVIII. yüzyılda gelir kaynaklarının, statü ve nitelik olarak değişiklik yaşamasıyla artık malikâne yatırımı yaptıkları mukataaların faizleri ve iltizam bedellerinin yanında has-malikâne sistemine dâhil olan mukataaların yıllık vergilerinden yapılan has ödemeleri içermekteydi. Böylelikle hanedan kızlarının artık gelir tahsisinde zaman zaman belirleyici olan, gelir kaynaklarını oluşturan

---

²⁴¹ Hanedan kızları, evlenip saraydan ayrılacakları zamana kadar günde 100 akçe alırlarken, evlendiklerinde ise cömert bir hane harçlığına ek olarak günde 300 ya da 400 akçe almışlardır. Peirce, s. 175.

²⁴² Mesela Refia Sultan'ın evlenmesi ve saraya taşınmasıyla birlikte masrafları artmış ve maliye hazinesinden bin lira maaş bağlanmıştır. Akyıldız, s. 18.

²⁴³ Paşmaklık kelimesi sözlükte ayakkabı ve pabuç anlamına gelmektedir. Hanedan kadınlarından olan valide sultan, sultanlar ve hanımların ayakkabı elbise gibi ihtiyaçlarının karşılanması için bir arazinin vergi gelirleri devlet tarafından tahsis edilmişti. Osmanlı maliyesinde valide ve hanım sultanlara bağlanan ödenek anlamındadır. XVIII. yüzyıldan itibaren hanedandaki sultanlara tahsis edilen arazi için paşmaklık kelimesinin yerine has tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Mehmet İpşirli, "Paşmaklık", *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, s. 186-187.

bölgelerdeki ahalinin sorunlarına ilişkin daha fazla sorumluluk üstlenebilen, gelir kaynaklarının bir kısmını üzerine alabilmek için merkezi hazineye satış bedeli ödeyen ve bu açıdan birçok roller üstlendikleri görülmektedir²⁴⁴.

4.1.1. Esmâ Sultan'ın Mukataaları

Arapça kökenli olan mukataa kelimesi “belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanabilir. Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terimdir²⁴⁵. Mukataaların işletildiği başlıca üç yöntem; iltizam, emanet ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren malikâne idi. İltizamda mukataalar bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüsler tarafından işletilmekteydi. Genellikle üçer yıllık süreler için açık arttırma ile mukataalar iltizama verilirdi. Emanet ise mukataaların emin denen memurlar tarafından işletilmesidir²⁴⁶. Malikânede mukataaların, ömür boyu tasarruf etme yetkisiyle özel kişilere satılması esası vardı. Bu sistemde mukataanın gelirleri hayatta olduğu sürece malikâneciye aitti²⁴⁷. 1695 senesinde uygulamaya konulan ve malikâne usulü denilen bu sistem, Osmanlı maliye tarihinin tüm XVIII. yüzyılını etkileyen en önemli gelişmesi olmuştur. Bu usulün uygulanmasında merkezi hazinenin nakit paraya olan ihtiyacın karşılanması temel amaç olduğu söylenilebilir²⁴⁸.

Esmâ Sultan'a da diğer hanedan kızlarında olduğu gibi gelir getirecek mukataalar tahsis edilmiştir. Bunlardan Has- malikâne sistemi içerisinde İstanbul kahve gümrüğü, İstanbul tütün gümrüğü, Rışvan ve Esbkeşan, Sakız muhasıllığı ve tevabii, Gümölcine memlahası ve tevabii ile İstanbul kahve resmi mukataalarının senelik vergilerinden has ödemeleri yapılmıştır. Aynı zamanda Teke sancağı hasları mukataasından da 2.000 kuruşluk bir has hissesi vardı. Sultan'ın, malikâne- mukataaları arasında ise Sofya, Üsküp ile Samakov adet-i ağnam mukataasından başka Girit revgan-ı zeyt mukataası, Dıraç iskelesi gümrük mukataası, Uşak ve tevabii mukataaları bulunmaktadır.

²⁴⁴ Özlem Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, İstanbul: Kriter Yay., 2018, s. 13-15, 19-20.

²⁴⁵ Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 129.

²⁴⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2009, s. 215-216.

²⁴⁷ Hakan Doğan, “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar ”, *History Studies*, 10/9, Aralık 2018, s. 110-111.

²⁴⁸ Eftal Şükrü Batmaz, “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, III, ed.: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2000, s. 251.

1785 tarihli bir kayıta hanedan kızlarına 30.000 kuruş has tayini yapılmasının ez-kadîm bir uygulama olduğu belirtilmiştir. Sözü geçen miktarın hanedan kızlarının gelirlerindeki belirleyici etkenin evlenip haremden çıkmaları olduğu düşünülebilir²⁴⁹. Malikâne sahiplerinin gelirlerinin tahsili ve taksitlerinin ödenmesi voyvoda²⁵⁰ denilen memurlarla yapılmaktaydı. Voyvodaların bir yerdeki ahalinin isteklerini merkeze iletmek dışında hem onları hem de gelir kaynaklarını korumak için fazla bir çaba göstermeleri gerekmektedir. Voyvodaların bölgede bulunan aşiretler üzerinde de etkin bir otoriteleri vardı. Onların bu etkinliği ise bir bölgedeki zor olan gelir tahsilinin yapılmasını kolaylaştırıyordu²⁵¹. Tahsilat işi bazı durumlarda sultanın kethüdasının atayacağı kişi tarafından da yapılabilmekteydi²⁵². Sultanların gelirlerini yönetmede aslında kethüdalarının, en büyük yardımcıları olduğu düşünülebilir. Müzayedeye çıkan mukataalarla ilgilenmek için sultanlar adına kethüdarları, müzayede bulursa da kendi gelirlerinin bir kısmını malikâne piyasasında değerlendirme ve gelir kaynaklarını tercih etmede hanedan kızlarının aktif rollerinin olduğu aşikârdır. Nitekim *Selanik memlahası (Tuzla)* mukataasından 1/6 hisse, malikâne sahibi Ahmet Bey'in vefatıyla sahipsiz kalmış ve yapılan müzayede sonrası 22.500 kuruş satış bedeli karşılığında Esmâ Sultan'a verilmesi kararlaştırılmıştır²⁵³. Sultanların gelir kaynaklarıyla ilgilenme de bahsi geçen görevlilerin katkılarının çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak voyvodalardan sıkıntı yaşanılabildiğine dair örnekler de mevcuttur. Esmâ Sultan kethüdası Çelebi Mehmed Efendi uhdesinde bulunan Viranşehir hassı mukataasının voyvodalığının H. 1196 senesinde sabık Ömer'e verildiği ancak bu kişinin ahaliye zulümde bulunması üzerine adı geçen mukataanın bir başkasına verilmesi gerekli görülmüştür²⁵⁴.

Girit Resm-i mir-i sabun ve *Girit Resm-i mir-i Revgan* mukataası, Kıbrıs'tan sonra Girit'teki zeytinyağı üretiminin Osmanlı yaşamında kullanılmasını sağlayan en önemli üretim sahasındandır. Bu mukataa, farklı dönemlerde Saliha ve Büyük Esmâ Sultan'ın yatırım bölgesi olmuştur. Adada üretilen zeytinyağının her bir vukıyyesinden (ağırlık ölçü birimi) alınacak olan üçer akçelik resm-i mirî, bu

²⁴⁹ Başarır, s. 28,36.

²⁵⁰ Mesela Esmâ Sultan'ın malikâne uhdesinden olan Esbkeşan ve tevabii mukataasının H. 1187 senesinde voyvodalık görevinde Elhac Abdi Ağa'nın olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bazı kimselerin buraya müdahalelerinin olmasından dolayı rahatsızlık duyulduğu sultana yazılarak bilgi verilmiştir. BOA, AE.SMST III, nr. 268/21403, 3 Cemaziyelahir 1187 (22 Ağustos 1773)

²⁵¹ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2003, s. 129.

²⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 166.

²⁵³ Başarır, s. 40-41.; BOA, AE.SMST III, nr. 208/16374, 25 Rabiülevvel 1180 (31 Ağustos 1766)

²⁵⁴ BOA, C.ML, nr. 507/20636, 29 Cemaziyellevvel 1196 (12 Mayıs 1782).

faaliyetin gelirini teşkil etmekteydi. Zeytinyağını satın alacak tüccarların vergi ödememek için gizli yerlerde yükleme yapmasını önlemek amacıyla da belirli iskelelere taşınıp satılması gibi önlemler alınmaktaydı. Bu iş için de orada mukataa emininin görevlendirdiği vekiller olması gerekmektedir. Yatırımcı ve yönetimin amacı, mukataanın yıllık vergisi ve faizinin eksik çıkmasını önlemektir. Aksi durumda sıkıntılar yaşanabiliyordu²⁵⁵. Satın aldıkları zeytinyağının üç akçe resm-i mirîsini ödemeye karşı çıkan Rus tüccarlar ve Esmâ Sultan arasında böylesi bir durum yaşanmıştır. Sultanın matbah-ı Amire Emîni olan Yusuf Ağa ise merkezi yönetime bu duruma yönelik alınması gereken tedbir hakkında bilgi vermiştir²⁵⁶.

Mukataanın etkili ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi açısından da mültezim ile hükümet arasındaki ilişki önem arz etmekteydi. Neticede Esmâ Sultan'ın Girit adası Hanya sancağındaki revgan-ı zeyt ve sabun mukataası 1193 ve 1196 tarihleri arasında Hanyalıoğlu Ahmed adlı kişinin uhdesine iltizamen verilmiştir. Mültezim olan Ahmed, adı geçen mukataanın süresinin bitmesine rağmen muhasebesini görmemiş ve bu nedenle de zimmetinde ne kadar vergisinin kaldığı tespit edilememiştir. Esmâ Sultan'a da göndermesi gereken faizi yollamamıştır. Sorunun çözülmesi ve hesabın biran evvel görülmesi için Kandiye muhafızı, Hanya sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa ve mübaşirin durumu çözüme kavuşturması istenmekteydi²⁵⁷.

H. 1180 yılında Esmâ Sultan uhdesinde bulunan Sakız ve tevabii mukataasının geliri ise dört taksit halinde senede iki bin kuruş olarak belirlenmişti. Kethüda Mustafa Efendi ve Kethüdayı Sabık Seyit Süleyman Efendi'nin Esmâ Sultan'a gönderdikleri fermanda teslim edilen meblağ sıralanmıştır²⁵⁸. Esmâ Sultan uhdesinde bulunan Sakız muhasıllığı mukataası H. 1174 senesi malından Midilli Kalesi muhafazası Yeniçeri topçuları için 404.5 kuruş hisse malından gönderilmesinin nedeni, o dönemde Osmanlı Devleti'nin Ruslarla savaş halinde bulunması olarak görülebilir. Buna ek olarak Sakız Adası muhasıllığından Bozcaada Kalesi mukataasının cebecilerinin yüz yirmi altı nefer olduğu ve bunlara Esmâ Sultan'ın hesabından 2.340 akçe verildiği cebeciler çavuşu olan Mehmed Çavuş

---

²⁵⁵ Başarır, s. 65-68.

²⁵⁶ BOA, *AE.SABH I*, nr.47/3398, 27 Cemaziyelevvel 1200 (28 Mart 1786).

²⁵⁷ BOA, *AE.SABH I*, nr.102/6936, 15 Muharrem 1198 (10 Aralık 1783).; Yine Hanyalıoğlu Ahmed'ten 1198/1199 senesinin faizlerinin, Sultan'a teslim edilmesi isteğine dair BOA, C.SM, nr. 149/7483, 15 Safer 1199 (28 Aralık 1784).

²⁵⁸ BOA, *AE.SMST III*, nr. 107/8163, 16 Şevval 1181 (6 Mart 1768).

tarafından kayıt edilmiştir²⁵⁹. Padişah kızlarının hayatta oldukları zaman süresince işlettikleri mukataaları, ölümünden sonra padişah tarafından başka sultanların uhdesine veriliyordu. Nitekim Sakız gümrüğü ve tevabii mukataası hissesi de, Esmâ Sultan'ın ölümünden sonra I. Abdülhamid'in kızı olan Emine Sultan'ın uhdesine kayıt edilmiştir²⁶⁰.

Esmâ Sultan'ın Esbkeşan adındaki bir mukataa da uhdesinde bulunmaktaydı. Esbkeşan²⁶¹ ismiyle bilinen bu göçebe unsur Konya Ovası'na yurtluk yapmıştır. Padişah, *Esbkeşan* mukataasını H. 1181 senesinde kız kardeşi olan Büyük Esmâ Sultan'a tahsis etmiştir. Bu karara müdahale olunmamasına dair Karaman Valisi Feyzullah Paşa'ya da yazı gönderilmiştir²⁶². Esbkeşan mukataası ahalisi genellikle yaşadıkları esas yerlerinden başka mahallere dağılarak malikâne sahiplerini ve merkezi yönetimi uğraştırmışlardır. Çünkü yerlerinde durmadıkları zaman mukataanın işleyişi ve düzeni bozulmaktaydı²⁶³. Böylesi bir durumla ilgili Esbkeşan reayasının bulunduğu kazalardan Eskiil ve Turgut başta olmak üzere, kadimi yerlerine iskânı ve zimmetlerindeki mal-ı mirileri tahsil edilmesine yönelik fermanlar gönderilmekteydi²⁶⁴. Esbkeşan ahalisinden başka yerlere dağılmış olan reayalarının eski yerlerine gönderilmesine yönelik çok kez emirler gönderilmiştir. Mesela Esbkeşan aşireti Torunlu (Toronlu?) cemaatinin eski yerlerini bırakıp başka mahallere yerleşmeleri neticesinde eski bölgelerindeki muhtar olan Seyyid Hızır marifetiyle eski yerlerine yerleştirilmesi sağlanarak 8133 kuruş 40 akçe mal olan mukataanın yıllık vergisinin toplanması istenmiştir. Bu konunun çözülmesine yönelik bölgedeki yöneticilere H. 22 Zilkade 1188 (M. 24 Ocak 1775) tarihinde gönderilen fermana rağmen ahalinin iskânında sıkıntı çekilmiş ve bir kısmı Bolvadin kasabasına firar etmişlerdir²⁶⁵. Ahalinin yükümlü oldukları vergiyi ödememeleri neticesinde Bolvadin kasabasında yerleşmiş olan voyvoda, ihtiyar ve mübaşirleri marifetiyle asıl cemaatlerine nakil ve iskânı için Anadolu valisi ve bölgedeki diğer

²⁵⁹ Bir kuruşun 125 akçe olduğu belirtilmiştir. BOA, *AE.SMST III*, nr.107/8147, 29 Zilhicce 1180 (28 Mayıs 1767).

²⁶⁰ BOA, *HAT*, nr. 19/847, 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789).

²⁶¹ Esbkeşan'ın bilinen bir diğer tabiri de Atçeken'dir. Karaman vilayetinde Konya sancağına bağlı Turgut, Eskiil ve Bayburt kazalarında bulunuyorlardı. Burada yaşayan halk ziraate yatkın olmadığından on iki hâne başına bir at karşılığı at akçesi ödemekle zorunlu tutulmuşlardı. Bu yüzden de devlete sadece at akçesi, resm-i ganem, resm-i arûs ve cürm ü cinayet vergilerini ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Orhan Kılıç, "Yurtluk", *DİA*, XLIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013, s. 615.

²⁶² BOA, *C.ML*, nr. 39/1779, 11 Safer 1181 (9 Temmuz 1767).

²⁶³ Başarır, s. 76.

²⁶⁴ BOA, *C.ML*, nr. 476/19395, 3 Rabiülevvel 1188 (14 Mayıs 1774).

²⁶⁵ Başarır, s. 78.

görevli kişilerin uyarılması istenmiştir²⁶⁶.Esbkeşan reayasının vergi ödemelerindeki sorumsuzluğu bölgedeki voyvodayı da zor duruma sokmaktadır. Turgut kasabasındaki reayanın Bolvadin ve Akşehir taraflarına kaçmalarıyla vergilerinin tahsil edilememesinden dolayı mukataa voyvodası Seyyid Süleyman'ın kaygı duymasından dolayı da bir çözüm arayışı beklentisinde olacaktır²⁶⁷.

Turgut köyü ahalisinin kapusuzlevend eşkıyası yüzünden yerlerini terk ederek Bolvadin'deki Gölkebir adlı yerin yakınında yerleşmeye başlamaları Musacalu Türkmenlerini rahatsız etmiştir. Musacalu Türkmen aşireti beyi olan Deli Murtaza ile aralarında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur²⁶⁸. Deli Murtaza 400 eşkıya adamıyla Turgut ahalisinin üç nefer adamını öldürmüştür. Bunun yanı sıra koyun ve kuzuları ele geçirip, evleri de yağmalamışlardır²⁶⁹. Mukataa voyvodası Zeynel Abidin Ağa ve kethüda el-hâc Mustafa Efendi'nin Esmâ Sultan'a verdiği bilgilerden sonra eşkıyadan korunmak için kolaylık sağlayacak şekilde çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Esbkeşan mukataası arazisinden Atlandı adlı derbende, reayanın derbentçi olarak tayin edilmeleri uygun görülmüş ve oraya yerleşmeleri de onaylanmıştır²⁷⁰.Esbkeşan ahalisi zaman zaman bölge yöneticilerinin keyfi uygulamaları sonucunda da zorluk çekmiştir²⁷¹.

Malikâne yönüyle Büyük Esmâ Sultan uhdesinde olup onun vefatından bir ay sonra Esbkeşan ve tevabii mukataası hazineye dönmüştür. Zimmet hesaplamaları yapıldıktan sonra yekûn de 12548.5 kuruş hazineye teslim edilmiştir²⁷².

Esmâ Sultan'ın uhdesinde olan ve eşkıyalık hareketlerinin görüldüğü bir diğer mukataanın da belgeler doğrultusunda *Uşak ve tevabii mukataası* olduğu görülmektedir. Hanedan kızları yatırım alanlarındaki yaşanacak olumsuzluklara karşı ciddi mücadeleler vermekteydi. Sultanlar için özellikle reayanın korunması önemli bir husustu. Esmâ Sultan'ın kethüdalarından Ali Ağa, 1760 yılında Uşak ve tevabii mukataası hakkında bir yazı göndermiştir. Esmâ Sultan'a gönderilen bu yazıda *Tepekoru Demirler karyesinde sâkin acem esir ve Bulgaz karyesinde mütevattın Celeboğlu Ali ve Çakalozoğlu Kara Mustafa vesa'ir malûm'ul esâmi eşkıya*

²⁶⁶ BOA, AE. *SABH.I*, nr. 29/2207, 27 Muharrem 1191 (7 Mart 1777).

²⁶⁷ BOA, *C.ML*, nr. 718/29369, 25 Muharrem 1195 (21 Ocak 1781).

²⁶⁸ Başarır, s. 80.

²⁶⁹ Bahsedilen konunun tarihi 14 Rabiülahir 1185 (27 Temmuz 1771) .BOA, *C.DH*, nr. 1/39.

²⁷⁰ Sorunun çözümü için derbentçilik önerisi 11 Cemaziyevvel 1185 (22 Ağustos 1771) tarihlidir. Reayanın derbentçi kayıt ve iskânları için verilen emir ve ferman 15 Cemaziyevvel 1185 (26 Ağustos 1771) tarihlidir. BOA, *C.ML*, nr. 450/18214.

²⁷¹ Başarır, s. 83.

²⁷² BOA, *C.ML*, nr. 531/ 21793, 2 Zilhicce 1202 (3 Eylül 1788).

birbirleriyle birleşerek reayanın huzurunu bozdukları ve bu durumun önlenmesi için yapılması gerekenler yazılmıştır²⁷³. Kütahya mütesellimi Ömer'e bu eşkıyaların haddini bildirmek için iki yüz nefer süvari tayin edildiği ayrıca Uşak voyvodasıyla haberleşip birlikte hareket etmeleri gerektiği Esmâ Sultan ve zevci olan Bosna Valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa taraflarından kethüdası Ali Ağa ile ulaştırılmıştır²⁷⁴.

Uşak kasabası ahalisinden olan Acemoğlu İbrahim ve taraftarları kargaşa çıkararak mukataanın tahrip edilmesine neden olunmuştur. Acemoğlu İbrahim Uşak'tan ayrılıp, İzmir hassı eski voyvoda Karaosmanzâde'nin yanına sığındığında da bir şekilde taraftarlarını yanına çekmiştir. Binden ziyade eşkıya ile beraber Uşak kasabasına saldırmıştır. Uşak voyvoda es-Seyyid Mustafa'nın, müftünün, nakibüleşrafın, serdarın ve ulemanın evlerine saldırıp zararlar vererek onları kasabadan uzaklaştırmıştır. Boş kalan görevleri istedikleri gibi sürdürebilmenin yolunu elde etmişlerdir. Bu durum üzerine Uşak'taki yönetici ve şehrin ileri gelenlerinden eli kişi kadarı İstanbul'a gelerek, böyle giderse mukataa düzeni ve reayanın zarar görebileceğinden biran önce asayişin sağlanması gerektiği bildirilmiştir. Zarara uğramış ahali de İstanbul'a gelerek şikayet edenlerdendi. Acemoğlu, Uşak'a dönmeyerek hakkında verilen emirlere de aykırı davranmaya devam etmekteydi. Hatta taraftarlarından birkaç kişiyi İstanbul'a göndererek voyvoda olma dileğini bir şekilde merkezi yönetime iletmişti. Olanların farkında olan merkezi yönetim hem bu talep ile İstanbul'a gelenlerin hem de Acemoğlu'nun yakalanıp Kütahya Kalesi'ne kalebend edilmesine karar verilmiştir²⁷⁵. Fakat bu kararın uygulanıp uygulanmadığı tespit edilememektedir. Ancak Acemoğlu, vefatından önce Uşak ve tevabii mukataasının voyvoda olarak karşımıza çıkmaktadır. O vefat ettiğinde Esmâ Sultan'a olan borcu tahsil edilememiş ve muhalefatı söz konusu olmuştur. Borcun kadı marifetiyle tahsil edilmesi, mukataa da olan mülkleriyle ve Kula'da olan diğer mallarının satılması kararı ile borcun kapanması amaçlanmıştır²⁷⁶.

Vesikalarda merkezi yönetime yapılan bir başvuru daha görülmektedir. Bu başvuru, Uşak mukataası ahalisi ve kadısının yanı sıra bazı kimselerin şikayetçi oldukları Banaz kazası ayanı Abdüşşükr (Abdüşşekur) Efendi'yi savunmak amacıyla

²⁷³ BOA, C.ZB, nr. 89/4428, 20 Cemaziyelevvel 1174 (28 Aralık 1760).

²⁷⁴ BOA, C.DH, nr. 261/13004, 29 Cemaziyelevvel 1774 (6 Ocak 1761).

²⁷⁵ Başarır, s. 210-211.; Konuyla ilgili bütün yazışmalar için BOA, C.ZB, nr. 6/284, 9 Zilkade 1186 (1 Şubat 1773).

²⁷⁶ Başarır, s. 212.

yapılmıştır. Ancak Anadolu eski valisi Silahdar Mehmed Paşa, ayanın Kütahya'da kalebend edilerek cezalandırılmasını istemiştir. Uşak mukataası reayası, bu kararı doğru bulmadığından yönetime itirazda bulunarak, ayan için söylenenlerin iftira olduğu ve onun kendi halinde yaşam sürdüğü iddia edilmekteydi. Bu nedenle de ayanın kurtuluşu arz edilmiştir²⁷⁷.

H. 1195 senesinde Kütahya ve Karahisar-ı sahib sancaklarında ve Uşak civarında olan üç mukataa Maksud Giray uhdelelerinde iken onun vefat etmesi sonrası H. 1196 senesi martında Esmâ Sultan'ın kethüdası Mehmed'e bırakılmıştır. Bu karara, Uşak tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmaması istenmiştir²⁷⁸.

Esmâ Sultan *Sofya, Üsküp ve Samakov* adet-i ağnam mukataasını ortaklaşa işletmekteydi. Mukataadaki hissesi 1,5 1/8 idi. Tersane Emîni Yusuf Efendi de ortaklarındandı. Mukataa sahiplerinin en çok uğraştıkları sorun ağnam sahiplerinden bazılarının yeniçerilik iddiasında bulunarak yükümlü oldukları vergileri ödemek istememeleriydi. Aslında şartlar açıktı. Buralarda askeri taifesinden olanlar varsa, bunlar kendileri için besledikleri 150 baş koyun dışındaki her bir baş koyun için birer akçe resm-i ganem ile her 100 baş koyun için yirmişer akçe adet-i ağnam²⁷⁹ ve her 300 baş koyun için de beş akçe resm-i ağıl tahsil etmeleri gerekmekteydi. Mukataa yatırımcıları tarafından kabul edilen bu şartlar, ödeme yapması gereken kişiler tarafından kabul edilmez ve ödememekte ısrar ederlerse merkezi yönetime isim ve şöhretleriyle bildirilmesine dair emir talep edilmiştir²⁸⁰.

Sultan, uhdesinde olan mukataa ahalisini korumanın yanı sıra mukataa işleyişinin devamını sağlamak adına çaba gösterdiği görülmektedir. Nitekim Sofya ve tevabii mukataasının, Esmâ Sultan'ın ile baş muhasebeci ve kethüdası olan Mehmed Efendi'nin uhdelelerindeyken H. 1193 senesinde Hacı ferman voyvodası Ali Ağa'nın bahsi geçen mukataanın kazalarından alınması gereken adet-i ağnam ve

²⁷⁷ BOA, AE. *SMST.III*, nr. 25/1703, 29 Zilhicce 1176 (11 Temmuz 1763). Fi evahir Rabiülahir 1175 senesi ilamında Uşak kadısına, ayanın kendi halinde olduğu ifade edilerek korunmuştur.

²⁷⁸ Sultan'ın uhdesindeki bu mukataaların muaccesesi kırk bin kuruş idi. BOA. *C.ML*, 683/28055, 26 Zilhicce 1195 (13 Aralık 1781).

²⁷⁹ Bazı kanunnamelerde Ağnam resmî, resm-i merai bazılarında resm-i ganem ve bir kısmında da koyun resmi olarak geçmektedir. Kelimelerden dolayı bu resmin yalnızca koyundan alındığı anlaşılabilirse de yine birçok kanunnamelerde keçilerden de alındığı belirtilmiştir. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V, 1947, s. 485.

²⁸⁰ BOA, AE.*SMST.III*, nr. 108/8230, 29 Zilhicce 1185 (3 Nisan 1772) . Adet-i ağnam şartlarının olduğu yazının tarihi 3 Zilkade 1185 (7 Şubat 1772).; Başarır, s. 142.

rüsumatın tahsil edilmediğinden bahsedilmiş ve mukataanın zarar görmemesine dair Rumeli Valisi Abdullah Paşa'ya hüküm gönderilmiştir²⁸¹.

Dıraç (Dıraç) iskelesi/ Ohri, Rumeli Eyaleti'nde satılan malikânelerden birisiydi²⁸². Bu eyalette yer alan *Dıraç İskelesi gümrüğü* mukataası, beşte üç hisse ve satış bedeli 84.000 kuruş olarak Büyük Esmâ Sultan'ın uhdesinde olmuştur. Serbestiyetlik şartlarına uygun olarak tüm işleri voyvodaları ile görülmekteydi. Hem Rumeli valilerinin hem de Ohri ve İlbasan sancakları mutasarrıflarının, imdâd-ı hazeriyyeleri de mukataanın voyvodaları tarafından zamanında tahsilâtı yapılarak ilgili kişilere teslim edilmekteydi. Durum böyleyken de reaya ve ahalisine herhangi bir müdahalede bulunulmasına gerek yoktu. Ohri ve İlbasan sancaklarındaki iki kaza ahalisinin çoğunun tüccar olmasından dolayı bazen panayırlara gidip gelirken hem Ohri ile İlbasan sancak mutasarrıfları hem de Rumeli mütesellimleri tarafından imdâd-ı hazeriyye talep edilmesi nedeniyle kaza ahalileri şikâyete başvurmuştur. Mukataa ahalisinin böyle kanun dışı vergileri ödemek zorunda bırakılması, onların mükellef olduğu yıllık vergisinin tahsil edilmesini sıkıntıya düşürmekteydi. Bu nedenle tüccarların geliş ve gidişleri sırasında bahanelerle ahaliye eziyet edilmemesi ve mütesellimin bu bahanelerle aldığı ne varsa geri verilmesi konusunda Esmâ Sultan tarafından bölge yöneticileri uyarılmıştır²⁸³. Bundan başka bir vesikada H. 1196 senesinde Esmâ Sultan'ın kethüdası el-Hac Çelebi Mehmed'in Dıraç gümrük iskelesi ve mülhakatından Ustruga, Bezak ve tevabii mukataalarının iltizam olunduğu ve lazım gelen mal faizlerinin zamanıyla malikâne taraflarına ulaştırması hakkında Dıraç ve ismi geçen diğer mukataalar emini Ohri İsmail Bey'e hüküm bulunmaktadır²⁸⁴.

İstanbul tütün gümrüğü mukataası ilk zamanlar malikâne olarak işletilen mukataalardan olmuştur. Esmâ Sultan'a buranın yıllık vergisinden has ödemeleri yapılmaktaydı ve bu konuyla alakalı tespit edilebilen en erken tarih 1156 (1743/1744)yılıdır ve yeni düzenlemeye kadar has-malikâne sistemi içerisinde Esmâ Sultan'a has tahsisi yapılan bir yer olmuştur. 1 Mart 1172 (M. 12 Mart 1759) yılına gelindiğinde İstanbul ve tevabii mukataası, ber-vech-i emânet Esmâ Sultan'ın kethüdası Ali Ağa'nın uhdesine verilmiştir. Böylelikle Ali Ağa, kethüdalığının yanında *emin* sıfatıyla bir devlet görevlisi olarak mukataayı işletecek vaziyete

²⁸¹ BOA, C.SM, nr. 158/7926, 23Şevval 1193 (3 Kasım 1779).

²⁸² Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 134.

²⁸³ BOA, C.ML, nr. 167/7037, 21 Cemaziyelahir 1190 (7 Ağustos 1776).; Başarır, s. 146-147.

²⁸⁴ BOA, C.ML nr. 637/26184, 11 Safer 1196 (26 Ocak 1782).

gelmiştir. Ya Yeniçeri olsun ya da bezirgân olsun fark etmeksizin getirdikleri tütünlerden, Selanik gümrüğü kazalarından olan Yenice-i Vardar tütününün vukiyyesinde 24 akçe, Kırcaali tütününün vukiyyesinden 15 akçe, Kaba/Kaya (?) tütününün vukiyyesinden ise 12 akçe gümrük vergisi alınacaktır²⁸⁵. Yabancı tüccarlardan olan İsveç tüccarının malı Selanik çevresinden satın alıp gümrüğe getirdiğinden, ahidnameye göre yüzde üç oranında gümrük vergisi onlar için yeterli olacaktı. Ancak o sırada Selanik gümrük emini olan Abdullah, malların her bir vukiyyesinden 12 akçe daha isteyince sıkıntı çıkmıştır. Bu durum üzerine Selanik tütün emini uyarılmış ve ahidnameye aykırı davranmaya devam ederse cezalandırılacağı kendisine bildirilmiştir. Bu yaklaşım ile keyfi davranışların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu vergi hususunda Selanik mutasarrıfı ve kadısı olmak üzere bölge yöneticileri de uyarılmıştır²⁸⁶.

Gümrükte yaşanan bir diğer husus da, Seyyid Kasım adlı kişi Bursa'ya getirdiği dört denk 360 kıyye tömbekinin gümrük vergisini ödemek istememesi nedeniyle Emin Ali Ağa bu durumu yönetime anlatmış ve şikayet etmiştir. Kasım, tömbekinin mukataanın işletim şartlarında yer verilmediğini öne sürmüştür. Ödememe nedenini bu şekilde açıklamıştır. Emin Ali Ağa ise eskiden beri tömbeki için gümrük vergisinin İstanbul tütün gümrüğü tarafından alındığı konusunda netti²⁸⁷.

Sultanların haslarındaki görevli kethüdaların, gelirlerinin yönetiminde bilgili, çözüm odaklı olması mukataaların işleyişi ve düzeni açısından çok önemliydi. Esmâ Sultan'ın kethüdalığını yapmış olan Mehmed Efendi'nin de sorunlar karşısında çözüm becerisinin olduğunu karşılaştığımız bazı arşiv belgelerinden anlayabiliyoruz. Nitekim İstanbul'daki dükkânlarda ve hanlarda Hint, Acem ve başka vilayetlerden gelerek mallarını satan Acem ve diğer tüccar taifesinden dülbendciyan ile bezzazan esnafının, kendilerinden kurallara aykırı olarak masdariye (vergi) talep edilmesinden dolayı şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Kethüda Mehmed bu durum üzerine İstanbul kadısına yazı yazmıştır. Bu yazıda, masdariyenin tek sefer alındıktan sonra, tüccardan alım satım esnasında tekrardan alınmaması gerektiğini ve hükmün Acem tüccarlarını da kapsayacak şekilde tekrardan yazılması önerisinde bulunmuştur²⁸⁸.

Darphane-i Amire tarafından İstanbul tütün gümrüğü mukataasının bu şekilde bir süre daha idare edilmesinden sonra H. 1188 (M. 1775) senesinde, tekrardan

²⁸⁵ BOA, AE. *SMST.III*, nr. 332/268808, 22 Rabiülahir 1173 (13 Aralık 1759).; Başarır, s. 181.

²⁸⁶ BOA, AE. *SMST.III*, nr. 354/28389, Fi Evasıt Safer 1173.

²⁸⁷ BOA, AE. *SMST.III*, nr. 115/8783, 17 Rabiülahir 1173 (8 Aralık 1759).

²⁸⁸ BOA, *C.ML*, nr. 229/9596, 25 Cemaziyelahir 1193 (10 Temmuz 1779).

malikâne üzere satılması gündeme gelmiştir. Fakat mukataanın idaresi malikâne sahibine devredilmeyecek ve yıllık kârın hisseler halinde satılması söz konusu olacaktır. Yapılan hesaplamalar sonucunda mukataanın yıllık kârının 160 hisseye bölüdüğü fark edilmektedir. Ayrıca her bir hisseye beş kise (2.500 kuruş) kâr payı düşmektedir. Buna karşılık olarak da her bir hissenin satış bedeli yani muaccele, 12.500 kuruş olarak belirlenmiştir. Uygulamanın şartlarına uygun olarak 62.500 kuruş satış bedeli karşılığında mukataadan beş sehm hisse, Büyük Esmâ Sultan'ın manevi kızı Ruhveş Hanım'a, ayrıca sultanın hizmetinde çalışanlara ve bir sehm hissesinin yarısı ise o dönemki kethüdası Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Ancak H. 1194 senesine mahsuben İstanbul ve tevabii duhan gümrükleri mukataasının eshamından 4,5 sehm malik olan Esmâ Sultan ve dâhil olan cariyelerinin hisselerine düşen meblağın faizlerinin alındığı görülmüştür²⁸⁹.

---

²⁸⁹ BOA, *C.ML*, nr. 132/5704, 1194 (1780/1781).; Başarır, s. 183.

Tablo 3. Büyük Esmâ Sultan'ın İstanbul Duhan ve İstanbul Kahve Gümrüğü Mukataalarının Tablosu

Mukataanın Adı	Mali Yılı ve Taksiti	Mukataanın Malikâne Mutasarrıfı
İstanbul Duhan Gümrüğü ²⁹⁰	1156/ 750 Kuruş	Mustafa Paşa, Abdullah Bey ve Süleyman Efendi
İstanbul Duhan Gümrüğü ²⁹¹	1157/ 750 kuruş 4. taksiti	Vezir Pir Mustafa Paşa
İstanbul Duhan Gümrüğü ²⁹²	1169/ 3450 kuruş Senevi:11500 kuruş	Abdi Efendi, Ömer Efendi, el-hac Mehmed Ağa
İstanbul Duhan Gümrüğü ²⁹³	1187/ 3450 kuruş 3. taksiti Senevi:11500 kuruş	El-hac Mehmed Tahir Ağa
İstanbul Kahve Gümrüğü ²⁹⁴	1157/ 750 kuruş 2. taksiti	Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın oğulları Halil Bey ve Ali Bey
İstanbul Kahve Gümrüğü ²⁹⁵	1163/ 750 kuruş 3. taksiti	Halil ve Hüseyin Ağa
İstanbul Kahve Gümrüğü ²⁹⁶	1178/ 750 kuruş 4. taksiti	Halil Bey ve Ali Bey
İstanbul Kahve Gümrüğü ²⁹⁷	1179/ 750 kuruş	Hüseyin Ağa ve Mehmed Ağa

²⁹⁰ BOA, *AE.SMHD.I*, nr. 49/2993.

²⁹¹ BOA, *C.ML*, nr. 325/13392.

²⁹² BOA, *AE.SOSM.III*, nr. 32/2297.

²⁹³ BOA, *C.SM*, nr. 59/2978.

²⁹⁴ BOA, *C.ML*, nr. 715/29241.

²⁹⁵ BOA, *AE.SMHD.I*, nr. 39/2332.

²⁹⁶ BOA, *C.SM*, nr. 180/9004.

²⁹⁷ BOA, *C.SM*, nr. 3/404.

Esma Sultan uhdesinde olan *Gümülcine*²⁹⁸ *mukataası* ile ilgili olarak da bir vesikada 1180 senesi kalemiyesi malına hesaplanmış olan yalnız 400 kuruşu mukataa mültezimi İsmail Ağa ile alındığına dair kethüdası Süleyman'ın yazısı bulunmaktadır²⁹⁹.

Sultanın bir diğer gelir kaynaklarından olan *Rişvan mukataası* ile ilgili olarak karşımıza çıkan bilgi, H. 1162 yılında senevi dört taksit ile malikane mutasarrıflarından Hüseyin Ağa'nın hissesine isabet eden 375 kuruşun alındığına dairdir³⁰⁰. Esma Sultan haslarından olan Rişvan mukataası malından senevi dört taksit ile alınmak üzere H. 1167 senesi martı evvelinden malikâne mutasarrıflarından Vezir Yeğen Ali Paşa'nın hissesine isabet eden 375 kuruşun alındığı kaydedilmiştir³⁰¹. Ayrıca 1201 tarihinde Sığla sancağında Akçaşehir nahiyesinde Bosave? nam karyesinde 10093 akçe olan tımarın Esma Sultan'ın Baş Ağası Beşir'e verildiğine dair berat vardır³⁰².

Esma Sultan'ın uhdesinde çiftlik hissesi de bulunmaktaydı. H. 1177 senesine ait bu belgede, Nifosta? bulunan ve kız kardeşi Rabia Sultan'ın uhdesinde olan çiftlik hissesinin kendisine verilmesi hakkında Esma Sultan'ın yazısı mevcuttur³⁰³. Yine Esma Sultan'ın Mora Ceziresi'nde Fener kazasında olan senevi 1500 kuruş değeri olan çiftliklerinin üç senelik hesaplarının tahsiline dair Mora muhassalı İbrahim Paşa ve Fener kadısına hüküm gönderilmesinden, sultanın burada da bir çiftliğinin bulunduğunu anlayabiliriz³⁰⁴. Ayrıca Esma Sultan'a yazılacak olan malikâne beratı ve mülkname-i hümayun için iki adet atlas kubur kesesi verilmesinin, resmi yazıların saklanma biçimi açısından bir örnektir³⁰⁵.

²⁹⁸ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik sırayla)*, Ankara 2006, s. 208.

²⁹⁹ BOA, *AE.SMST.III*, nr. 309/24782, 9 Zilhicce 1180 (8 Mayıs 1767).; Yine Gümülcine kalemiyesi malından malikane mutasarrıfı Seyyid Süleyman Ağa tarafından senevi 400 kuruş meblağın teslim edilmesine dair (24 Cemaziyelahir 1183), BOA, *AE.SMST.III*, nr. 130/10131.

³⁰⁰ BOA, *AE.SMHD.I*, nr. 216/17095, 29 Zilhicce 1162 (10 Aralık 1749).

³⁰¹ BOA, *C.ML*, nr. 170/7192, 7 Ramazan 1167 (28 Haziran 1754).

³⁰² Ayrıca bu beratta Beşir Ağa, orta boylu, ela gözlü ve açık kaşlı olarak tanımlanmıştır. BOA, *AE.SABH.I*, nr. 81/5629, 8 Ramazan 1201 (24 Haziran 1787).

³⁰³ BOA, *C.SM*, nr. 166/8331, 25 Safer 1177 (4 Eylül 1763).

³⁰⁴ 87, 89 ve 90 senelerine ait tahsil edilmesi istenen meblağ 4500 kuruştur. BOA, *C.SM*, nr. 177/8871, 21 Safer 1190 (11 Nisan 1776).

³⁰⁵ BOA, *C.SM*, nr. 161/8060, 26 Muharrem 1191 (6 Mart 1777).

4.1.2. Esmâ Sultan'ın Tayinatı

Padişah kızlarına doğduktan sonra bazı gelir kaynakları tahsis edilirdi. Aylık olarak verilen *maaşlar* bu gelir kaynaklarından sadece bir tanesiydi. Sultanlara verilen maaşların tahsisinde yaşları, konumları ve medeni durumları belirleyici unsurlardandı. H. 1198 senesinde on aylık tutulmuş olan defterde Küçük Esmâ Sultan için aylık olarak verilen paralar kaydedilmiştir. 1198 yılı muharreminden başlayıp, 1198 zilhiccesine kadar yazılan bu defterde Esmâ Sultan'ın aylığı her ay sabit bir şekilde 500 kuruş olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Kethüda hocası Efendi'ye de 100 kuruş verilmekteydi³⁰⁶. Bu rakamlar çerçevesinde Büyük Esmâ Sultan'ın aylık maaşının da hemen hemen bu şekilde olabileceği düşünülebilir.

Maaş tahsisinde padişah kızı olmak diğer sultanlara göre ayrıcalık sağlamaktaydı. Mesela II. Abdülhamid, kızları olan Zekiye Sultan ve Naime Sultan'ın maaşları yüksekti. Ancak eski padişahın bekâr kızları, Zekiye Sultan'dan büyük olmalarına rağmen daha düşük maaş almışlardır³⁰⁷.

Sultanlara verilen bu maaşların yanı sıra mal olarak verilen ve aynî ismiyle bilinen günlük ile aylık *tayinatları* da mevcuttu. Sultan'ın yaşına, medeni durumuna ve zamana göre de verilen maddeler ve miktarları değişiklik göstermekteydi. Ayrıca sultanların kışlık olarak odun ve kömür tayinatları da bulunmaktaydı. Kurban bayramlarında kurbanlık koç, yiyecek ve içeceklerin bozulmaması için kar ve buz tahsisatları da vardı³⁰⁸. Padişah kızları evlendikleri zaman Enderun'dan verilen tayinatları kesilirdi. Bunun yerine masraflarının artacağı düşünülerek günlük, aylık ve yıllık olarak kendilerine tayinat tahsis edilirdi³⁰⁹. 1742 senesinde Büyük Esmâ Sultan taşraya çıkacağı zaman kendisine günlük, aylık ve yıllık olarak tayinat tahsis edilmişti. Genel olarak ekmek ve benzeri ürünler günlük; soğan, nohut, un, bal, yağ vb. gibi birçok yiyecek malzemesi aylık; odun ise yıllık olarak verilmekteydi. Bunun yanı sıra sultan ve ağaların atları için de arpa ve saman verilmekteydi.

³⁰⁶ BOA, *TS.MA.d.*, nr. 2429/13. 29 Zilhicce 1198 (1784). Küçük Esmâ Sultan, I. Abdülhamid'in kızıdır. Bu defterin gömlek numarası 13'ten, 22'ye kadar devam etmektedir. Defterde, Esmâ Sultan'a aylık olarak verilen paranın kaydı bulunmaktadır.

³⁰⁷ Uru, s. 22-23.

³⁰⁸ Akyıldız, s. 21, 24.

³⁰⁹ Duran, s. 28.

Tablo 4. 27 Cemaziyelevvel 1155 (30 Temmuz 1742) Tarihinde Esmâ Sultan'a Tahsis Edilen Tayinatın Cinsi ve Miktarı³¹⁰

Tayinatın Çeşidi	Çift	Tas	Kıyye ³¹¹	Kile ³¹²	Çeki ³¹³	Adet
Nân-ı has (ekmek)	5					
Fodula	20					
Et			30			
Yoğurt		1				
Pirinç				20		
Sadeyağ			100			
Bal			60			
Beyaz balmumu			20+20 40			
Şeker			40			
Buğday küfe				10		
Soğan			200			
Un				10		
Tavuk						150
Ab-limon	1		4			
Sirke			10			

³¹⁰ BOA, C.SM, nr. 144/7216, 27 Cemaziyelevvel 1155 (30 Temmuz 1742).

³¹¹ Kıyye, Osmanlı ağırlık ölçüsü birimi olup okka, vukiyye isimleriyle de anılabilir. Değeri yaklaşık olarak 1282,945 gr (1280 gr) kadardır. Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007, s. 338.

³¹² Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan hububat ölçü birimidir. Kile yerine göre farklı değerlere sahip olması dışında, aynı yerlerde de farklı zamanlarda farklı değerlere sahipti. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 234.

³¹³ Çeki, daha çok odun, taş ve kireç gibi maddelerin tartılmasında kullanılan alet ve ağırlık ölçüsü birimini ifade eder ve 175-195 okka (225-250 kg) arasında değişen değerleri vardı. Taşkın, s. 22.

Tayinatın Çeşidi	Çift	Tas	Kıyye	Kile	Çeki	Adet
Zeytinyağ			9			
Yumurta			150			
Nohut			40			
Odun					550	
Arpa				4		
Saman			72			

Padişah kızları ya da kız kardeşleri, belirlenen “tayinat paketini” düzenli bir şekilde 1680’lerin ortalarından, XVIII. yüzyılın sonlarına ve hatta XIX. yüzyılın başlarına kadar almaya devam etmiş ve bu durum en az yüz yirmi yıl boyunca sürdürülmüştür³¹⁴.

4.2. Esmâ Sultan’ın Harcamaları

4.2. 1. Kişisel Harcamaları

Esmâ Sultan’ın masraflarına dair edinebildiğimiz en fazla bilgi elbise, mücevherat, sarayındaki odasına alınan eşyalar ya da sarayındaki tamiratlarla ilgilidir. Hanedan kızlarına ve şehzadelere kıymetli elbiselerin ve kürklerin diktirildiği bilinmektedir. Kürklerin kullanım alanının dış giyim olması yönüyle önemliydi.1758 yılına ait harc-ı hassa müfredat defterinde Esmâ Sultan için de yaptırılan kürkün³¹⁵ kaydı bulunmaktadır. Teslim edilen iki kürkten ilki limoni yüz

³¹⁴ Tülay Artan, “Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri”, *Yemek ve Kültür*, VI, ed.: Özge Açıkkol, İstanbul 2006, s. 51.

³¹⁵ Kürk, Osmanlı Devleti’nde hanedana mensup kişiler arasında sıkça kullanılan bir giyim eşyası idi. Osmanlı sarayında, devlet erkânı arasında kürke karşı gösterilen ilginin yanında halkın varlıklı kısmı da özellikle samur kürke büyük bir ilgisi olmuştur. Hayvanların postları, kürk yapılacak kumaşların iç yüzüne kaplanırdı. M. Şakir Ülkütaşır, “Osmanlılar’da Kürk”, *Hayat Tarih Mecmuası*, XII, (Ocak 1969), İstanbul, s. 29-90.; Kürk ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Filiz Karaca, “Kürk”, *DİA*, XXVI,

işleme şal kaplı kürk, diğeri ise turuncu çiçekli şal kaplama kuşak kürktür³¹⁶. Şubat ayının 1778 senesinde saraydan padişaha, Şehzade Mehmed, Şehzade Ahmed ve Esmâ Sultan için dikilen ve taraflarına teslim olunan eşyalar olmuştur. Esmâ Sultan'a Keremsud entari hazırlanmıştır³¹⁷. Osmanlı döneminde entari temel giyim unsurlarından olmasıyla birlikte, uzun kollu ve bol bir biçimde olan entariyi kadınlar genellikle evde ve yatakta giymişlerdir³¹⁸. Yalnızca Esmâ Sultan için değil cariyelerine de dikilen elbise masrafları bulunmaktaydı. Mesela sultan ve hizmetlileri için dikilen eşyalar; kaftan(1), entari(1), sağır şalvar(2), gömlek(1), mest pabuç(1) ve kavuk(1) ayrıca yatak perdesi(7), seccade(2), ala yüz yastığı(8), havlu çift(3), peştamal çift (2), hamam taşı(8), döşek (8), yastık (8) astarıyla-dikmesiyle ve tarak kesesi idi. Sultanın diğer hanedan kızları gibi mücevherata ilgisi bulunmaktaydı. Bununla alakalı olarak Kuyumcu Anton tarafından Esmâ Sultan'a yapılan mücevheratlar; on bir tane la'l ve iki elmas iğne ve bir gök yakut ve bir elmas küpe olmak üzere yekûnu 245 kuruştur³¹⁹.

Yapılan bir alışveriş ile ilgili dikkati çeken husus vardır. O da, tüccardan alışveriş yapan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın, borcunu bir süre ödememesinden dolayı alacaklı olan tüccarın saraylarına gelip, verdiği eşyalarının bedelini istemesiydi. Tüccar Şaşo'nun konuyla ilgili bir açıklamasında, "*paşa efendimiz Bosna'dan gelip Rumili'ne gitmezken mukaddem harem canibine verdim deyu takrir eder. İngilizkâri aynalı etrafı sim işleme dolab bir aded bin kuruşa*" şeklinde olup, talep ettiği eşyalardan bahsetmiştir.

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002, s. 568-570.; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 164-166.

³¹⁶BOA, *TSMA.d*, nr. 1061/1, 29 Zilhicce 1171 (3 Eylül 1758).; Yine kürk ile ilgili olarak bir başka belgede beş kuruşa iki adet samur tafesha? ustadiye, 1781 senesinde Esmâ Sultan için alınmıştır. BOA, *TSMA.e*, nr. 424/25, 1195 (1781).

³¹⁷BOA, *TSMA.e*, nr. 286/24, Gurre-i Sefer 1192 (Mart 1778).

³¹⁸Gülser Oğuz, "Bir Sultan'ın Giyiminden Kesitler: Fatma Sultan ", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/14, 2018, s. 254.

³¹⁹BOA, *TSMA.e*, nr. 344/9, 1181 (1768).

Tablo 5. Bezirgân Şaşo'nun Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Esmâ Sultan'dan Bedelini İsteddiği Eşyalar

Kuruş	Eşyalar
800	İpekli ve kâri aynalı etrafı sim işleme dolap (1)
300	İşleme berber takımı (...)kâr ayinesi (1)
300	Sehpa saati
Toplam 1400	
260	Altın basma saat
200	Küçük sehpa saati
200	Venedikkâri ayna (2)
Toplam 2060	
200	(...) yüzük (1)
120	Devirnal ? (1)
Toplam 2380	

Bu durum üzerine tüccara borcun toplamı olan 2380 kuruş teslim edilmiştir³²⁰.

4.2.2. Sarayının Masrafları

Esmâ Sultan ile Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın evli olduğu 1767 senesine ait Haziran ayından başlayan sekiz aylık masraf defterinde sabit olarak verilen paraların saray bekçisine (3 kuruş), Eyüp yalı bekçisine (6 kuruş), Boğaziçindeki yalı bekçisine (9 kuruş), yalı suyolcusuna (70 para), yalı bahçivanına(13 kuruş), hekime (2.5 kuruş) ödendiği görülmektedir. Değişiklik olarak Temmuz ayında alınan bir cariye için 390 kuruş verilmiştir. Ağustos'ta ise ihtiyaç üzerine bir tane harem ağası

³²⁰ BOA, TSMA.e, nr. 424/22, 1182 (1769).

(390 kuruş) alınmıştır. Eylül, Ekim ve Kasım aylarında da saraya cariye alındığı ancak fiyatların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Alınan cariyeler içinde Eylül ayındakine 800 kuruş ödenmiş ve bu diğerlerine göre en fazla meblağ olmuştur³²¹. Sonraki bir tarih olan 1768 yılından başlayarak 1769 senesine kadar devam eden Esmâ Sultan'ın on üç aylık masraf defterinde ise sabit olarak saray bekçisine verilen paranın 3 kuruştan 10 kuruşa çıktığı gözlemlenmektedir. Diğer masrafların meblağlarında ise göze çarpan değişiklikler görülmemektedir.

Tablo 6. 1767 ve 1768-69 Yılları Masraflarının Toplamına Dair

YIL	AY	TOPLAM
1767	Haziran/ Temmuz	3307 kuruş 26 para
1767	Temmuz/ Ağustos	1933 kuruş 10 para
1767	Ağustos/ Eylül	2936 kuruş 10 para
1767	Eylül/ Ekim	866 kuruş 10 para
1767	Ekim/ Kasım	566 kuruş 10 para
1767	Kasım/ Aralık	1880 kuruş 30 para
1767	Aralık / Ocak	46 kuruş 10 para
1768	Ocak	4266 kuruş

YIL	AY	TOPLAM
1768	Şubat/ Mart	116 kuruş 10 para
1768	Mart/ Nisan	3748 kuruş 38 para
1768	Nisan/ Mayıs	5872 kuruş 10 para
1768	Mayıs/ Haziran	1252 kuruş 10 para
1768	Haziran/ Temmuz	3219 kuruş 17 para
1768	Temmuz/ Ağustos	129 kuruş 30 para
1768	Ağustos/ Eylül	76 kuruş 26 para
1768	Eylül/ Ekim	843 kuruş 28 para

³²¹ BOA, TSMA.e, nr. 424/16, Fi gurre Zilkade 1181 (1767).

1768	Ekim/Kasım	450 kuruş 10 para
1768	Kasım/Aralık	2962 kuruş 15 para
1768-1769	Aralık/Ocak	304 kuruş 7 para
1769	Ocak/Şubat	261.5 kuruş
1769	Şubat/Mart	700 kuruş 30 para
		Toplam 51 kese 209 kuruş 3 para

Ek olarak sarayla ilgili olarak kömüre, mutfak suyolları tamirine, araba bargirleri için samana harcama yapılmıştır³²².

Yine masraflara ek olarak 1767 yılında Hasırcıbaşı Mehmed'in Esmâ Sultan'ın saadethaneleri odalarına döşediği büyük hasır, orta boy hasır, kaba hasır ve kullanılan sicim (ip) ile mismarın (çivi) toplamı 573 kuruş etmiştir. Neticede sultanın hazinesinden ödenmiştir. Esmâ Sultan'ın sarayı için bazı kuruyemiş ve başka gıda harcaması yapılmıştır. Listede bahsi geçenler; badem, hurma, fındık, üzüm, leblebi, portakal, kefir, fıstık, incir, ceviz, turunç, kuzu kestane, harnuptur. Bu alışverişin yekûnu ise 23.345 kuruş idi³²³.

Sarayın en çok kullanılan malzemelerinden biri odun olduğundan, Esmâ Sultan ihtiyaç üzerine birer senelik 550 çeki odunu İstanbul Ağası Mehmed Ağa'dan almıştır³²⁴.

Esmâ Sultan'ın harcamaları olarak bendegânına yani kullarına ödenen paraları da saymak mümkündür. Neticede diğer sultanlar da olduğu gibi Esmâ Sultan'ın da sarayında yaşayan ve etrafında bulunup her işlerinde yardım eden çalışanları mevcuttu. Bunlardan kethüda kadın ve baş ağaya 600 kuruş verilmiş ve en yüksek ödemeyi onlar almıştır. Yine hazinedar usta, oda ağaları, helvacılar kethüdası, bölükbaşı alışılmış olan ödemeleri alırlardı³²⁵. Sultan tarafından saraydaki görevlilerine aylık maaş ve yıllık adı altında her sene ramazan ayında maaştan ayrı olarak ihsanlar verilmiştir. Ayrıca görevlilere sultan ve eşi tarafından verilen aynı

³²² BOA, *TSMA,d*, nr.6438/1, 9 Zilkade 1182 (17 Mart 1769).

³²³ Bu vesikada Esmâ Sultan'ın masraflarına dair 8 adet belge bulunmaktadır. BOA, *TSMA.e*, nr. 344/9, 1180-1181 (1767-1768).

³²⁴ BOA, *C.SM*, nr. 54/2719, 24 Rabiülahir 1156 (17 Haziran 1743).

³²⁵ Sultan'ın kullarına verilen paraların yekûnu 1.911 kuruştur. BOA, *TSMA.e*, nr. 424/23, 1182 (1769).; Ayrıca 1759 yılına ait Esmâ Sultan'ın sarayındaki kethüda, odabaşı, baş katip ve helvacıyan gibi görevlilerin isimlerinin kaydedildiği defter de bulunmaktadır. BOA, *D.PYM.d*, 35254/2, 22 Muharrem 1173 (15 Eylül 1759).

tayinatlar da bulunmaktaydı. Saray çalışanının bulunduğu görevin büyüklüğüne göre değişen miktarlarda her ay şeker, kahve, sabun, yağmumu ile balmumu verilmekteydi. Saray mutfağından günlük yemekten de faydalanmaktaydılar³²⁶. Aslında verilen ihsanlar ve aldıkları düzenli maaşların olması açısından bir sultan sarayında görevli olmak bir ayrıcalık gibi görülebilir.

4.3. Hayratları

Meydan çeşmeleri yapısı, özellikle III. Ahmed dönemiyle başlamıştır. 1728-1733 yılları arasında bu kadar büyük biçimlerde ve çok sayıda meydan çeşmeleri yapılmıştır. Bu tür çeşmelerin çıkış amaçlarını, anıtsal bir yapı haline getirmek ve kent halkını yeni su yapılarıyla memnun etme olarak düşünülebilir³²⁷.

H. 1193 (M. 1779) yılında Esmâ Sultan tarafından Kadırga Meydanı'na bir namazgâh ve çeşme inşa ettirilmiştir. Çeşmenin yapımında mermer kullanılmıştır³²⁸. Tasarımının, dönemin mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'ya ait olduğu tahmin ediliyor. Çeşmenin dört cephesi de 6x6 m ölçülerinde olup yarı küp şeklindedir. Yapının köşelerinde de birer niş vardır. Musluklar gövdenin doğu ve batı cephelerinde derin bir niş içindedir. Nişin üstündeki panoda altı beyitlik kitabe vardır. Yapının kuzeyinde ise namazgâha çıkan basamaklı taş merdiven bulunmaktadır. Ayrıca süsleme olarak barok üslubunu yansıtmaktadır. Arşiv vesikalarına göre çeşme, 17 Eylül 1903 ve 27 Eylül 1909 tarihlerinde tamir edilmiştir³²⁹. Namazgâha çıkan merdiven başlangıcında bugün bir demir kapı mevcuttur. Gövdeyi güçlü bir şekilde çeviren korniş ve onun üzerinde namazgâhın düz korkuluğu bulunmaktadır. Bu yapıda, çeşme ve namazgâhın kaynaştığı görülmektedir³³⁰.

---

³²⁶ Duran, s. 65,67.

³²⁷ Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1756)*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ocak 2009, s. 194-195.

³²⁸ Rahmi Karakuş, "Esmâ Sultan Çeşmesi/Meydan Çeşmesi", *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, I, ed.: Necdet Ertuğ, İstanbul: İSKİ, 2006, s. 132.

³²⁹ Mert Ağaoğlu, "Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Devri İstanbul Çeşmeleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/19, Ocak 2018, s. 77.

³³⁰ Ayla Ödekan, "Esmâ Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgâhı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 209.; Semavi Eyice, "Çeşme", *DİA*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, s. 281.

Çeşmenin Batı cephesindeki kitabesinde;
“Güzide-i Binti Sultan Ahmed Esmâ nâm Sultânın”
“Bina idüb bu dil-cû çeşmesârı fî sebîlillâh”
“Attaş-ı ümmeti âb-ı keremle eyledi irvâ”
“Heman su yerine sîm ü zeri harceyleyüb her sû”
“Gümüş suyu gibi bu mâ-ı sâfi eyledi icrâ”
“Gelen abdest alub çıksun musallâda duâ itsün”
“İde ömnrüfüzun Abdülhamid Hanın heme Mevlâ”
“İdüb vird-i zebanî zevci Muhsinzade Pâşâyı”
“Dua-yı hayrden anı feramûş itmedi asla”
“Didi Tevfik âbın nûşidüb atşana târihin”
“Bu zibâ çeşmeden iç besmeleyle âfiyet badâ
1193”

Çeşmenin Doğu cephesindeki kitabesinde ise;
“Dürret-ültâc-ı kerem duhter-i Sultan Ahmed”
“Menba’ı- cû-yi atâ hazret-i Esmâ Sultan”
“Yaptı bu çeşme-i dil-cûyi rizaenlillah”
“Taşnegân-ı ümemi eyledi yekserreyyan”
“İki cânibde iki çeşme olub iki cenah”
“İtdi kuş gibi bu hayrevc-i kabule tayeran”
“Eyleyüb cümle-i hayratını makbul-i Hüdâ”
“Katre-i âbı kadar ide sevabın ihsan”
“Zevci merhum VeziriâzamMuhsinzade”
“Ruh-i Pâkin ide Hak nâil-i ecr-ü gufran”
“Didi itmamına Tevfik-i duâ-gû tarih”
“Dil-küşa kıldı bu ner çeşmeyi Esmâ Sultan 1193” şeklinde okunmaktadır³³¹.

---

³³¹ Ağaoğlu, s. 77-78.

5. ESMA SULTAN'IN YAŞADIĞI MEKÂN

5.1. XVIII. Yüzyılda Sultanların Yaşadıkları Mekânlar

Hanedan kızları, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşlılarına göre geç sayılabilecek yaşta evlenmeleriyle birlikte eşlerinin saraylarına gitmeyip, kendilerine doğumlarında ya da evlenmeden önce ihsan edilen saraya yerleşiyorlardı. Hemen sonra da bizzat kendilerine saray inşa ettirmeye başlıyorlardı. Böylelikle XVIII. yüzyılda yapılan bu saraylar hanedan kızlarının isimleriyle tanınmaya başlamıştır. Sultanlarla evli olan devlet adamlarının ikametgâhları ise sıradan ve gösterişsiz olarak eşlerinin sahil saraylarının genellikle arka cephesine eklenmişti. Bu yapıları ise sahilden bakıldığında görebilmek zordu.

Bu dönem hanedan kızlarının evlendikten sonra başladıkları sahil saray yapımı sürecinde, Haliç'te Eyüp, Boğaziçi'nde Ortaköy- Kuruçeşme ve Akıntıburnu- Arnavutköy kıyılarında, İstanbul halkını etkileyebilecek ve gözler önünde olabilecek tarzda inşaları olmuştur³³². Bu yüzyılda Boğaziçi'nin en ünlü saraylarından birisi kuşkusuz Çırağan Sarayı'dır. Saray, III. Ahmed döneminde Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından yeniden yaptırılarak, eşi Fatma Sultan'a hediye edilmiştir. Eğlenceler düzenlenen ve hoş vakitler geçirilen bu sarayın XVIII. yüzyıldaki son sakini III. Mustafa'nın kızı olan Beyhan Sultan olmuştur³³³. Beyhan Sultan'ın kardeşi olan Hatice Sultan da Boğaziçi'nde sahil saray inşasına önem verenlerdendi. Nitekim 1796 yılında Eyüp'teki Defterdar İskelesinde ve 1809 yılında da Arnavutköy'de satın aldığı arazilere sahil saraylar inşa ettirmiştir. Neşadâbâd Sarayı da III. Selim tarafından kardeşi Hatice Sultan'a tahsis etmiştir. Bu sarayın iç dekorasyonunu ise ünlü mimar ve ressam Antoine-Ignace Melling yapmıştır. Hatice Sultan'ın vefatından sonra ise saray Beyhan Sultan'ın olmuştur. I. Abdülhamid'in kızı olan "Küçük" Esmâ Sultan da sahil saray ve yalı inşasına önem veren hanedan kızlarındandır. Eyüp sahil sarayı, Ortaköy'deki yalısı ile Kuruçeşme civarındaki Tırnakçı Yalısı'nın Sultan'a ait olduğu bilinmektedir³³⁴.

³³²Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları", *İstanbul Dergisi*, 3, (Ekim 1992), s. 111-112.

³³³Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, çev.: İlnur Güzel, İstanbul: İletişim Yay., 2017, s. 50.;

³³⁴Şehsuvaroğlu, s.124.; Eylül Aykan ve Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Sultanların Boğaz Yaşamına Katkıları: Büyük Esmâ Sultan", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, I, ed.: Osman Köse, Samsun 2016, s. 702.

Boğaziçi ve Haliç bu yüzyıla beraber özellikle yukarıda bahsi geçen hanedan kızları tarafından büyük bir önem kazanmıştır. Neticede Haliç ve Boğaziçi kıyıları göze hitap eden sahilsaraylarla dolmasıyla beraber, kıyılarda yeni bir görünüm ortaya çıkmıştır.

5.2. Esmâ Sultan'ın Sahilsarayı

XIX. yüzyıla kadar sahilsaray ve sahilhâne kelimeleri konak ve kasır kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Sultan ve yakınlarının hanedana mensup olanlarının genelde yazın göç ettikleri konutlar için sahilsaray denilmektedir. Devlet adamları ve zengin tüccar sınıfı tarafından yaptırılan aynı türden yapılara ise sahilhâne (yalı) denilebilmektedir.

III. Ahmed zamanında yaşanan ve Lale Devri olarak bilinen dönem ile birlikte Haliç ve Boğaz kıyılarında inşa faaliyetleri başlamış ve Boğaziçi şehirleşmeye başlamıştır. On altı büyük sultan konutları inşa edilmiş ancak ne yazık ki lale devri yapılarından hiç biri günümüze kadar gelememiştir³³⁵. III. Ahmed sonrası hükümdar olan diğer padişahlar da inşa faaliyetlerine önem vermişlerdir. Sultan kızlarının evliliği sonrası yaşadıkları bu kasır³³⁶, köşk ya da sarayların konumu itibarıyla bulunduğu yerler önem kazanmış ve özellikle Boğaziçi kıyıları yeni bir görünüme ulaşmıştır.

Büyük Esmâ Sultan'a Kadırga Sarayı dışında, Eyüp'te Bostan İskelesi ile Bahariye arasında yer alan Beylik Hançerli Sultan Yalısı'nın kendisine tahsis edildiği bazı kaynaklarda³³⁷ yer alsa da yalının temliknamesine ulaşılamamıştır. Yine Sultan'ın Ortaköy' de bir sahilsarayının bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. 1762 senesine ait bir belge, bu bilgiyi destekleyebilecek niteliktedir. Nitekim Mustafa Ağa'nın vefat etmesiyle emlakından olan Kuruçeşme'deki yalı müzayedeye çıkmış ve 21.000 kuruş değer ile Büyük Esmâ Sultan satın almıştır³³⁸. Yalı 1767 yılında yaşanan deprem sonrası tamir edilmiştir. Büyük Esmâ Sultan'ın ölümüyle yeğeni olan Küçük Esmâ Sultan'a geçen mallar arasında olan bu yalının, Tırnakçı Yalısı

³³⁵ A. Fulya Eruz, "Sahilsaray", *DİA*, XXXV, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008, s. 530-531.

³³⁶ Osmanlı döneminde kasır kelimesi çoğunlukla köşkten büyük yapılar için kullanılmıştır. Yaşar Çoruhlu, "Kasır", *DİA*, XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001, s. 557.

³³⁷ Necdet Sakaoğlu, "Büyük Esmâ Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 207.

³³⁸ BOA, C.SM, nr. 100/5039, 22 Safer 1176 (12 Eylül 1762).

olabileceği düşünülebilir³³⁹. Nitekim Küçük Esmâ Sultan'a tahsis edilmiş olan Tırnakçı Yalısı da Kuruçeşme civarındaydı³⁴⁰.

5.3. Kadırğa Sarayı

Esmâ Sultan'a ait olan Kadırğa'daki en büyük hanedan sarayıdır³⁴¹. Saray isminden de anlaşılacağı gibi Kadırğa³⁴² semtinde idi. Bu sarayı inşa eden Esmâ Sultan olmayıp XVI. yüzyılda yaşayan II. Selim'in kızı ve Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi olan Esmehan (İsmihan) Sultan'dır. Mimar Sinan ise sarayın mimarı olmuştur³⁴³. Esmâ Sultan, üç evliliğini de bu sarayda yapmıştır. Nitekim Kadırğa Sarayı, 1755 yılındaki Babıali'nin yanması sonucu Paşa Kapısı olarak da geçici bir süre işlev görmüştür³⁴⁴.

Esmâ Sultan'ın 1788 yılında vefatından sonra saray önce Emine Sultan'a tahsis edilmiş. Daha sonra onun da ölümüyle saray Hibetullah Sultan'ın olmuştur. Hatta 1803'te Hibetullah Sultan, III. Selim tarafından Alaaeddin Paşa ile Kadırğa Sarayı'nda evlendirilmiştir³⁴⁵. Fakat 1788'den 1803 yılına kadar geçen sürede saray boş kalıp sonuçta harap olmuştur. 1803 senesinde sarayın adı belgelerde geçmemektedir. Hibetullah Sultan'ın 1805'te dul kalması ve bir daha evlenmemesi sarayın sultan tarafından fazla kullanılmadığına işaret etmektedir. Sultanın 1841 yılında vefat etmesiyle saray bir kez daha terk edilmiştir. Sonuç olarak sarayın 1865 Hocapaşa yangınında yandığı ve yok olduğu tahmin edilmektedir.

Sarayın Büyük Esmâ Sultan öncesi yıllarda kimin kullanımında olduğuna bakılacak olursa 1728 tarihli Ümmügülsüm Sultan³⁴⁶ ve Nevşehirli Ali Paşa'nın Kadırğa'daki bir sarayın onarımını yapmış olmaları muhtemelen bu sarayın III. Ahmed'in kızlarına geçtiğini gösterir. Daha geriye gidilecek olursa sarayın birçok el değiştirdiği görülmektedir. Tarihçi Selanikî'nin 1593 yılında İran tahtının veliahtı

³³⁹ Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları", s. 115.

³⁴⁰ Duran, s. 60.

³⁴¹ Tülay Artan, "Esmâ Sultan Sahilsarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 210.

³⁴² Kadırğa, bugün Kumkapı ile Çatladıkapı arasında bulunan semttir. Kadırğa limanı olarak da bilinmektedir. İ. Aydın, Yüksel, "Kadırğa", *Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV İstanbul 1994, s. 365.

³⁴³ Aykan ve Yağcı, s. 704.

³⁴⁴ Tülay Artan, "The Kadırğa Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, 10, 1993, s. 203.

³⁴⁵ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 114.

³⁴⁶ Ümmügülsüm Sultan'ın çeyiz alayının, Saray-ı Hümayundan hareket edip, Kadırğa Sarayı'na gelmiş olması Ali Paşa ile bu sarayda yaşayacaklarını kanıtlar niteliktedir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, s.1351.

olan Haydar Mirza'nın İstanbul'da rehin olarak tutulurken Kadirga Sarayı'nda sünnet edilmesine değindiği görülmektedir. Ayrıca İran elçisi de burada iki buçuk yıl yaşadktan sonra İstanbul'dan ayrılırken saray 1584'de Kalaylıkoz Ali Paşa'ya verilmiştir. Paşa ile evli olan Esmehan Sultan, kocasının ölümüyle dul kalmıştır. Sonrasında ise Sokullu Paşa ile evlenmiş ve 1585'teki ölümüne kadar sarayın sahibi Esmehan Sultan olmuştur. Sokullu ve Esmehan Sultan'ın oğlu olan İbrahim Han' a geçmiş ve bu durum onun ölümüne kadar sürmüştür.1715 yılına kadar geçen sürede saray çevresindeki yangınlar tahribata neden olmuş ve tekrardan saray terk edilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreği Sarayın miriye geçişi için uygun bir tarih olduğu görülmektedir³⁴⁷.

Kadirga Sarayı 45 yıl boyunca Büyük Esmâ Sultan ve saray görevlilerine ev sahipliği yapmıştır. Sarayın idaresinde en önemli olan husus alınan yiyeceklerin ya da mevcut kilerin kayıt edilmesi idi. Esmâ Sultan'ın saray masraflarının 1741 senesinden başlayarak 1767 senesine gelinceye dek, bazı yıllar arasında boşluk olsa bile mutfak malzemelerinin kayıt altında tutulduğunu bu belgeler sayesinde görebilmekteyiz. Harcamaların yanı sıra kullanılan malzemelerden geriye kalanların da kayıt edilmesi sarayın mutfak düzenine ne denli önem verildiğini göstermektedir. Diğer sultan kızları ile karşılaştırıldığında ana gıdaların hepsinin Esmâ Sultan'ın saray mutfağında da var olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Esmâ Sultan'ın Sarayı'nın Kileri

	Asel (Bal)	Bulgu r	Pirinç	Nışast a	Nohu t	Sadeyağ	Soğ a n	Nan-ı aziz (ekmek)	Lahm ıgane m
1154 ³⁴⁸	348.5	632.5	103.5	50.5	554.5	3542.5			
1155 ³⁴⁹	240.5	2770.5	3623.5	84.5	45	922kuruş 150 akçe			
1156 ³⁵⁰	90	000	5887.5			170	1795	72	49.5
1157 ³⁵¹	883	2634.5	9730			825 kuruş		14107	2062.5

³⁴⁷ Artan, "Esmâ Sultan Sahilsarayı", s. 210.

³⁴⁸ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/2, Recep 1154 (1741).

³⁴⁹ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/19, Ramazan-Şevval 1155 (1742).

³⁵⁰ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/36, Fi Rabiülevvel 1156 (1743).

³⁵¹ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/40, Rabiülevvel 1157 (1744).

1158 ³⁵²	00	2436	1487 kuruş		37.5	1068 kuruş		1526 5	2482.5
1159 ³⁵³		2337	7863			825 kuruş 20 akçe		1158 8	1908
1163 ³⁵⁴	98.5	2479	659 kuruş 250 akçe			802 kuruş 250 akçe		1239 2	85
1164 ³⁵⁵	66.5	2086.5	547.5	29		695 kuruş 75 akçe	209	11119	2823
1167 ³⁵⁶	107	2506	501.5		74	823.5	277	13029	2384
1171 ³⁵⁷	140 2474. 5		801.5			866		14117	2321.5

Mutfağın mevcut kiler tablosundan da anlaşılacağı üzere bir sarayın ana yiyecek maddeleri olarak özellikle ekmek, bulgur, pirinç, yağ, et hep kontrol ve kayıt altında tutulmuştur.

Saray, 1767 depreminde zarar gördüğünden Esmâ Sultan ve eşi Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından tamir edilmiştir. Tamir edilmesine ihtiyaç duyulan sarayın, birçok yerine masraf yapılmıştır. Tamiratla ilgili olarak kestane, ıhlamur ve çam tahtaları, sütun, çivi, menteşe, hamam kapısı, hamam kapısı için çengel, kiremit, kurşun boru, pirinç çeşme lülesi, oda kapılar için kilit, doğrama kapı ve cam çerçeveleri satın alınmıştır. Bu işleri yapacak duvarciyan, camciyan, sıvaciyan vb. görevlilere de belirli miktarlar da para ödenmiştir. Saray için yapılan masrafta dikkati çeken husus ise ödemelerin ortak yapılmasıdır. Masrafların yekûnu 2572,5 kuruş 46 akçedir. Kaydolunan rakamın 2400 kuruşu Muhsinzâde Mehmed Paşa, 1000 kuruşu Esmâ Sultan tarafından ödenmiştir³⁵⁸. Sarayın tamiratında en önemli malzemelerden birisi kuşkusuz kerestedir. Tamir esnasında kerestecilerde ihtiyaç duyulan kerestenin

³⁵² BOA, *TSMA.e*, nr. 93/42, Ramazan 1158 (1745)

³⁵³ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/41, Rabiülevvel 1159 (1746).

³⁵⁴ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/56, Şevval 1163 (1750).

³⁵⁵ BOA, *TSMA.e*, nr. 93/62, Rabiülahir 1164 (1751).

³⁵⁶ BOA, *TSMA.e*, nr. 94/3, Safer 1167 (1753).

³⁵⁷ BOA, *TSMA.e*, nr. 94/37, Muharrem 1171 (1757).

³⁵⁸ BOA, *TSMA.d*, nr. 10719/1, 8 Safer 1181 (6 Temmuz 1767).

bulunmamasından dolayı tersaneden ve tersane emminden 1180 kuruşa satın alınmıştır³⁵⁹.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın emriyle sarayın tamirine devam edilmiştir. Özellikle sarayın bahçe kısmı olmak üzere çatı ve odalar tamir edilmiştir. Kalas, çivi, menteşe, karga burun, İngiliz kilidi, çekmece ve bahçe kapısına kilit, boya, alçı, bahçe tuğlası gibi çok sayıda tamirat için gerekli malzemeler alınmıştır. Bu işi yapacak olan marangoz, taşçı, sıvacı gibi işçiler de sarayın tamirinde çalıştırılmıştır. Bu tamirat sonrası kereste, mermer ve amele ücretleri için 404.333,5 kuruş 24 akçelik harcama yapıldığı kaydedilmiştir³⁶⁰. Esmâ Sultan'ın sarayını yenilemesinden sonra kethüdası tarafından, sarayın harem ağalığı hizmetinde istihdam edilmesi ümidiyle Beşir Ağa namında bir köle hediye edilmiştir³⁶¹. Ancak sonrasında bu hediye edilen kölenin çalıştırılıp çalıştırılmadığına dair bir belge yoktur.

Esmâ Sultan'ın vefat edeceği yıl olan 1788'de, yine bir saray inşa masrafı yapılmıştır. Binanın masrafı ödenmiştir. Esnafa ödenmesi gereken rakamlar hesaplanmıştır. Toplamda 5.196,5 kuruş, alacaklılara ödenmiştir³⁶².

Kadırga Sarayı, bünyesinde XVI. yüzyıl saraylarının geleneksel düzenini barındırmaktaydı. Sarayın daireleri ise üç avlu etrafında bulunmaktaydı. Bu daireler Enderun, Birun ve harem halkı için ayrılmıştı. Biri meydana bakan üç kapısı vardı. Güneydeki asıl giriş kapısının sağında ve solunda saray kethüdası ile kapı muhafızları, mutfak, fırın, odunluk gibi hizmet mekânları vardı. İdari yapıların arkasında Mabeyn avlusundan geçilerek de harem avlusuna ulaşılmaktaydı. Ayrıca sarayda bahçe ve havuz da vardı³⁶³.

---

³⁵⁹BOA C.SM, nr. 174/8725, 9 Safer 1181 (7 Temmuz 1767).

³⁶⁰BOA, TSMA.d, nr. 10718/3, 23 Rabiülahir 1181 (18 Eylül 1767).

³⁶¹BOA, TSMA.e, nr. 500/22, 12 Rabiülahir 1182 (26 Ağustos 1768).

³⁶²BOA, TSMA.e, nr. 424/28, 1202 (1788).

³⁶³Aykan ve Yağcı, s. 704.

SONUÇ

III. Ahmed'in kız çocuklarından biri olan Esmâ Sultan, Lale Devri'nin henüz sona ermediği bir tarihte dünyaya gelmiştir. O, babasını kaybettiğinde on yaşında bir çocuk idi. Babası, Esmâ Sultan'ın evliliği süresince de hayatta olsaydı belki de daha güçlü bir hanedan kızı olarak ortaya çıkardı.

Esmâ Sultan'ın annesi olan Hanife Kadın, III. Ahmed'in baş kadını değildi. Arşiv vesikalarında da rastlanmaması nedeniyle de Esmâ Sultan'ın annesiyle ilişkisi hakkında bir bilgi sahibi olmamız mümkün olmamıştır. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen sultana, sarayda güzel bakıldığı ve bütün hanedan kızlarında usul olduğu üzere iyi bir eğitim aldığı da görülmektedir. Bunun en iyi kanıtı ise mektuplarındaki imzası ve yazış şeklidir. Esmâ Sultan, kardeşleri olan III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde de sakin bir hayatı olmuştur. Kardeşlerinin de onu sevdiği ve saydığı verilen zengin mukataalardan ve yaşadığı sarayından anlaşılmaktadır. Özellikle Esmâ Sultan'ın, I. Abdülhamid ile ilişkisi yakın ve samimiydi.

Babasının hayatta olmaması nedeniyle ilk evliliğini kuzeni I. Mahmud döneminde yapmıştır. Ayrıca evlilik yaşı, ablalarına nazaran erken bir yaş değildi. Fakat Esmâ Sultan'ın evlilik hayatı açısından şanssızlığı, ilk iki kocasını erkenden kaybetmesiydi. Sultanın tercihi, XIX. yüzyıl hanedan kızları gibi kocası öldükten sonra tekrar evlenmeyi reddedip, dul kalan kızlar gibi olmamıştır. Çünkü üçüncü evliliğini abisi III. Mustafa'nın uygun bulduğu kişi olan Muhsinzâde Mehmed Paşa ile yapmıştır. Paşa'nın zamanının çoğu devlet işleriyle alakalı olarak görevlendirmelerde geçse de yine de İstanbul'a döndüğü zamanlarda Kadırga Sarayı'nda Esmâ Sultan'la huzurlu bir hayatları olmuştur. Yaşadıkları saraylarına da gerekli önemi göstermişler ve tamirini eksik etmemişlerdir.

Hanedan kızlarının, erkek kardeşleri gibi büyük sorumlulukları ve kaygıları olmadığı söylenilebilir. Ancak yine de tek başına söz sahibi olabilecekleri ve özellikle evlilik ile ilgili kararları tek başına verebilecekleri hakları mevcut değildi. Kendilerine tahsis edilen gelirleri, yönetme hakkı onlara verildiğinden en azından maddi anlamda kendilerini güçlü hissetmelerine bir etkendi. Esmâ Sultan'ı bu bağlamda çok para harcayan biri olarak göremeyiz. Bu yönüyle I. Abdülhamid'in kızı olan Esmâ Sultan'dan ayrılmaktadır.

Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile mücadele ettiği dönemde ekonomik anlamda sıkıntı çekilmiştir. Esmâ Sultan'ın para harcamadığı için de servetinin çok olabileceği düşünülerek ölümünden sonra sarayı aranmıştır. Ancak sultanın etrafındaki güvendiği, gelirlerinin yönetimini emanet ettiği adamlarının keyfi davranışları olup kendilerini zengin etmişlerdir. Bu nedenle de Esmâ Sultan'dan beklenildiği gibi bir servet çıkmamıştır.

Esmâ Sultan Meydan çeşmesi ve namazgâhı ise onun hayattayken Kadırga Meydanı'na yaptırdığı ve günümüzde de varlığını sürdüren vakıf eseridir. Bunun yanı sıra son eşi olan ve kendinden önce vefat eden Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ölümüyle yarım kalan Silistre'deki cami ve mektebinin yapımını tamamlamıştır.

Bilinen bir rahatsızlığı olmayan Esmâ Sultan vefat ettiğinde altmış iki yaşındaydı. Ölümüyle birlikte kocasının yanına Muhsinzâde Mehmed Paşa Türbesi'ne defnedilmiştir.

Sultanların yaşadıkları hayatın, saray hanedanına mensup olunmasından dolayı rahat ve yaşanılabilir olduğuna dair çıkarım yapılmış olunabilir. Ancak ne olursa olsun kişileri dönemine göre değerlendirmek gerekmektedir. Rusya ile mücadelelerin çetin geçtiği ve devletin hazinesinde gittikçe daha da baş gösteren sıkıntılar, nitekim hanedan mensubu kişilere de yansımaktadır. Ayrıca sultanların üzerlerinde yönetici bir gücün yani padişahın varlığı da unutulmamalıdır. Bu açılarından bakıldığında hanedan kızlarının hayatlarının akla gelenin aksine kolay olamayacağı da bilinmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, *AE.SABH.I*, nr. 29/2207, 47/3398, 81/5629, 102/6936.

BOA, *AE.SMHD. I*, nr. 9/643, 39/2332, 49/2993, 216/17095.

BOA, *AE.SMST.III*, nr. 25/1703, 60/4389, 107/8147, 107/8163, 108/8230, 115/8783, 130/10131, 208/16374, 268/21403, 309/24782, 332/268808, 354/28389.

BOA, *AE.SOSM.III*, nr. 32/2297.

BOA, *C.DH*, nr. 1/39, 261/13004.

BOA, *C.MF*, nr. 14/680.

BOA, *C.ML*, nr. 39/1779, 132/5704, 167/7037, 170/7192, 229/9596, 325/13392, 450/18214, 476/19395, 507/20636, 531/ 21793, 637/26184, 683/28055, 715/29241, 718/29369.

BOA, *C.SM*, nr. 3/404, 54/2719, 59/2978, 100/5039, 135/6797, 144/7216, 149/7483, 158/7926, 161/8060, 166/8331, 174/8725, 177/8871, 180/9004.

BOA, *C.ZB*, nr. 6/284, 89/4428.

BOA, *D.PYM.d*, 35254/2

BOA, *HAT*, nr. 19/847, 189/9001, 1383/54718, 1383/54741, 1411/57443.

BOA, *İE.HAT*, nr. 5/481.

BOA, *TS.MA.e*, nr. 93/1, 93/2, 93/19, 93/36, 93/40, 93/42, 93/41, 93/56, 93/62, 94/3, 94/37, 133/21, 133/25, 332/7, 286/24, 343/7, 344/9, 424/23, 424/25, 424/28, 500/22, 882/15, 1136/36.

BOA, *TS.MA.d*, nr. 1061/1, 2429/13, 6438/1, 9830/2, 10718/3, 10719/1.

Araştırma Eserler

Abdi Efendi .(2014). *Abdi Tarihi 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Haz: Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Acar, Funda. (2015). “Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/27, s. 183-202.

- Acun, Fatma ve diğeri.(1999). “III. Ahmed (1703-1730)”, *Osmanlı*, XII, ed.: Güler Eren, Ankara, s. 176-182.
- Afyoncu, Erhan. (2010). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Afyoncu, Erhan ve Uğur Demir. (2015). *Turhan Sultan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Afyoncu, Erhan. (2017). *Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahışhalı, Recep. (2007). “Râmi Mehmed Paşa”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 449-451.
- Ak, Mahmut. (2006). “Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan”, *Vakıflar Dergisi*, 2006 Vakıf Medeniyeti Özel Sayısı: Geçişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti, Ankara, s. 80-87.
- Akgündüz, Ahmed. (2012). *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aktepe, Münir. (1989). “III. Ahmed”, *DİA*, II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 34-38.
- Aktepe, Münir. (1993). “Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli”, *DİA*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 441-443.
- Aktepe, Münir. (2000). “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kâğıthane ve Sa'dâbâd”, *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s.87-94.
- Akyıldız, Ali. (2003). *Mü'min ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alderson, A.D. (2018). *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev.: Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yay.
- Altınay, Ahmet Refik. (2014). *Lâle Devri*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları.
- Anafarta, Nigâr. (1971). “Ümmüğülsüm Sultan'ın Düğünü ve Sonu”, *Hayat Tarih Mecmuası*, VII, İstanbul, s. 42-45.
- Argıt, Betül İpşirli. (2014). *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Argıt, Betül İpşirli. (2017). *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Arslan, Mehmet. (1999). “Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler”, *Osmanlı*, IX, ed.: Güler Eren, Ankara, s. 169-189.

- Arslan, Mehmet. (2009). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri Vehbi Sûrnâmesi*, III, Haz: Mehmet Arslan, İstanbul.
- Artan, Tülay. (1992). “Boğaziçi’nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları”, *İstanbul Dergisi*, 3, s. 109-118.
- Artan, Tülay. (1993). “The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction”, *Muqarnas*, 10, s. 201-211.
- Artan, Tülay. (1994). “Büyük Esmâ Sultan Sahılsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s. 210-211.
- Artan, Tülay. (2006). “Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri”, *Yemek ve Kültür*, VI, ed.: Özge Açıkkol, İstanbul, s. 2-62.
- Aydüz, Salim. (1997). “Lale Devri’nde Yapılan İlmî Faaliyetler”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, s. 143-170.
- Aykan, Eylül ve Zübeyde Güneş Yağcı. (2016). “XVIII. Yüzyılda Sultanların Boğaz Yaşamına Katkıları: Büyük Esmâ Sultan”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, I, ed.: Osman Köse, Samsun, s. 697-710.
- Bağçe, Betül Kübra. (2008). II. Abdülhamid’in kızı Naime Sultan’ın Hayatı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Baltacı, Cahit. (1998). “Hürrem Sultan”, *DİA*, XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 498-500.
- Başarır, Özlem. (2018). *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Batmaz, Eftal Şükrü. (2000). “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, III, ed.: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 250-257.
- Baykal, Ebru. (2008). Osmanlılarda Törenler, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Beydilli, Kemal. (1997). “Halil Hamid Paşa”, *DİA*, XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 316-318.
- Beydilli, Kemal. (2006). “III. Mustafa”, *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 280-283.
- Çağatay, Neşet. (1947). “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V, s. 483-511.
- Çakır, Baki. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cemil, Mehmed. (1971). “Sultan Ahmed Devrinde Lale Eğlenceleri ve Ziyafetler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, XI, İstanbul, s. 22-27.

- Çelebizade İsmail Âsım Efendi. (2013). *Tarih-i Çelebizâde*, III, Haz: Abdülkadir Özcan ve diğerleri, İstanbul.
- Çolak, Songül. (2002). “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pay-ı Tahttaki Etkileri” Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 525-530.
- Çoruhlu, Yaşar. (2001). “Kasır”, *DİA*, XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 555-558.
- Emecen, Feridun. (2013). “Zağanos Paşa” *DİA*, XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 72-73.
- Eravcı, H. Mustafa ve İlker Kiremit. (2010). “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu*, S. VIII, İzmir, s. 79-93.
- Erdenen, Orhan. (2003). *Lâle Devri ve Yansımaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Eruz, A. Fulya. (2008). “Sahilsaray”, *DİA*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 530-532.
- Esad Efendi. (1979). *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, İstanbul.
- Evin, Ahmet . (2000). “Batılılaşma ve Lâle Devri, *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s. 41-60.
- Danişmend, İsmail Hami. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Develioğlu, Ferit. (1993). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Develioğlu, Ferit. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, Hakan. (2018). “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar ”, *History Studies*, 10/9, s. 103-131.
- Dumas, Juliette. (2010). “Bir Prenses Bir Kulla Evlenirse: Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15. Yüzyıl Ortalarından 16. Yüzyıl Ortalarına)”, *Toplumsal Tarih* 210, s. 36-42.
- Duran, Türkan. (2007). I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Genç, Mehmet. (2006). “Mukataa”, *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 129-132.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (1992). “Boğaziçi”, *DİA*, VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 251-262.

- Hadîkatü'l Vüzerâ ve Zeylleri. (2013). *Osmanlı Sadrazamları*, Haz.: Mehmet Arslan, İstanbul.
- Hamadeh, Shirine. (2017). *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, çev.: İlkur Güzel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hammer, Joseph Von. (1998). “*Büyük Osmanlı Tarihi*”, XIII, çev.: Vecdi Bürün, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanım, Şair Leyla (Saz). (2000). *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*, çev.: Şen Sahir Silan, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- İnalçık, Halil. (2015). *Has-bağçede ‘Ays u Tarab Nedîmler Şâîrler Mutrîbler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, Mehmet. (1996). “Gülnuş Emetullah Sultan”, *DİA*, XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 248-249.
- İpşirli, Mehmet. (2007). “Paşamkık”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 186-187.
- Işık, Mehmet. (2016). *Mihrimah Sultan Osmanlı’da Siyaset ve Şenlik 1836 Sûr-ı Hümayunu*, İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Jorga, Nicolae. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, çev.: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yay.
- Kallek, Cengiz. (2007). “Okka”, *DİA*, XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 338-339.
- Karaca, Filiz. (2002). “Kürk”, *DİA*, XXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 568-570.
- Karahasanoğlu, Selim. (2008). “Osmanlı Tarih Yazımında “Lale Devri”: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, VII, s. 129-144.
- Karahasanoğlu, Selim. (2009). *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Binghamton University State University of New York, Doktora Tezi.
- Karahasanoğlu, Selim. (2011). “İstanbul’un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, *Tarih içinde İstanbul Uluslararası Sempozyum*, s. 427-463.
- Karahasanoğlu, Selim. (2012). “Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Ait Muhallefat Zaptı Örneği”, *I. Uluslar arası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, s. 179-205.
- Kılıç, Orhan. (2013). “Yurtluk”, *DİA*, XLIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 614-615.
- Kılıç, Orhan. (2017). “Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XXIII, s. 29-82.

- Kunt , Metin. (2014). “ Osmanlı Devleti 1600-1908”, *Türkiye Tarihi III*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kurat, Akdes Nimet. (1953). *Prut Seferi ve Barışı*, II, Ankara.
- Küçükali, Murathan. (2019). II. Mustafa Döneminde Ceyb-i Hümayun Hazinesi Masrafları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Koçu, Reşad Ekrem. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem. (2003). *Patrona Halil*, İstanbul: Koçu Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem. (2004). *Osmanlı Padişahları*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Lewis, Bernard. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lucilleshay, Mary. (2009). *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev.: Münir Akın, İstanbul: Özgü Yayınları.
- Menteş, Fatma. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Sürecinde Harem, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Nagata Yuzo. (1976). *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo.
- Nagata Yuzo. (2006). “Muhsinzâde Mehmed Paşa”, *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 48-50.
- Nutku, Özdemir. (2006). “Nahil”, *DİA*, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 299-300.
- Oğuz, Gülser. (2018). “Bir Sultan'ın Giyiminden Kesitler: Fatma Sultan ”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/14, s. 248-274.
- Oluk, Dudu Şirin. (2013). Kanunî Sultan Süleyman'ın Hayatındaki Üç Kadın: Hafsa Valide Sultan, Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Ortaylı, İlber. (2014). *Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Önal, Ahmet. (2015). *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed.: Coşkun Yılmaz, III, İstanbul.
- Özakbaş, Ayşe. (2000). “Hürrem Sultan”, *Tarih Dergisi*, XXXVI, İstanbul, s. 347-404.
- Özcan, Abdülkadir. (1994). “Edirne Vak'ası”, *DİA*, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 445-446.
- Özcan, Abdülkadir. (2000). *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Özcan, Abdülkadir. (2003). “Lale Devri”, *DİA*, XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 81-84.
- Özcan, Abdülkadir. (2006). “Mustafa II”, *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 275-280.
- Özcan, Abdülkadir. (2007). “Pasarofça Antlaşması”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 177-181.
- Özcan, Abdülkadir. (2007). “Patrona İsyanı”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 189-192.
- Özcan, Abdülkadir. (2010). “Şehid Ali Paşa”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 433-434.
- Öztuna, Yılmaz. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Öztuna, Yılmaz. (2005). *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz. (2015). *Osmanlı Hareminded Üç Haseki Sultan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, Mustafa, (2009). “Sultan”, *DİA*, XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 495-496.
- Özvar, Erol. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul.
- Parry, V. J. (1976). “The Retreat Of The Turks 1683-1730”, *A History Of The Ottoman Empire to 1730*, London: Cambridge Üniversitesi Press.
- Pekdoğan, Celal (2002). “Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler”, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 606-613.
- Peirce, Leslie. (1998). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev.: Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rado, Şevket. (1972). “Ayşe Sultan İçin Yapılan Zıfak Töreni”, *Hayat Tarih Mecmuası*, IV, İstanbul, s. 4-6.
- Sakaoğlu, Necdet. (1993). “III. Ahmed”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 110-114.
- Sakaoğlu, Necdet. (1994). “Büyük Esmâ Sultan”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s. 207.

- Sakaoğlu, Necdet. (1994). “Lale Devri” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 182-185.
- Sakaoğlu, Necdet. (1999). “Ahmed III”, *Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 95-99.
- Sakaoğlu, Necdet. (2000). “Lale Devri’ne Genel Bir Bakış”, *İstanbul Armağanı IV*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları, s. 17-24.
- Sakaoğlu, Necdet. (2002). *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Sakaoğlu, Necdet. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sander, Oral. (2012). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıcaoğlu, Fikret. (2001). *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: TATAV Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y. (2011). *İstanbul Sarayları*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.
- Sertoğlu, Midhat. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevinçli, Efdal, “Şenliklerimiz ve Surnamelerimiz: 1675 ve 1724 Şenliklerine ilişkin İki Surname”, *Journal of Yasar University*, I/4, s. 377-416.
- Sezen, Tahir. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik sırayla)*, Ankara.
- Süreyyâ, Mehmed. (1995). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, I*, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Şenocak, Lucienne Thys. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan*, çev.: Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (1969). *Nusretnâme*, II/II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şimşirgil, Ahmet. (2014). *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet. (2015). *Kayı VII*, , İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşkın, Ünal. (2005). Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Tezcan, Hülya. (2006). *Osmanlı Sarayının Çocukları*, İstanbul: Aygaz.
- Tunalı, Tahsin. (1972). “III. Sultan Ahmed ve Lale Devri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, V, İstanbul, s. 34-43.

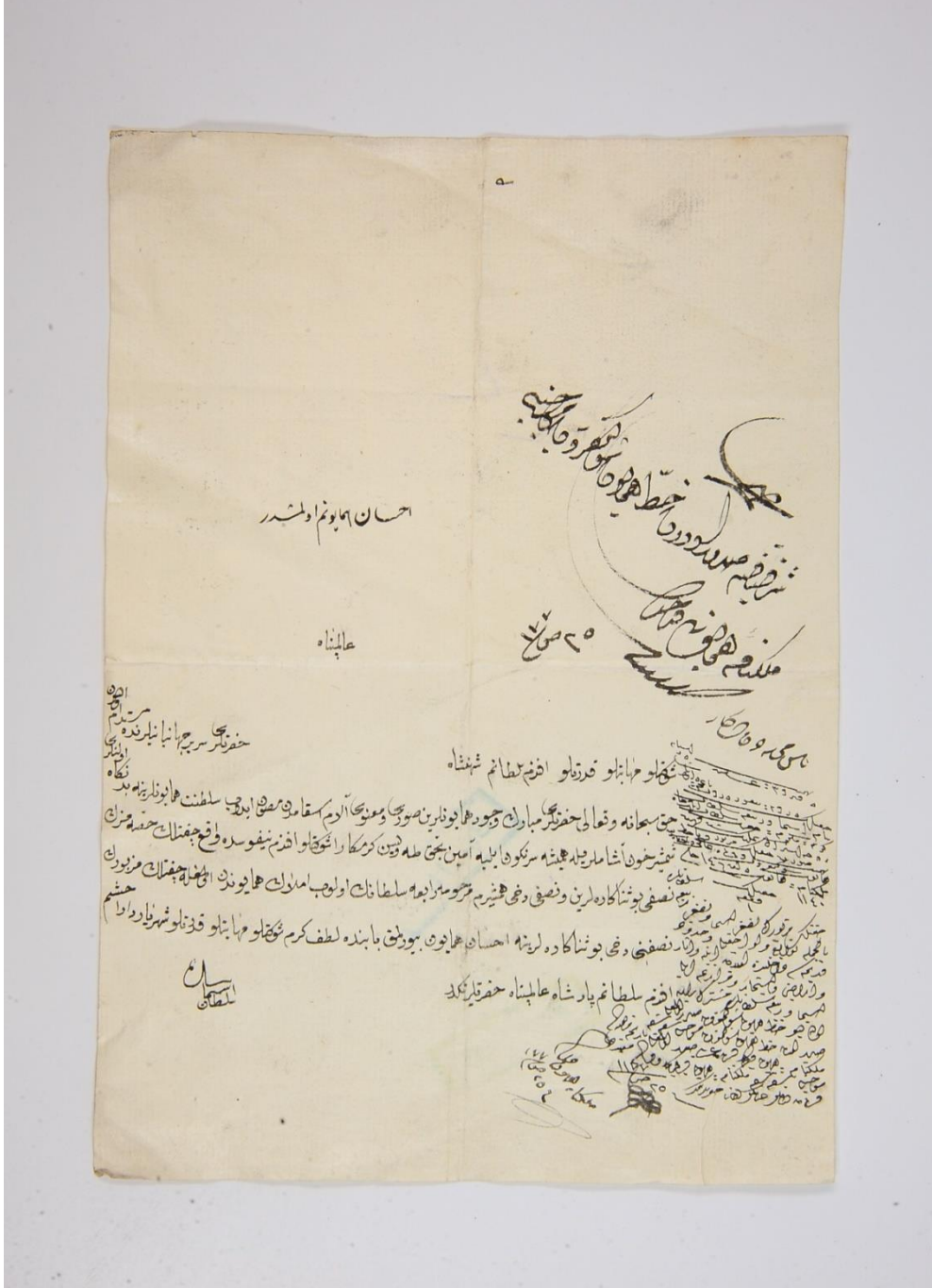
- Uluçay, M. Çağatay. (1957). “ Beş Yaşında İken Nikâhlanan ve Beşikte Nişanlanan Sultanlar”, *Yeni Tarih Dergisi*, IV, İstanbul, s. 103-107.
- Uluçay, M. Çağatay. (1958). “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul, s. 139-165.
- Uluçay, M. Çağatay. (1958). “ İstanbul’da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul, s. 199-213.
- Uluçay, M. Çağatay. (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uluçay, M. Çağatay. (2013). *Harem II*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uru, Cevriye. (2010). Sultan II. Abdülhamid’in Kızı Zekiye Sultan’ın Hayatı (1872-1950), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1984). *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). “*Osmanlı Tarihi*”, IV/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2002). “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 512-524.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2011). *Osmanlı Tarihi*, IV/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (1969). “Osmanlılar’da Kürk”, *Hayat Tarih Mecmuası*, XII, İstanbul, s. 28-30.
- Yağcı, Zübeyde Güneş. (2007). “Çorum’dan Bir Vezir-i Âzam: Baltacı Mehmed Paşa”, ed: Kemal Çiçek, *Baltacı Mehmet Paşa*, Çorum, s. 19-51.
- Yağcı, Zübeyde Güneş ve Mustafa Akkaya. (2018). *III. Murad ve Safiye Sultan’ın kızları Ayşe Sultan*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. (2002). “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 479-508.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin. (2012). “Uyanış ve Toparlanma Çabaları”, ed.: Tufan Gündüz, “*Osmanlı Tarihi El Kitabı*”, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 355-460.
- YÜKSEL, İ. Aydın, “Kadırga”, *Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1994, s. 365-367.

<http://www.suvakfi.org.tr/cesme/silahtar-yakup-aga-cesmesi-h-1145-m-1732/1091/>
(25.04.2019).

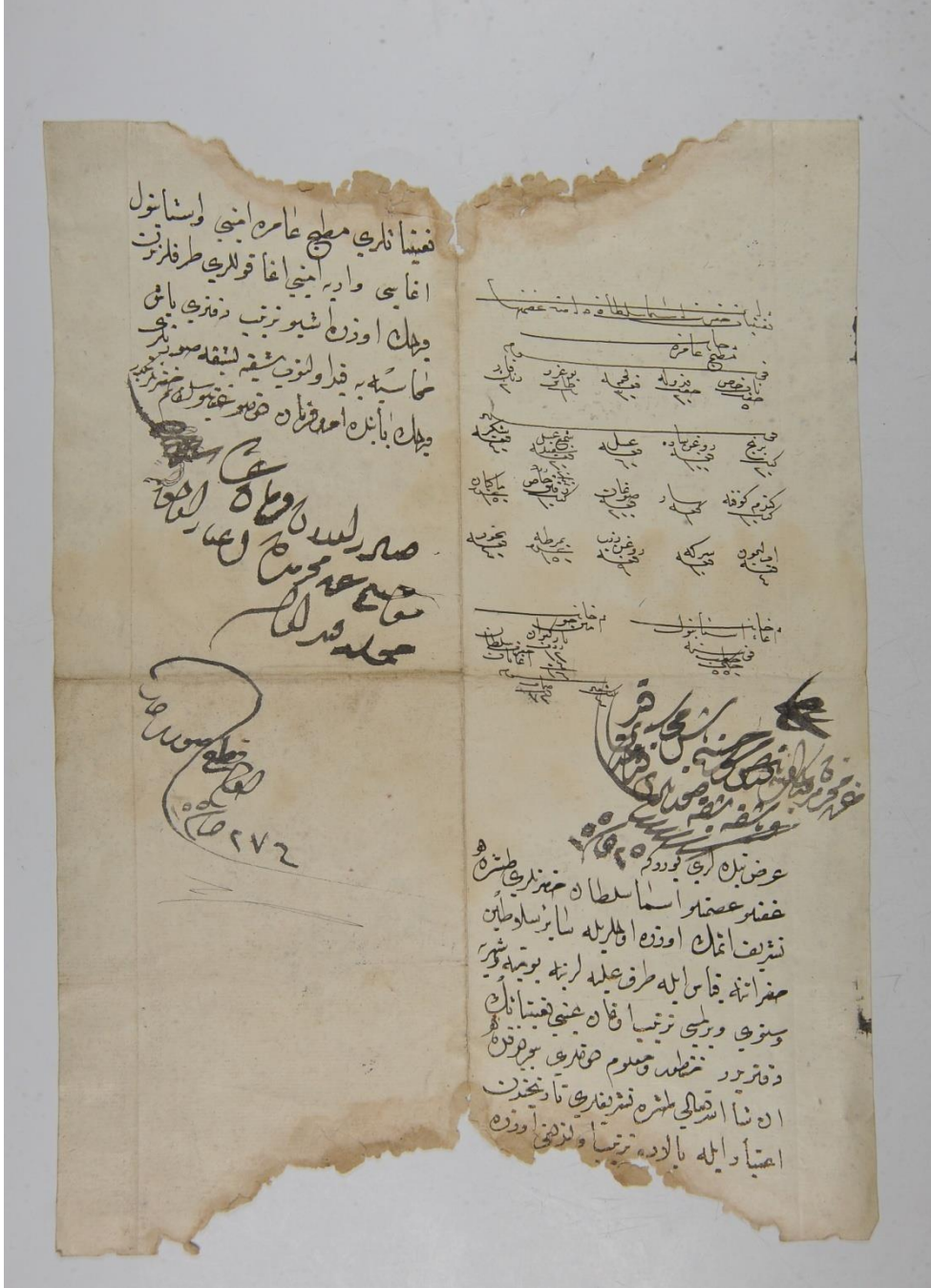
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25454 (25.04.2019).

EKLER

Ek 1. BOA, C.SM, nr.166/8331, 1177 (1763)

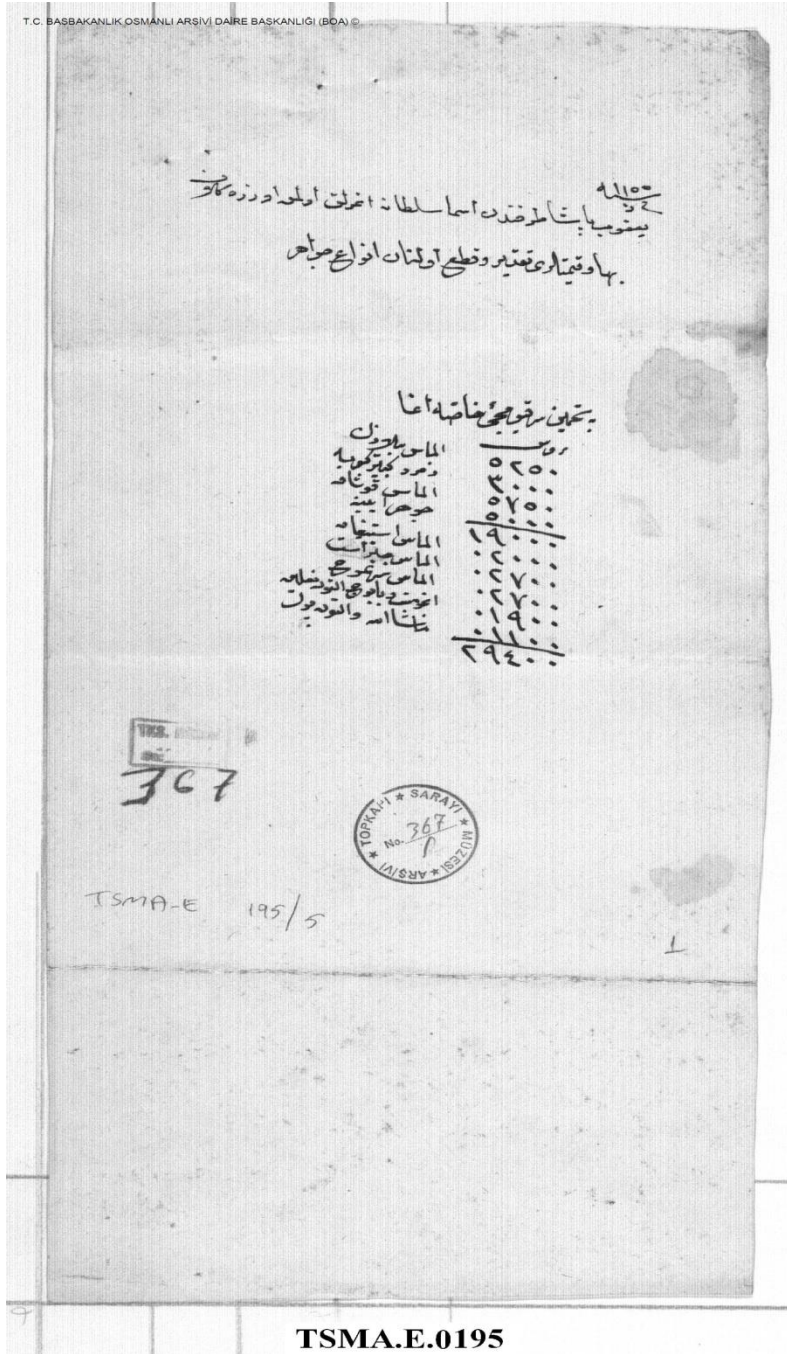

Kız Kardeşi Rabia Sultan'ın uhdesinde bulunan çiftlik hissesinin, kendisine verilmesini istemesine dair Esmâ Sultan'ın imzasının bulunduğu belge.

Taşraya çıkmak üzere olan Esmâ Sultan'a hazırlanan tayinattır.

Ek 3. BOA, TSMA.E, nr. 195/5-1, 1155 (1742)

Esma Sultan'a ağırlık olarak ilk eşi Yakûb Paşa tarafından gönderilen mücevherat eşyadır.

Ek 4. Esmâ Sultan'ın Kadırga Meydan'ında yaptırdığı çeşme ve namazgâh³⁶⁴.

³⁶⁴http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25454, (25.04.2019).